

Projektuj z dziećmi!

Weronika Idzikowska

Monika Nęcka

Edukacja kulturowa w praktyce

Projektuj z dziećmi!

Weronika Idzikowska

Monika Nęcka

Edukacja kulturowa w praktyce

redakcja

Katarzyna Barańska

Wydawca

INSTYTUCJA KULTURY
WOJEWÓDZTWA
MAŁOPOLSKIEGO

Koordinacja programu Synapsy

Katarzyna Dzigańska

Ilustracje

Monika Nęcka

Projekt graficzny i skład

Łukasz Podolak | weirdgentlemen.com

Korekta

Marcin Hernas

Anna Papiernik

Agata Czerwińska

ISBN 978-83-61406-06-8

CC BY-NC-SA 3.0

Druk

Drukarnia Leyko | leyko.pl

Małopolski Instytut Kultury w Krakowie

ul. 28 lipca 1943 17c

30-233 Kraków

tel.: +48 12 422 18 84

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

BARDZO
MŁODA KULTURA

Publikacja powstała w ramach programu „SYNAPSY – program rozwoju edukacji kulturowej w Małopolsce”, realizowanego przez Małopolski Instytut Kultury w Krakowie dzięki dofinansowaniu ze środków Narodowego Centrum Kultury w ramach programu Bardzo Młoda Kultura 2016–2018.

Słowo wstępne

Podręcznik, który oddajemy w Państwa ręce, to efekt pierwszego roku pracy programu Synapsy, zbierający jego dotychczasowe doświadczenia. Mamy nadzieję, że będzie on użytecznym narzędziem dla kolejnych jego uczestników – nauczycieli i animatorów – oraz wszystkich tych, którzy chcą tworzyć projekty edukacji kulturowej z dziećmi, czerpiąc z bogactwa wiedzy pedagogicznej i animacyjnej.

Program realizowany jest przez Małopolski Instytut Kultury w Krakowie. Powstał z dwóch powodów: potrzeby skonsolidowania i wyciągnięcia wniosków z wieloletnich doświadczeń pracy ze środowiskami sektora kultury (badania i analizy procesów zachodzących w kulturze, działalność edukacyjna i szkoleniowa kierowana do kadr kultury, promocja dziedzictwa kulturowego regionu) i sektora edukacji (konkurs Skarby Małopolski czy międzynarodowy program Aqueduct) oraz szansy, jaką w 2015 roku stworzyło Narodowe Centrum Kultury, ogłaszając program Bardzo Młoda Kultura.

Krajobraz kulturalno-edukacyjny w Polsce wygląda następująco: po jednej stronie mamy oświatę – precyzyjne wymagania, klarowne wytyczne, podstawę programową, kartę nauczyciela, podział na rok szkolny i wakacje oraz ściśle zaprogramowany plan pracy; po drugiej – kulturę z jej brakiem definicji i wytycznych, wielkimi ambicjami i (zbyt często) niewielkimi możliwościami oraz niezależność, indywidualizm graniczący z anarchią i proces twórczy. Program Synapsy w naszym założeniu ma za zadanie połączyć te dwa światy. Tak jak każda nowa synapsa w mózgu jest nowym połączeniem i nową możliwością.

Staraliśmy się stworzyć nowoczesne przedsięwzięcie edukacyjne, wspierające dzieci i młodzież w kształtowaniu relacji ze światem i społeczeństwem, nauce krytycznego myślenia, poszukiwaniu własnych interpretacji i namyśle nad funkcjonowaniem człowieka w świecie. Naszym celem było również wspomaganie mechanizmów współpracy, które pozwolą na pełniejsze wykorzystanie i wzajemne uzupełnianie się kompetencji środowisk oświatowych, kulturalnych i samorządowych.

Od zawsze jako instytucji kultury zależy nam na rozwiązaniach międzysektorowych. Powodów jest wiele, ale najważniejszy z nich to poczucie konieczności wychodzenia poza gotowe rozwiązania, funkcjonujące schematy czy sprawdzone wzorce postępowania. Nowe czasy wymagają bowiem nowych metodologii i w MIK staramy się ich szukać. Synapsy – mamy taką nadzieję – będą jedną z nich.

Program Bardzo Młoda Kultura, w ramach którego powstały Synapsy, to projekt pod wieloma względami wyjątkowy. Przede wszystkim dlatego, że wymaga on od operatorów regionalnych łączenia bardzo różnych kompetencji: diagnostycznych, edukacyjnych i administracyjnych, a ponadto przynosi liczne korzyści na wielu poziomach: ogólnopolskim, regionalnym i tym najważniejszym, czyli lokalnym. Bardzo liczę na jego rozwój, na konstruktywne wnioski z jego ewaluacji oraz dalsze, jeszcze lepsze wdrożenia. To dobry przykład inwestycji państwa w przyszłość jego obywateli.

Joanna Orlik, dyrektorka MIK

I ROZDZIAŁ

Projekt edukacji kulturowej skierowany do dzieci

1. **Jaka edukacja jest nam potrzebna?** ^{s.10}
2. **Czym jest edukacja kulturowa?** ^{s.11}
3. **Czemu służy edukacja kulturowa?** ^{s.12}
4. **Jaka powinna być edukacja kulturowa?** ^{s.14}
5. **Czym jest projekt edukacji kulturowej skierowany do dzieci?** ^{s.16}
6. **Projekt DLA dzieci czy Z dziećmi?** ^{s.18}

II ROZDZIAŁ

Części składowe projektu

1. **Diagnoza** ^{s.20}
  - Kontekst lokalny ^{s.20}
  - Zasoby lokalne ^{s.21}
  - Ty jako inicjator i realizator projektu ^{s.22}
  - Przyszli uczestnicy projektu ^{s.23}
2. **Dzieci – uczestnicy i współtwórcy projektu** ^{s.27}
  - Dziecko w wieku przedszkolnym (od 2–3 do 5–6 roku życia) ^{s.27}
  - Dziecko w wieku wczesnoszkolnym (od 6–7 do 8–9 roku życia) ^{s.29}
  - Dziecko w wieku szkolnym (od 10 do 12–13 roku życia) ^{s.32}
  - Dziecko w wieku dorastania (od 12 do 16–18 roku życia) ^{s.34}
  - O czym należy pamiętać, tworząc projekt (bez względu na wiek uczestników)? ^{s.37}
3. **Cele** ^{s.48}
  - Opracowanie celu ^{s.48}
  - Umiejętności społeczne ^{s.52}
  - Umiejętności twórcze ^{s.57}

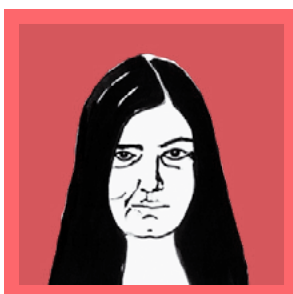
4. **Rekrutacja** ^{s.63}
  5. **Promocja** ^{s.64}
  6. **Grupa | proces grupowy** ^{s.67}
  7. **Działania – multidyscyplinarność a interdyscyplinarność** ^{s.72}
  8. **Internet** ^{s.73}
    - Dlaczego warto działać równolegle w internecie? ^{s.73}
    - Proste narzędzia ^{s.73}
    - Otwarte licencje ^{s.74}
  9. **Finał** ^{s.75}
  10. **Monitoring i ewaluacja** ^{s.77}
    - Czym jest monitoring?
    - Czym jest ewaluacja?
  11. **Harmonogram** ^{s.80}
  12. **Alternatywne pozyskiwanie środków** ^{s.82}
    - Wymieniamy się!
    - Naucz się prosić!
1. **Metody przydatne podczas diagnozy** ^{s.84}
  2. **Metody przydatne w integracji grupy** ^{s.86}
  3. **Kontrakt (umowa z dziećmi)** ^{s.88}
  4. **Metody przydatne w pracy problemowej** ^{s.90}
  5. **Metody uwzględniające różnorodność osobowości i potrzeb uczestników** ^{s.94}
  6. **Rozwiązywanie konfliktów** ^{s.95}
  7. **Uzyskiwanie informacji zwrotnej** ^{s.97}
  8. **Metody przydatne przy monitoringu i ewaluacji** ^{s.99}
  - * **Metoda** ^{s.102}
-
- Bibliografia** ^{s.112}

Autorki

**WERONIKA
IDZIKOWSKA**

animatorka społeczna i kulturowa, pedagogka teatru, fotoamatorka. Współpracuje z Małopolskim Instytutem Kultury w Krakowie oraz Instytutem Teatralnym im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie. Interesuje się związkami edukacji z życiem, a także dziecięcymi formami uczestnictwa w życiu społecznym i współdecydowania o nim. Wspiera lokalnych aktywistów w podejmowaniu długofalowych działań na rzecz dzieci. Nieustannie w podróży, przygotowuje się do napisania swojej pierwszej książki dla dzieci.

**MONIKA
NĘCKA**

wykładowczyni edukacji artystycznej w krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych i na Wydziale Sztuki Uniwersytetu Pedagogicznego. Jest autorką programu historii sztuki dla edukacji wczesnoszkolnej oraz ćwiczeń dla dzieci z identyfikacji kulturowej. Metodyczka sztuki współpracująca z Małopolskim Instytutem Kultury w Krakowie, Bunkrem Sztuki, Międzynarodowym Centrum Kultury, muzeami i instytucjami kultury oraz organizacjami działającymi na rzecz osób z niepełnosprawnościami. Prowadzi warsztaty artystyczne i edukacyjne, zapoznając uczestników w różnym wieku z materialnym i niematerialnym dziedzictwem kulturowym.

ROZ

**Projekt
edukacji
kulturowej
skierowany
do dzieci**

DZIAŁ

I

1.

Jaka edukacja jest nam potrzebna?

W obecnych czasach świat zmienia się błyskawicznie.

Sprawdzone wzorce i metody często przestają być skuteczne. Modele społeczne oparte na relacjach rodzinnych i sąsiedzkich już dawno nie są jedynymi dostępnymi. Internet udostępnił nam nowe sposoby tworzenia relacji – niebezpośrednie, zapośredniczone przez technologie cyfrowe, które często wpływają na to, jak żyjemy – pracujemy, wyrabiamy sobie opinie o świecie, myślimy.

Zmianom ulegają również relacje międzykulturowe – obecnie możemy podróżować niemal bez ograniczeń czy surfować po internecie, odkrywając inne kultury, ucząc się ich i czerpiąc z nich inspiracje. Często jednak otrzymujemy informacje, które są dla nas niezrozumiałe lub nieczytelne, a z którymi musimy sobie poradzić. Spotykamy też ludzi odmiennych kulturowo i będziemy spotykać ich coraz częściej. W tak szybko zmieniającym się świecie nie możemy być w stu procentach pewni, jakie kompetencje będą nam potrzebne w przyszłości, a szczególnie – jakie przydadzą się naszym dzieciom.

Powinniśmy więc uczyć je nie tylko podstawowych, twardych umiejętności pisania, czytania, liczenia czy postugiwania się technologiami, ale również – w takim samym zakresie – **uczmy dzieci myślenia, zadawania pytań, skutecznego rozwiązywania problemów, kształtujmy w nich umiejętność wchodzenia w interakcje i współpracy z innymi. Pokażmy im, jak się odnaleźć w świecie miliona możliwości i miliona niepewności.**

Praktyka działań projektowych daje możliwość wykorzystania w niej najważniejszych i najnowszych teorii dotyczących wychowania i nauczania. Dzięki niej możemy dbać o rozwój osobowości dziecka, stymulować samodzielne myślenie i działanie, a także rozwijać obszar umiejętności społecznych. Praca w projekcie umożliwia wdrażanie czterech filarów – zakresów kształcenia wskazanych w przygotowanym dla UNESCO raporcie Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji jako odpowiadających na wyzwania XXI wieku¹:

- **uczyć się, aby być** (zakres indywidualny) – kształcenie powinno prowadzić do wszechstronnego i pełnego rozwoju osobowości jednostki, wspierać niezależne myślenie, zdolność krytycznego osądu i osobistą odpowiedzialność oraz rozwijać wyobraźnię i umiejętność wyrażania uczuć;
- **uczyć się, aby wiedzieć** (zakres poznawczy) – to edukacja umożliwiająca poznanie narzędzi służących do zdobywania wiedzy, aby można było z nich korzystać samodzielnie i przez całe życie, aby odkrywać świat, rozumieć go i odczuwać radość z tego poznawania;

1. Edukacja. Jest w niej ukryty skarb, red. Jacques Delors, Warszawa 1998, s. 100–102.

2.

Czym jest edukacja kulturowa?

Rozmawiając na temat edukacji kulturowej, bardzo często spotykam się z opinią, że jest ona potrzebna tylko garstce dzieci – tym, które chcą w przyszłości tworzyć kulturę i/lub o niej uczyć. Nie jest to jednak prawda, bo edukacja kulturowa...

- to nie tylko nauka o kulturze – w jaki sposób i jakimi narzędziami ją tworzyć; to nie jedynie warsztaty z technik fotograficznych zwieńczone wernisażem prac uczestników – **dotyczy również relacji** między ich uczestnikami i realizatorami, które tworzą się podczas wspólnych spotkań;
- to nie tylko zdobywanie wiedzy na temat kultury: teatru, muzyki, sztuki itd.; nie jest wyłącznie działaniem zarezerwowanym dla „kultury wysokiej”, może się zajmować także jedzeniem, spaniem, chodzeniem do szkoły, czyli życiem – wszystkim, o czym chcemy opowiedzieć albo co chcemy **poddać refleksji za pomocą kultury**;
- to nie tylko sytuacja, w której uczniowie przyswajają wiedzę przekazywaną przez nauczyciela; **to działanie dwustronne**: ty też jesteś uczniem.

Edukacja kulturowa jest przede wszystkim poszukiwaniem możliwości i sposobów poruszania się w skomplikowanym świecie ludzi – w rozmaitych sytuacjach społecznych, w różnym kontekście kulturowym. Jest trampoliną dla wyobraźni: wymyślenia, tworzenia, eksperymentowania, poszukiwania własnego miejsca w świecie, błędzenia, pościgu za nieznanym...

Edukacja kulturowa jest więc dla wszystkich dzieci.

- **uczyć się, aby działać** (zakres praktyczny) – to edukacja, która umożliwia zdobywanie określonych kwalifikacji i kompetencji do wykorzystania wiedzy w praktyce komunikacji, radzenia sobie w życiu, rozwiązywania problemów, współdziałania i pracy w zespole;
- **uczyć się, aby żyć wspólnie, uczyć się współżycia z innymi** (zakres społeczny) – przez edukację powinniśmy poszerzać wiedzę o innych społeczeństwach, ich historii i tradycji, żeby dążyć do wzajemnego zrozumienia i tolerancji oraz współdziałania i rozwiązywania konfliktów.

Obszar projektu jest obszarem spotkania edukatora lub animatora i uczestnika. Spotkania znaczącego, rozbudzającego ciekawość, wzbogacającego wszystkie obszary życia i rzeczywistości.

3.

Czemu służy edukacja kulturowa?

Na ogół angażujemy dzieci w kulturę w dwojaki sposób:

- zapraszając je do tworzenia własnych prac, wydarzeń, akcji itd.,
- zachęcając je do próby rozumienia i ocenienia prac, wydarzeń, akcji itd. przygotowanych przez innych.

Pierwsze działanie daje dzieciom wiedzę o tym, jak coś wykonać, a także rozwija ich kreatywność i uczy myślenia dywergencyjnego, wptywa pozytywnie na umiejętności eksperymentowania i poszukiwania rozwiązań oraz zdolność uczenia się na błędach i brania odpowiedzialności za to, co się robi, uczy samodzielności i pracy w grupie.

Drugie działanie uświadamia dzieciom rozmaite konteksty, a także uczy je empatii i słuchania drugiego człowieka oraz zadawania pytań i poszukiwania odpowiedzi, rozwija myślenie krytyczne i pobudza ciekawość, wptywa pozytywnie na docenianie różnic i otwiera na różnorodność świata.

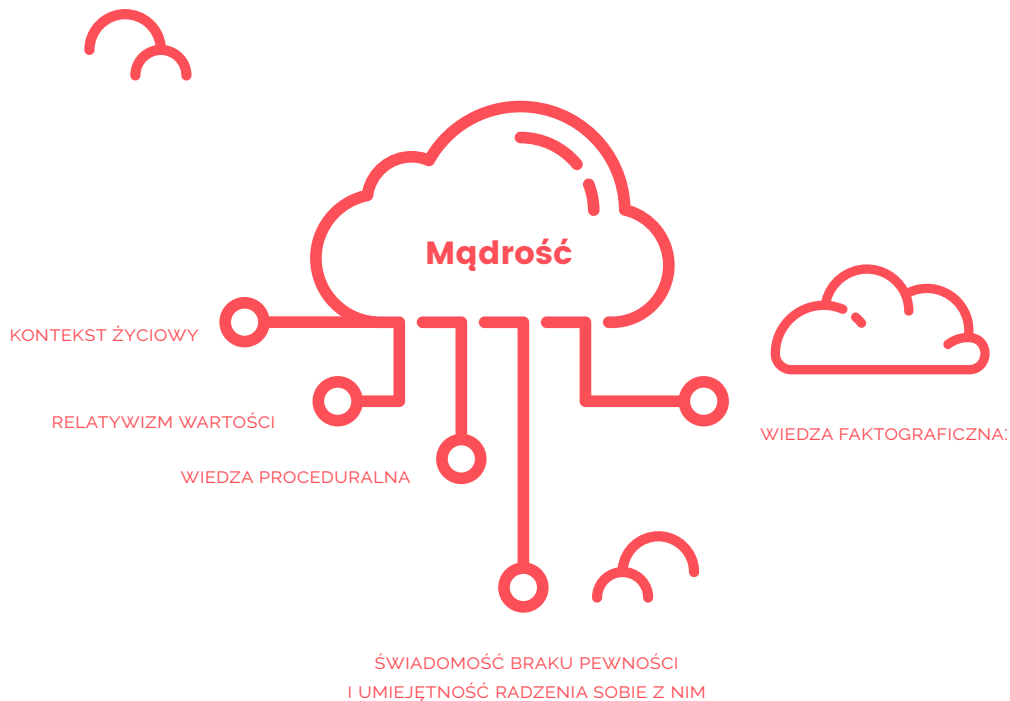
Kultura może być narzędziem nauki życia w świecie. Dlatego do najważniejszych celów edukacji kulturowej nie należy wcale wykształcenie w dzieciach umiejętności budowania scenografii, kręcenia i montowania filmu, kadrowania i obróbki zdjęć albo zdobycie przez nie wiedzy o teatrze antycznym czy muzyce Chopina. Najważniejszym celem edukacji kulturowej jest wyposażenie dzieci w narzędzia, które pozwolą im w przyszłości eksplorować świat i radzić sobie w nim. Należą do nich umiejętności społeczne^{S-52} i umiejętności twórcze^{S-57}

Działania projektowe umożliwiają stworzenie atmosfery szczególnie sprzyjającej rozwojowi człowieka, konstruktywnym zmianom w jego zachowaniu i sposobie myślenia, poprzez aranżowanie sytuacji bogatych w przeżycia, prowokujących aktywność, myślenie i uczucia. Tworzą one płaszczyznę dla przekształcania posiadanych informacji i wiedzy praktycznej w mądrość. **Berliński Paradygmat Mądrości** określa pięć wyznaczających ją kryteriów (odróżniających od inteligencji)²:

- wiedza faktograficzna: poznanie kondycji ludzkiej i ludzkiej natury,
- wiedza proceduralna: strategie rozwiązywania problemów życiowych,
- kontekst życiowy: znajomość sytuacji życiowych i społecznych, ich wpływu na sposób bycia,
- relatywizm wartości: zdawanie sobie sprawy z różnic kulturowych i bycie wrażliwym na odmienne wartości,
- świadomość braku pewności i umiejętność radzenia sobie z nim: rozpoznawanie granic poznania i rozumienie niepewności przyszłości.

2. Paul B. Baltes, Ursula M. Staudinger, *Wisdom: A Metaheuristic (Pragmatic) to Orchestrate Mind and Virtue toward Excellence*, „American Psychologist” 2000, no. 55 (1), s. 122–136.

Berliński Paradygmat Mądrości

Lista ta pokazuje, jak mądrość powiązana jest z doświadczeniem życiowym. Działania projektowe, wymagające zaangażowania, budujące doświadczenia, są jednym z najbardziej skutecznych sposobów osiągnięcia mądrości.

4.

Jaka powinna być edukacja kulturowa?

Odwróćmy nieco to pytanie i zastanówmy się najpierw, jaka powinna być kultura edukacji w edukacji kulturowej, czyli jakie warunki do nauki powinniśmy stwarzać dzieciom w ramach naszych działań.

Edukacja powinna polegać na ułatwianiu uczenia się, na tworzeniu atmosfery odpowiedniej do obojętnego i skutecznego poszerzania przez dzieci ich wiedzy i pola doświadczeń – do zadawania pytań, myślenia, szukania rozwiązań. Powinna angażować i wzmacniać, umożliwiać i wspierać. Oznacza to, że to my – osoby pracujące z dziećmi – powinniśmy stwarzać im odpowiednie warunki do nauki. Nasze nastawienie do tego, co robimy, kreuje atmosferę działania – i to ona decyduje o tym, czy dzieci poczują się dobrze i bezpiecznie oraz będą chciały współpracować. Jeśli będziemy słuchać dzieci, wtedy dzieci będą słuchać nas.

Zamiast zastanawiać się, czemu dziecko nie odpowiada na temat i co zrobić, żeby zaczęło na ten temat odpowiadać, zadajmy sobie pytanie, co jest ważnego i wartościowego w tym, co dziecko mówi – w ten sposób możemy nie tylko je zrozumieć, ale też wejść z nim w relację.

Działania w edukacji kulturowej powinny się więc opierać na budowaniu relacji:

- zewnętrznych: naszych z dziećmi, ale też dzieci z innymi dziećmi, naszych z innymi prowadzącymi zajęcia, dzieci ze społecznością lokalną itd.,
- wewnętrznych (ze sobą): naszych i dzieci.

Działania animacyjne wpływają na postawy, zdolność do przeżywania, działania i tworzenia, a także do funkcjonowania w społeczeństwie. Wychowanie inspirujące przeżycia i nowe doświadczenia łączy w sobie wszystkie rodzaje poznania – zmysłowe, umysłowe oraz empiryczne i wymaga motywowania uczestników procesu. Zadaniem edukatora lub animatora jest aranżowanie sytuacji o dużym zabarwieniu emocjonalnym pobudzających do aktywności badawczej i twórczego rozwiązywania problemów, do samodzielnego poszukiwania oryginalnych rozwiązań oraz porządkowania zdobywanej wiedzy.

Zadanie to wymaga połączenia zasad strategii informacyjnej (uczenia się przez przyswajanie werbalne, obrazowe i symboliczne), problemowej (uczenia się przez rozwiązywanie problemów decyzyjnych i wykonawczych), emocjonalnej (uczenia się przez poznawanie, przeżywanie i tworzenie wartości, a przez to poznawanie samego siebie, kierowanie własnym rozwojem) oraz operacyjnej (uczenia się przez samodzielne działanie praktyczne)³. Bardzo istotne jest stosowanie dużej przemienności stylów pracy i metod działania z wyraźną obecnością elementów zabawy. W działaniach projektowych w celu osiągnięcia najlepszych rezultatów rozwoju indywidualnego i społecznego należy

3. Irena Adamek, *Podstawy edukacji wczesnoszkolnej*, Kraków 1997, s. 45–47.

W działaniach projektowych bardzo ważne jest budowanie relacji z drugim człowiekiem – z dzieckiem.

Bez ich stworzenia tak naprawdę nie ma większego znaczenia to, że zrobisz z dziećmi niezwykle przedstawienie, na które przyjdzie cała społeczność lokalna. Zbudujesz bowiem jedynie pewien uproszczony obraz sukcesu: udało się, zrobiliśmy przedstawienie, ludzie przyszli. Ale z czym zostawiasz dzieci, z którymi pracowałeś? Z pamiątkowymi fotografiami w albumie? Z dyplomami? Dzieci nie zapamiętają cię jako kogoś, kto próbował je czegoś nauczyć albo zostawił im pamiątki czy nagrody – tylko kogoś, komu na nich zależało. **Jesteśmy ważni dla dzieci ze względu na relacje, jakie z nimi tworzymy. Wchodząc w relacje z dziećmi, uczymy je budowania własnych – ze sobą, z innymi, ze światem.**

zwracać uwagę na rozwijanie postawy twórczej⁴, czyli gotowości człowieka do przekształcania świata, zdolności do pokonywania trudności w różnych sytuacjach życiowych oraz skutecznego rozwiązywania problemów w różnych dziedzin. Postawa taka opiera się głównie na zdolności wymyślania rozwiązań nietypowych i oryginalnych, zmieniających istniejący stan rzeczy, a także dostrzegania i odkrywania niezwykłości. Kształci się ją szczególnie poprzez treningi kreatywności i kontakty z dziedzictwem kulturowym. Sztuka i kultura są nośnikami największych ludzkich dokonań. Sztuka to przede wszystkim tradycja i związane z nią dzieła. Ale sztuka i kultura są też tworzone obecnie, często jako komentarz do współczesności. Działania projektowe dają wyjątkową możliwość twórczego powiązania tradycji z elementami dnia dzisiejszego, uaktualniania i doświadczania wartości. Praktyka czytania dzieła może być narzędziem służącym do definiowania tożsamości kulturowej. Wszystkie dzieła mają charakter kulturowy i są wcieleniem osobistego charakteru twórcy. Opowiadają historie o ludziach i ich czasach. Pracując z tradycją, możemy również korzystać z najbardziej przystępnych, ale i najważniejszych źródeł, jakimi są niewątpliwie historie i opowieści. Uczestnicy mogą się zastanowić nad badanym materiałem, skonfrontować go z własnym życiowym doświadczeniem, konkretnymi sytuacjami – im bogatsze są ich przeżycia, tym więcej interesujących elementów są w stanie wyodrębnić.

4. Robert Gloton, Claude Clero, *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa 1985.

5.

Czym jest projekt edukacji kulturowej skierowany do dzieci?

Projekt edukacji kulturowej skierowany do dzieci można definiować na różne sposoby. Warto wymienić tu jego najważniejsze właściwości:

Jest działaniem określonym w czasie i przestrzeni – ma swój początek i swój koniec, wydarza się w konkretnym miejscu lub miejscach, np. półroczny projekt w czterech miejscowościach gminy Lanckorona. Ale jest też procesem dynamicznym, w którym należy uwzględniać wszelkie uzasadnione potrzeby zmiany.

Tuż przed rozpoczęciem plenernego finału jednego z projektów rozszalała się trwająca aż do wieczora ulewa. Musieliśmy przenieść całe wydarzenie do budynku i naprędce opracować plan B: stworzyć atmosferę pikniku w budynku Ochotniczej Straży Pożarnej.

Ma określony cel rozwojowy – może uczyć, co składa się na kulturę, albo jak ją tworzyć, może też poruszać konkretny temat społeczny za pomocą narzędzi kultury (teatru, filmu, muzyki, itd.); powinien kształtować umiejętności społeczne i twórcze.

Twój projekt może na przykład dotyczyć zorganizowania placu zabaw w dzieci. Zależy ci na tym, żeby nauczyć je myślenia przestrzennego, estetycznej organizacji przestrzeni. Ważne, żeby w trakcie tej pracy rozwijać także w dzieciach umiejętności społeczne^{s.52}: słuchania, empatii, doceniania różnic, pracy w grupie, przywództwa czy odpowiedzialność osobistą; i umiejętności twórcze^{s.57}: ciekawość, kreatywność, myślenie dywergencyjne, myślenie krytyczne, uczenie się na błędach.

Jego podstawą jest diagnoza^{s.20} potrzeb, możliwości i oczekiwań dzieci oraz diagnoza lokalna. Projekt, który chcesz stworzyć z dziećmi, nie powinien być tylko twoją wizją. Istotą projektu skierowanego do dzieci jest ich potrzeba lub problem. Poznaj dzieci, z którymi chcesz pracować, porozmawiaj z nimi o tym, co je interesuje, co lubią, a czego nie, czego im brakuje itd.

W 2013 roku we wsi Frydrychowice koło Wadowic zorganizowaliśmy dwutygodniowe półkolonie teatralne dla dzieciaków. W kolejnym roku postanowiliśmy wciągnąć do naszych działań sąsiednią miejscowość, Przybradz. Zależało nam na włączeniu jej w działania, ponieważ lokalny ośrodek kultury nie miał niemal żadnej oferty dla dzieci. Rozwiesiliśmy plakaty, na jednej ze szkolnych imprez opowiedzieliśmy dzieciom o projekcie i zaprosiliśmy je do wzięcia udziału. Jednak kiedy przyjechalśmy

na warsztaty, okazało się, że prawie nikt nie przyszedł... Nie zapytaliśmy dzieci z Przybradza, czy chcą robić teatr. Z góry założyliśmy, że skoro nie mają takiej możliwości u siebie, to na pewno im się spodoba.

Zakłada odpowiedzialność za to, co robimy.

Byliśmy świadkami projektu, do którego zaproszono dzieci z domu dziecka i dzieci z pełnych rodzin. Następnie zadano im pytanie o „inność”. Dzieci odpowiadały, że inny to ktoś, kto mieszka w innym kraju, kto ma inny kolor skóry... Prowadzący zajęcia zaczęli drążyć temat, pytając, czy innym nie jest też ten, kto ma lepsze ciuchy (ode mnie), albo ten, kto ma dom (a ja go nie mam). To sprawiło, że dzieci zostały otworzone na konflikt wewnętrzny, z którym nie umiały sobie poradzić inaczej niż przez agresję – zaczęły spoglądać po sobie bykiem, oddalać się od siebie. Prowadzący nie byli w stanie zapanować nad wywołaną przez siebie sytuacją.

Budowany jest w oparciu o relacje między nami a uczestnikami – kiedy budujemy relacje z drugą osobą, poznajemy jej indywidualne spojrzenie na świat.

Mamy w grupie Tomka, który nie chce projektować muralu tak jak inne dzieci. Rozmawiając z nim, dowiadujemy się, co jest jego prawdziwą, choć skrywaną pasją – Tomek chce być fotografem. Odpuśćmy mu więc mural i zaprosimy go do stworzenia szalonej dokumentacji fotograficznej z naszych działań.

Najważniejszymi elementami projektu jesteście wy: ty i dzieci, z którymi chcesz pracować.

6.

Projekt DLA dzieci czy Z dziećmi?

Możemy korzystać z informacji i porad dotyczących rozwoju fizycznego i psychicznego dzieci, ich potrzeb i możliwości na różnych etapach tego rozwoju czy współczesnych zagrożeń na nie czyhających. Półki w księgarniach i bibliotekach uginają się pod naporem podręczników i poradników na temat pracy z dziećmi. W internecie znaleźć można niezliczoną ilość artykułów pełnych często wykluczających się wzajemnie koncepcji. Czytajmy, analizujmy, dyskutujmy, ale pamiętajmy, że... **najważniejszych odpowiedzi i wskazówek udzielą nam bezpośrednio DZIECI, z którymi chcemy pracować.** Najistotniejszym punktem odniesienia dla twojego projektu są zawsze dzieci. Nie przenoś na nie swoich potrzeb i przekonań (dzieci muszą znać swoją małą ojczyznę, dzieci powinny przeczytać tę książkę itd.), ale je z nimi konfrontuj. Możesz zapytać, czy byłyby zainteresowane udziałem w konkretnym, wymyślonym przez siebie projekcie. Porozmawiaj z nimi również o ich potrzebach, zainteresowaniach, marzeniach – zapytaj, czego chcą, co jest dla nich ważne, i spróbuj połączyć uzyskane od nich informacje z własną perspektywą i propozycją.

Projekt powinien być DLA dzieci, czyli zbudowany tak, żeby odpowiadał ich możliwościom i potrzebom na danym etapie rozwoju, ale jednocześnie powinien być budowany Z dziećmi, to znaczy na podstawie ich zainteresowań, potrzeb i oczekiwań.

Jeśli wybór dziecka pada na coś konkretnego, możesz się spodziewać, że się w to zaangażuje. Poza tym, oddając głos dzieciom, budujesz ich poczucie własnej wartości i przekonanie, że mogą decydować o świecie dookoła i że ich zdanie jest ważne. Dziecko nie chce być po prostu przedmiotem projektu, bierną postacią, dla której dorośli wymyślili plan rozwoju – samo ma przecież mnóstwo do powiedzenia i chce przynajmniej w jakimś stopniu decydować o swoim losie. Chce zostać wysłuchane i jego uwagi powinny być brane pod uwagę na każdym etapie przygotowania i realizowania projektu. Dziecko chce i ma prawo rozwijać się w zgodzie ze swoimi potrzebami. Janusz Korczak podkreślał: „Nie ma dzieci – są ludzie; ale o innej skali pojęć, innym zasobie doświadczenia, innych popędach, innej grze uczuć. Pamiętaj, że my ich nie znamy”. Spróbujmy poznać!

W działaniach projektowych ważna jest również aktywność uczestnika, czyli gotowość i chęć do brania udziału w procesie. Dziecko jest aktywne tylko wtedy, gdy proponowane formy zajęć są dla niego atrakcyjne i zgodne z jego zainteresowaniami. Kiedy czuje, że może się zachowywać i wypowiadać swobodnie, bez narażania się na odrzucenie czy lekceważenie, może śmiało realizować własne pomysły, otwarcie okazywać emocje. Ważna dla aktywności jest zachęta, motywacja. Dlatego właśnie poszukujemy obszarów, w których proponowane działania kulturowe mogą się spotkać z pasją i dobrym samopoczuciem dzieci i młodzieży.

ROZ

Części
składowe
projektu

DZIAŁ

II

1. Diagnoza

Diagnoza to rozpoznanie jakiegoś stanu rzeczy na podstawie obserwacji, badań i analiz. Żeby stworzyć projekt edukacji kulturowej skierowany do dzieci, który będzie dostosowany do ich potrzeb i oczekiwań oraz będzie miał wpływ na rzeczywistość, należy dokładnie zbadać i przeanalizować cztery podstawowe dla niego obszary, a są nimi:

- kontekst lokalny,
- zasoby lokalne,
- inicjator i realizator projektu,
- przyszli uczestnicy projektu.

Kontekst lokalny (historyczny, geograficzny, społeczny itd.)

Pomyśl o lokalnej przestrzeni publicznej. Zastanów się, która część dzielnicy czy miejscowości jest naturalnym miejscem spotkań. Pamiętaj, że to, jak odbieramy dane miejsce, jest mocno subiektywne i jednostkowe, wynika z naszego spojrzenia na świat i sposobu, w jaki poruszamy się w danej społeczności: z kim się kolegujemy, gdzie robimy zakupy, mieszkamy, i czy w ogóle znamy tę miejscowość, czy też wiedzę na jej temat mamy wyłącznie „z drugiej ręki” albo domyśliłyśmy się, że jest taka lub inna. Ta sama przestrzeń w danej społeczności może być różnie odbierana przez różne osoby. Przykładowo przystanek autobusowy dla jednych będzie miejscem pośredniczącym w komunikacji między wsią a miastem, a dla innych – miejscem spotkań i wymiany poglądów.

Zastanów się też nad historią miejscowości, w której chcesz działać – być może wydarzyło się tu w przeszłości coś istotnego lub mieszkała tu jakaś znana postać? Czy mieszkańcy są z tego powodu dumni, czy raczej milczą na ten temat? Przemyśl, czy warto poruszyć te sprawy w projekcie, czy mogą być inspiracją do dalszych działań. Czy są interesujące dla dzieci, z którymi chcesz pracować, a jeśli tak, to dlaczego?

Przyjrzyj się strukturze społecznej, etnicznej i kulturowej miejscowości. Czy istnieją jakieś konkretne charakterystyczne grupy, które mają wpływ na to, co wydarza się w tym miejscu? Czy grupy ze sobą współdziałają, czy raczej nie darzą się sympatią? Co się stanie, jeżeli zaangażujesz w swój projekt tylko jedną z grup? Czy druga będzie wówczas chciała z tobą współpracować? Pamiętaj, że społeczność lokalna to bardzo wrażliwa struktura, budowana na rozmaitych wspólnych praktykach, ale też często z różnych powodów podzielona. Zastanów się, jak społeczność i jej struktura mogą wpływać na twoje przyszłe działania.

Przemyśl również, czy i jak można twórczo zaktualizować w projekcie to, co przynosi nam kontekst lokalny. Twórcza aktualizacja to dostosowanie i przetworzenie czegoś do stanu, jaki nas obecnie

WARTO PRZECZYTAĆ
Pedagogika miejsca, red. Maria
 Mendel, Wrocław 2006

interesuje. Możesz na przykład zaktualizować z dziećmi myślenie o lokalnej przestrzeni. Co może im się wydać w niej interesujące? Jakie miejsca mogą stanowić dziedzictwo kulturowe z punktu widzenia dzieci? Co mogłoby się wydarzyć w starym dworku, do czego można by użyć przestrzeni muzeum? Co by się stało, gdyby historie z lokalnych legend wydarzyły się współcześnie, albo jak wyglądałaby lokalna społeczność, gdyby decydowały o niej dzieci?

Określanie kontekstu lokalnego – pomocne pytania:
 Gdzie ludzie spotykają się najczęściej? Kiedy? Dlaczego?
 Jakie przestrzenie omijają i dlaczego? Czy miejsce, w którym chcemy działać, ma jakąś szczególną przeszłość? Z czego słynie? Jaki kształt przybrały tam relacje społeczne? Czy są jakieś tematy tabu? Kto należy do grupy decydentów?

WAŻNE:

Postaraj się zdobyć wiedzę o miejscowości od jej mieszkańców. Popytaj, przeprowadź krótkie wywiady.

Zasoby lokalne

Zastanów się, jakimi zasobami dysponujesz w danej społeczności lokalnej. Spisz je:

- wewnętrzne – dotyczące ciebie i, być może, instytucji, w której jesteś zatrudniony (szkoły, domu kultury czy organizacji pozarządowej): umiejętności, znajomości, infrastruktura, sprzęt itd.
- zewnętrzne – dotyczące społeczności, w której chcesz pracować: infrastruktura, instytucje, zabytki, zasoby naturalne, lokalni aktywiści, artyści, animatorzy, istotne wydarzenia, charakterystyczne zainteresowania itd.

Zawsze warto robić diagnozę zasobów lokalnych, nawet jeśli wydaje ci się, że większość z nich jest oczywista. Kiedy zaczniesz je spisywać, może się okazać, że pewne elementy kojarzą się z innymi, o których nie pomyślałeś na samym początku. Stwórz mapę zasobów lokalnych. Zaprosz do jej współtworzenia mieszkańców. W ten sposób poznasz ich ogląd społeczności i może dostrzeżesz niewidoczne dotąd dla ciebie szanse. Do tej aktywności warto zaprosić również dzieci, z którymi chcesz pracować – dzięki temu uzyskasz obraz miejscowości widziany ich oczami i lepiej rozpoznasz miejsca oraz osoby istotne z punktu widzenia przyszłych uczestników twojego projektu.

Określanie zasobów lokalnych – pomocne pytania:

Kogo można zaprosić do współpracy – lokalnych aktywistów, artystów lub animatorów? Jakimi mają umiejętnościami, które mogą się przydać w projekcie – artystyczne, pedagogiczne, animacyjne.

koordynacyjne lub producenckie? Jakimi zasobami technicznymi dysponuję – sprzętem, przestrzenią? Ile czasu ludzie, których chcę zaprosić do projektu, mogą na niego poświęcić? Jaki mam zespół w placówce, w której pracuję? Ile czasu może poświęcić mój zespół? Jakimi umiejętnościami dysponuje? Jakie wydarzenia są charakterystyczne dla mojej miejscowości? Co się podczas nich dzieje? Jakie są instytucje, organizacje w mojej miejscowości? Czym dysponują? Jakie są zasoby naturalne mojej miejscowości?

WAŻNE:

Po stworzeniu mapy zasobów lokalnych należy z niej korzystać! Przeanalizuj ją, zastanów się, co z niej wynika i w jaki sposób możesz używać zdobytych podczas mapowania informacji.

Ty jako inicjator i realizator projektu

Świadomość własnych możliwości i ograniczeń – zarówno organizacyjnych (np. brak gotowości do pracy w godzinach wczesnorannych), jak i dotyczących cech charakteru, motywacji, umiejętności – jest kluczowa. Bez dojrzałego wglądu w samego siebie może nam się nie udać zainicjować i zrealizować działania.

Refleksja nad własnymi możliwościami – pomocne pytania:

Dlaczego chcę zrobić ten projekt? Z czego wynika moja motywacja? Co zyskam dla siebie? Czy na pewno znajdę czas, żeby odpowiednio się zaangażować? Czy posiadam niezbędne umiejętności i kompetencje?

Pamiętaj, że realizując projekt, bierzesz odpowiedzialność za siebie i za dzieci, z którymi będziesz pracować. Od niej zależą trwałość działań, ich możliwa kontynuacja, a także ciągłe monitorowanie sytuacji i czuwanie, czy zainicjowany proces zmierza w dobrym kierunku i czy skutecznie wspierasz dzieci w ich rozwoju

Każdy projekt powinniśmy rozpocząć od autodiagnozy, która pozwoli nam na sprecyzowanie powodów, dla których chcemy dane działanie zrealizować. Może to być potrzeba pracy z ludźmi, wprowadzenia w życie wybranej grupy pozytywnej zmiany związanej z rozwojem jej umiejętności w jakiejś dziedzinie lub też chęć zacieśniania więzi społecznych, poznawania i doceniania dziedzictwa lokalnego. W rozpoznaniu własnych potrzeb pomoże odpowiedzenie sobie na kilka pytań:

- Dlaczego wybieram projekt jako metodę pracy z ludźmi?

Refleksja nad odpowiedzialnością – pomocne pytania:

Dla kogo chcę działać? Dla siebie czy dla ludzi, których zapraszam do projektu? Co się stanie, kiedy projekt zostanie zakończony? Jak go kontynuować? Jakie są możliwości zmiany projektu w jego trakcie? Jakie istnieje ryzyko działania? Co należy wziąć pod uwagę?

Przyszli uczestnicy projektu

Potraktuj uczestników działań jako współtwórców, którzy będą decydować o kształcie projektu. Nie nasze ambicje, a potrzeby i oczekiwania dzieci powinny znaleźć się na pierwszym miejscu. To, z kim pracujemy, decyduje o tym, jakie metody pracy wybierzemy. » III. Metody ^{s.84}

Zaprosz do udziału w diagnozie grupę dzieci, z którą chcesz pracować. Spróbuj do niej dotrzeć, nawet jeśli na co dzień nie masz z nią bezpośredniego kontaktu. Podczas spotkania możecie się poznać i rozwiązać potencjalne wątpliwości pojawiające się u obu stron. Możesz także uzyskać informacje, co interesuje dzieci i jakie mają oczekiwania wobec udziału w projekcie. Dzięki temu

Dziecko może mieć inne potrzeby, niż ci się wydaje
- zapytaj je o nie, wysłuchaj i weź jego odpowiedzi pod uwagę.

zminimalizujesz ryzyko, że twoja propozycja zupełnie do nich nie trafi. Każdy z uczestników twojego projektu ma inne spojrzenie na świat – pozwól mu patrzeć we właściwy dla niego sposób. Czy naprawdę chcesz poprosić nastoletnich chłopaków, żeby malowali w wakacje pejzaże, siedząc przy sztalugach? Lepiej pozwól im na ekspresję w języku, który jest im bliższy. Zapytaj ich, co lubią. Zaproponuj na przykład zrobienie graffiti. Nie dlatego jednak, że według ciebie każdy nastolatek chce być graffitiarzem, tylko dlatego, że wyrazili chęć uczestnictwa właśnie w tego typu warsztatach.

- Co uważam za wartościowe w tego rodzaju pracy?
- Jakiego rezultatu projektu oczekuję dla uczestników?
- Jakiego rezultatu projektu oczekuję dla siebie?

Proponowanie działań projektowych często łączy się z chęcią przeprowadzenia pozytywnej zmiany w życiu dzieci i młodzieży, zainicjowania rozwoju lub nakłonienia uczestników do podejmowania trudu rozwoju na własną odpowiedzialność. Aby skutecznie realizować to założenie, niezbędne jest stałe podążanie za zmianami, jakie dokonują się w rozwoju i zainteresowaniach młodych ludzi, którzy są adresatami tych działań. Tylko rozumienie ich potrzeb oparte na rozmowie, poznaniu środowiska, planów, oczekiwań może być podstawą świadomej, skutecznej i odpowiedzialnej pracy projektowej.

Określanie grupy docelowej – pomocne pytania:

Z kim chcemy pracować i dlaczego? W jakim wieku są członkowie tej grupy? Jakiej są płci? Gdzie mieszkają? Jakie mamy relacje z tą grupą? Gdzie możemy ją spotkać i jak możemy zachęcić ją do rozmowy? Jakim językiem powinniśmy z nią rozmawiać? Jakie korzyści ze współpracy może uzyskać ta grupa? Czy jest ona w jakies sposób wykluczona z obiegu kultury, czy uczestniczy w różnych działaniach? Jeśli tak – w jakich i dlaczego? Jeśli nie – dlaczego? Co ich interesuje? Za czym przepadają, a czego nie znoszą? Jakie miejsca lubią, jakich nie? Co potrafią, czego chcieliby się nauczyć? Jakie mają potrzeby? Co ich trapi? Jakie mają oczekiwania?

W diagnozie weź również pod uwagę naturalne potrzeby dzieci^{5,37} – fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności, uznania, samorealizacji. Pamiętaj, że dzieci często wiedzą, czego chcą, ale trudno im zidentyfikować, czego potrzebują. Przeanalizuj, jakie ich potrzeby i w jaki sposób może zaspokoić twój projekt. Weź też pod uwagę to, że jeśli dzieci czują się z różnych powodów zagrożone (są niedożywione, pochodzą z rodzin dysfunkcyjnych itd.), nietatwo im będzie się skupić na działaniach projektowych. Jeżeli chcesz rozwijać umiejętności twórcze i społeczne dzieci, realizować z nimi projekt edukacji kulturowej, najpierw przeanalizuj ich potrzeby i zastanów się, jak możesz na nie odpowiedzieć.

WAŻNE:

Zanim porozmawiasz z grupą dzieci na temat ich zainteresowań, powinniście się wzajemnie poznać. Nikt nie ma ochoty uzewnętrznić się przed kimś zupełnie nieznanym, również dzieci.

Możesz zorganizować otwarte warsztaty dotyczące tego, co potencjalnie mogłoby je zainteresować. To może być wstęp do rozmowy na temat pasji dzieci, ich marzeń i oczekiwań. Przed organizacją takiego spotkania obserwuj i dokładnie przeanalizuj grupę, z którą chcesz pracować. Przykładowo, muzyka hiphopowa,

która interesuje pewne grono młodych ludzi, jest dla nich ważna między innymi dlatego, że mogą ją tworzyć bez udziału dorosłych – to „ich muzyka”. Przemyśl, czy w takim wypadku będą chcieli przyjść na warsztaty muzyki hiphopowej prowadzone przez dorosłych. Jaka atmosfera musiałaby panować na zajęciach, żeby młodzi się pojawili?

Duża część zachowań ludzi jest nabyta jako konsekwencja relacji z własnym środowiskiem społecznym – bliższym i dalszym. Liczba i jakość tych relacji tworzą podstawy do kształtowania osobowości człowieka. Konstruktor procesu wychowawczego, jakim w dużej mierze jest projekt, staje się dla uczestnika osobą znaczącą. Prawidłowa relacja pomiędzy animatorem i uczestnikiem powinna się opierać na wspomaganiu, dzięki któremu uczestnik rozwija się, dokonuje konstruktywnych wyborów, uczy się rozwiązywania problemów, realizuje swoje możliwości, uczestniczy w procesie grupowym i w działaniach społecznych.

Aby umiejętnie budować relacje z uczestnikami, edukator powinien być świadomy swoich relacji z rzeczywistością. Powinien rozpoznawać możliwe obszary do tworzenia relacji i budować je, rozpoczynając od siebie – zastanowić się nad swoimi cechami, zainteresowaniami, mocnymi i słabymi stronami, stworzyć mapy swojego życia, rozważyć drogi do osiągnięcia uświadomionych celów. Następnie przejść do uświadomienia sobie relacji z innymi ludźmi – szczególnie tymi znaczącymi – nazywania ich, programowania kontynuacji lub zmian. Potem określenia potrzeby i kształtu relacji budowanej z uczestnikami projektu oraz ludźmi, z którymi uczestnicy będą się spotykać. Na koniec uświadomić, najpierw sobie, a potem uczestnikom, możliwości budowania relacji w stosunku do poznawanych obiektów czy otoczenia, czego efektem będzie większe emocjonalne zaangażowanie w działania oraz poszerzenie świadomości swoich możliwości.

Zaangażowanie animatora w pracę z uczestnikami powinno się objawiać otwarciem na ich potrzeby, zrozumieniem, że grupa składa się z niepowtarzalnych jednostek. W takim traktowaniu uczestników pomaga **aktualizacja siebie, czyli rozumienie życia jako bezustannego procesu rozwoju osobistego**. Taki wychowawca, rozumiejący potrzebę ciągłego, indywidualnego rozwoju, z szacunkiem

wstępuje się w potrzeby uczestników, traktując ich podmiotowo.

Jednym z głównych zadań projektu jest rozwijanie postawy twórczej. Inteligencja czy specyficzne zdolności, które człowiek posiada, same w sobie są tylko narzędziem lub środkiem osiągnięcia celów. Wartość nadaje im ukierunkowane działanie, które – inspirowane przez organizatora – staje się podstawą samopoznania i samorealizacji uczestników. Nawet osoby nieszczególnie zainteresowane procesem, jeśli znajdą edukatora proponującego działania odpowiadające ich zainteresowaniom, potrafią się zdobyć na wysiłek i wytrwałość w przezwyciężaniu napotykanym trudności. Jednak aby osiągnąć tego typu rezultaty, **prowadzący powinien sam wykazywać się twórczą postawą wobec rzeczywistości i pracować nad jej rozwojem** (mogą w tym pomóc np. ćwiczenia polecane przez Edwarda Nęcę¹).

Uczciwość, czyli przejrzystość, autentyczność komunikacji, wiąże się z efektywnością działań. Komunikujemy się z uczestnikiem z pozycji konkretnej osoby – z jej przeżyciami, doświadczeniami, umiejętnościami, ale ze zrozumieniem modelu świata, jaki reprezentuje uczestnik, a który wyznacza jego przeżycia i zachowania. Warto jest ćwiczyć sposoby werbalnej i pozawerbalnej komunikacji, sprawdzając swoje możliwości wyrażania się i stopień rozumienia ich przez innych (rysowanie pojęć abstrakcyjnych czy choćby tradycyjne kalambury²). Ważne jest też ćwiczenie słuchania i empatii, czyli zdolności widzenia problemów oczami drugiego człowieka, wczuwania się w jego stany wewnętrzne (empatyzowanie, tańcuch opowiadań³).

1.–3. Edward Nęcka, *Trening twórczości*, Gdańsk 2016.

2.

Dzieci – uczestnicy i współtwórcy projektu

**Dziecko w wieku przedszkolnym
(od 2–3 do 5–6 roku życia)**

Małe dziecko poznaje otaczający je świat, ludzi, przedmioty i zjawiska kilkoma zmysłami równocześnie. Uczy się rzeczywistości przede wszystkim w działaniu i w bezpośrednim zetknięciu z przedmiotami – poprzez doświadczanie. Postrzega świat w sposób całościowy. Okres ten jest kluczowy dla przyszłego rozwoju inteligencji, dziecko zaczyna bowiem używać symboli, takich jak słowa i liczby, oraz pojęć. Doskonalone są umiejętności manualne, w związku z czym wzrasta jego samodzielność – umie wykonać proste, ale już dość precyzyjne czynności. Ponieważ rozwój nie przebiega jednakowo u każdego dziecka, warto w działaniach wychodzić od czynności niewymagających precyzji ruchu i stopniowo zwiększać ich stopień komplikacji, biorąc pod uwagę możliwość wycofania się z nich części uczestników.

W tym okresie dziecko jest już w stanie skupiać swoją uwagę. Zabawy dydaktyczne można organizować w ten sposób, żeby przekazywać mu wiedzę lub umiejętności (dzieci starają się skoncentrować na postawionych im zadaniach). Pamięć ma charakter mimowolny, emocjonalny. Zaczyna się kształtować kierowanie procesami myślenia, rozumienia, dostrzegania związków i zależności między zapamiętywanymi treściami. Przy tworzeniu działań projektowych warto dołożyć starań, żeby dziecko odczuwało logiczne następstwo zdarzeń. Impulsy dostarczane uczestnikom nie powinny być jednostajne, lecz jak najbardziej różnorodne. Myślenie jest podporządkowane zadaniom praktycznym i związane z sytuacją, w jakiej dziecko w danej chwili się znajduje, z jego przeżyciami i zainteresowaniami w danym momencie. Warto stosować zabawy tematyczne polegające na naśladowaniu czynności zaobserwowanych w otoczeniu, w tym codziennych czynności życiowych.

Dziecko ma często trudności z wyraźnym rozróżnianiem świata realnego od fikcyjnego, między innymi dlatego ożywia przedmioty martwe, przypisując im, podobnie jak roślinom i zwierzętom, cechy ludzkie – potrafi zmyślać wydarzenia i historie, opowiadając je, jakby naprawdę miały miejsce. Wyobraźnia w tym czasie jest nieskrępowana, co może okazać się kluczowym elementem budowania działań z dziećmi. Szybko rozwija się mowa, a u sześciolatka jest już bardzo zaawansowana – staje się narzędziem myślenia, a słowa używane są do opisu spostrzeżeń i wyobrażeń. Jej rozwój pozwala na wprowadzanie do działań z dziećmi monologów i dialogów tworzonych dla nich lub przez nie. Wiele czynności małego dziecka ma charakter ekspresyjny, czyli służy do wyrażania emocji. Przeżycia są krótkotrwałe, mają charakter przejściowy. Działania powinny więc być skoncentrowane na indywidualnych, naturalnych nawykach, umiejętnościach i możliwościach dziecka i prowadzić do samorealizacji.

WSKAZÓWKI

- Dzieci potrzebują ruchu. Próbuje organizować ich ruch według konkretnego planu – to usprawnia dziecięcą koordynację ruchową i myślenie przyczynowo-skutkowe. Na przykład: uczyć dzieci konkretnych tańców czy poruszania się w ustalony sposób.
- Ucz poprzez zabawę. Dzieci, bawiąc się, często odgrywają najrozmaitsze role, matpują dorosłych – w ten sposób również się uczą. Włączaj się do tych zabaw, próbuj zachęcać dzieci, żeby ulepszały znane już strategie zachowania – to rozwija samodzielne myślenie i kreatywność. Namawiaj je również, żeby nie rezygnowały z odgrywania ról, które uznają za gorsze. Organizuj działanie tak, by każdy mógł odegrać wszystkie role – w ten sposób dzieci uczą się rozumienia innych.
- Staraj się zapewnić dzieciom jak najwięcej rozmaitych bodźców i doświadczeń. Im więcej dziecko nauczy się na tym etapie życia, tym większe będzie miało zasoby wiedzy i doświadczeń, z których będzie mogło korzystać w przyszłości. Zaprosz dzieci do poznawania wielozmysłowego: wybrany temat możecie opracować za pomocą słów, muzyki, tańca czy plastyki.
- Stosuj metody naprzemiennie: nauka przez zabawę, praca wymagająca koncentracji, odpoczynek itd.
- Twórz działania interdyscyplinarne^{S.72}, które rozwijają inteligencję wieloraką^{S.103} u dzieci.
- Pamiętaj o języku, jakim komunikujesz się z dziećmi: nie mów „musisz”, „powinieneś”. Nie używaj też zakazów typu „nie krzycz”. Zamiast tego dawaj dzieciom komunikaty pozytywne, na przykład „mów ciszej”.
- Naturalnym środowiskiem dzieci w wieku przedszkolnym jest rodzina. Rozpoczęcie przedszkola jest dla nich ogromnym wyzwaniem – muszą się oswoić z nową przestrzenią i nowymi opiekunami oraz zaakceptować nowe koleżanki i kolegów. Nie dręcz dzieci i nie organizuj projektów, podczas których będą proszone o uczestnictwo w krótkich zajęciach z nowymi ludźmi – jedna godzina warsztatów nie wystarczy, żeby zbudować zaufanie. Jeśli chcesz zorganizować dla dzieci spotkanie prowadzone przez osoby z zewnątrz, zaprosz do udziału w nim ich bliskich – niech każde dziecko ma swojego opiekuna, z którym będzie się czuło bezpiecznie.
- Jak najczęściej zapraszaj bliskich dzieci do uczestnictwa w twoich działaniach, nie tylko w zajęciach, ale również na przykład pokazach prac. Ich obecność zwiększa poczucie bezpieczeństwa małych uczestników, a ponadto zwiększa ich poczucie własnej wartości – uświadamiają sobie, że ich praca jest doceniana.

Dostarczane bodźce i treści powinny wyzwalać własną aktywność i potrzebę działania. Istotne jest tworzenie warunków do wzajemnego zaangażowania w sposób atrakcyjny dla obu stron, bo prowadzi do interakcji i nawiązywania relacji. Pozytywne motywowanie dziecka natomiast przyczynia się do jego rozwoju intelektualnego i osobowościowego, przejawiania większej skłonności do pogłębiania wiedzy.

Dziecko dostosowuje formy swojego zachowania do wymagań środowiska społecznego (rodzina, przedszkole) i zdobywa umiejętność kierowania swoimi działaniami. Zaczyna tworzyć własny świat wartości i dążeń. Na tym etapie ważne jest więc wspomaganie rozwoju emocjonalnego i społecznego, tak żeby dziecko nauczyło się rozumieć własne emocje i radzić sobie z nimi oraz rozwijać umiejętności zachowań społecznych. Odbywać się to może przez umiejętną rozpoznawanie i nazywanie uczuć, próby radzenia sobie ze złymi emocjami (w tym ze strachem, smutkiem i złością) oraz przez rozwijanie umiejętności pracy w grupie i pomagania innym.

Działania projektowane dla dzieci w wieku przedszkolnym powinny angażować możliwie wiele zmysłów – popierane i propagowane są więc działania interdyscyplinarne. W rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, ruchowym i estetycznym pomocna jest zabawa, uczy ona bowiem ról społecznych i relacji z innymi.

Dziecko patrzy na świat inaczej niż dorosły – pamiętaj o tym.

Dziecko w wieku wczesnoszkolnym (od 6–7 do 8–9 roku życia)

Dzieci w wieku wczesnoszkolnym mogą się różnić pod względem stopnia rozwoju psychofizycznego, dlatego tak istotna jest w tym okresie indywidualizacja zadań. W związku z systematycznym nauczaniem następuje u nich dynamiczny rozwój pamięci. Pamięć mechaniczna zaczyna się przekształcać w logiczną. Dziecko trwalej i łatwiej zapamiętuje to, co przyciąga jego uwagę, a kiedy chce się uczyć, uczy się efektywniej – należy więc je motywować oraz podkreślać przydatność i atrakcyjność zdobywanej wiedzy i umiejętności.

Stopniowo pod wpływem nauki szkolnej rozwija się u dzieci uwaga dowolna, czyli coraz bardziej świadome koncentrowanie jej na przedmiotach i zadaniach. Uwaga nie jest jeszcze w tym okresie zbyt trwała. Dlatego zajęcia powinny być urozmaicone i nawiązywać do zainteresowań i aktywności dziecka. Te wymagające spokojnego działania powinny się przeplatać z zabawami ruchowymi i ćwiczeniami fizycznymi – wówczas udaje się wywołać u dziecka dobre samopoczucie, wprowadzić je w trwały pozytywny nastrój, a jego zachowanie staje się wyraźnie zrównoważone. Działania dziecka w tym okresie stają się coraz bardziej zorganizowane. Obserwuje się wzrost zdolności do wysiłku, wytrwałości w osiągnięciu celu.

W wieku wczesnoszkolnym intensywnie zaczyna się rozwijać świadomość społeczną dziecka. Osiąga ono poziom rozwoju społecznego, który umożliwia mu harmonijne współzycie z zespołem rówieśniczym, co sprzyja działaniom zespołowym i grupowym. W tym okresie autorytet dorosłych jest największy. Dziecko traktuje wszelkie sankcje zewnętrzne (groźby i kary) jako główny powód, dla którego trzeba przestrzegać reguł moralnego postępowania. W drugiej fazie wieku wczesnoszkolnego pojawiają się już początki autonomii moralnej, co manifestuje się przede wszystkim w szacunku dziecka dla reguł wynikających z wzajemnego porozumienia, poszanowaniu zasady wzajemności i uwzględnianiu w swoich ocenach nie tylko czynów, ale i intencji ich sprawców. Sprzyja to rozwojowi

WSKAZÓWKI

- Podobnie jak wcześniej naturalnym środowiskiem dzieci w wieku wczesnoszkolnym jest rodzina. Zastanów się, w jaki sposób możesz włączyć jej członków w wasze działania. Czym zajmują się opiekunowie dzieci? Być może będą chcieli wesprzeć projekt na różnych etapach, pomagając podczas warsztatów lub przygotowując materiały razem z dziećmi.
- Dzieci muszą się wyszaleć, to jest ich czas na kreatywną zabawę i na uspotecznianie się. Nie egzaminuj, nie organizuj konkursów czy rankingów. Nagrody i pochwały sprawiają, że dzieci skupiają się bardziej na nich niż na temacie pracy.
- Stosuj naukę przez zabawę i ruch naprzemiennie z nauką koncentracji i słuchania – dzieci potrzebują różnorodnych bodźców. Możesz podzielić przestrzeń, w której prowadzone są zajęcia, na strefy: w strefie zabawy będą szaleć, w strefie skupienia będą pracować nad czymś, co wymaga od nich uwagi i słuchania innych, w strefie relaksu będą odpoczywać. Postaraj się, żeby wszystkie strefy były dostępne w tym samym czasie, by dzieci mogły z nich korzystać wtedy, kiedy tego potrzebują.
- Uczenie się jest dla dzieci naturalne, należy tylko rozbudzić ich ciekawość i pozwolić im uczyć się do czasu, kiedy same zdecydują, że mają już dość. Nie planuj zajęć o określonym czasie trwania obowiązującym dla wszystkich. Pozwól dzieciom, które chcą się uczyć dalej, na kontynuację zajęć, a tym, które szybciej znudzą się tematem – na zabawę lub odpoczynek i powrót do pracy, kiedy będą tego potrzebowały. Uzgodnij wcześniej zasady takiego powrotu, bo te pracujące dłużej będą wiedziały już znacznie więcej niż te, które zrobiły sobie przerwę. Możesz poprosić dzieci, które kontynuowały naukę, żeby spróbowały przekazać powracającym kolegom i koleżankom zdobyte umiejętności i wiedzę. Dzieci świetnie uczą się od siebie nawzajem.

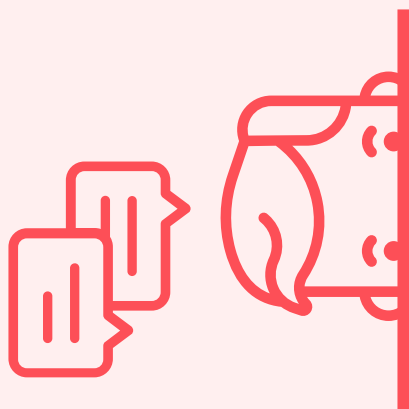
moralnych aspektów zachowań i umożliwiała ich dyskusowanie.

Rozwój mowy przejawia się rozbudowywaniem słownika, różnicowaniem części mowy i znaczenia słów, sposobów tworzenia zdań oraz form wypowiedzi. W tym czasie zaczyna się wzajemne oddziaływanie języka mówionego i pisanego. Należy stosować działania polegające na łączeniu aktywności związanych z wypowiadaniem się i pisanem. Myślenie pod koniec wieku wczesnoszkolnego staje się wewnętrzną czynnością umysłową, operującą pojęciami, realizowaną w słowach i przebiegającą zgodnie z zasadami logiki. Ta jego postać bywa nazywana myśleniem pojęciowym, abstrakcyjnym, symbolicznym albo słowno-logicznym. Pod wpływem nauczania dziecko poznaje cechy i właściwości najbardziej ogólne i istotne, odróżnia je od cech drugorzędnych, co ułatwia tworzenie dla niego działań bazujących na wynikaniu i konsekwencjach zachowań. W wieku wczesnoszkolnym wzbogaca się i pogłębia

całe życie psychiczne dziecka. Rozszerza się krąg zdarzeń i spraw wywołujących doznania emocjonalne, a ponadto zmienia się i różnicuje ich charakter. Coraz trwalsze stają się przejawy i formy wyrażania przez dziecko emocji. Działania można więc opierać na budowaniu emocjonalnych związków czy przeżywaniu dłużej trwających uczuć.

W początkowej fazie wczesnoszkolnej w sferze fizycznej utrzymuje się jeszcze znaczna pobudliwość nerwowa, co sprawia, że dzieci wykonują dużo zbytecznych i szybkich ruchów. Ruchy te są raczej silne i zamaszyste, mało precyzyjne. Około dziewiątego roku życia wyraźnie zwiększa się zdolność dziecka do wykonywania różnych prac wymagających dokładności (np. pisanie, manipulowanie małymi przedmiotami). W zajęciach z dziećmi zalecane jest więc przechodzenie od mniej do bardziej precyzyjnych działań. W okresie wczesnoszkolnym intensywnie rozwija się, choć nie osiąga jeszcze doskonałości, koordynacja wzrokowo-ruchowa polegająca na wykonywaniu ruchów ciała, szczególnie rąk, pod kontrolą wzroku. W tym kontekście pomocne mogą się okazać działania wspomagające integrowanie półkul mózgowych.

- Odhierarchizuj przestrzeń: nie stawaj z przodu, nie sadzaj w rzędach. Stworzysz w ten sposób swobodniejszą atmosferę pracy, w której dzieci chętniej będą chciały działać.
- Zwracaj uwagę na to, jak mówisz do dzieci. Nie dyktuj, nie nakazuj, nie zakazuj. Staraj się rozmawiać z dziećmi, zadawać im pytania otwarte itd.
- Włączaj do zajęć działania interdyscyplinarne^{5,72}, które rozwijają inteligencję wieloraką^{5,103} u dzieci.
- Pamiętaj, że twoim zadaniem jest przede wszystkim ułatwienie dzieciom uczenia się, stwarzanie im możliwości do nauki. Możesz wspierać, zachęcać do eksperymentowania i poszukiwań, możesz też konstruktywnie krytykować, kiedy jest taka konieczność – każde dziecko potrzebuje także, żeby w mądry sposób wyznaczać mu granice.

Dziecko w wieku szkolnym (od 10 do 12–13 roku życia)

W tym okresie podstawowym środowiskiem życia, pracy i rozwoju kontaktów społecznych dziecka jest szkoła, ale wzrasta też emocjonalne i społeczne znaczenie pozaszkolnych spotkań z rówieśnikami. Dziecko nabiera umiejętności tworzenia bliskich relacji w parach opartych na przyjaźni oraz w grupach rówieśniczych. Potrafi świadomie współpracować w grupie. Również wtedy pojawia się początek kryzysu zaufania do dorosłych. Rówieśnicy stopniowo zastępują rodzinę, stając się obok szkoły, głównym środowiskiem uczenia się dzieci. Może ono przebiegać poprzez tutoring lub współpracę rówieśniczą. Płeć staje się podstawowym kryterium w doborze przyjaciół i uczestników gier grupowych, a w stosunku do innej płci dzieci w tym wieku kierują się negatywnymi stereotypami i zachowują dystans.

Następuje rozrastanie się organizmu, rozwój koordynacji ruchów precyzyjnych, zwiększa się sprawność manualna i wytrzymałość przy wykonywaniu różnych czynności ruchowych – dzieci mogą być bardziej obciążane zadaniami i pracami fizycznymi. Silniej niż dotychczas zaznaczają się tak zwane różnice indywidualne. Dzieci, u których zmiany zachodzą szybciej, mogą mieć poczucie inności w stosunku do rówieśników, którzy zmieniają się wolniej – i na odwrót. Negatywnym efektem tego procesu może być brak akceptacji swojego ciała i zachodzących w nim zmian. Dzieci potrzebują informacji, że zmiany te są naturalne i mają swój cel.

Jest to okres intensywnego poznawania rzeczywistości. Dziecko w tym wieku chce się uczyć i dowiadywać różnych rzeczy. Ważne jest dostarczenie mu ciekawych i zróżnicowanych okazji do rozszerzania wiedzy i rozwijania możliwości intelektualnych. Pamięć mechaniczna powoli ustępuje miejsca pamięci logicznej, wzrasta szybkość i łatwość zapamiętywania. Widać wyraźne postępy w zapamiętywaniu tekstów narracyjnych, opisowych i objaśniających – dzieciom powinno się więc dostarczać wielu opowieści, przy czym lepiej opowiadać plastycznie, z fantazją, obrazując działanie, używać baśni i legend, unikać abstrakcji i moralizatorstwa. Pojawienie się myślenia logicznego pozwalającego na przeprowadzenie wnioskowania o charakterze przyczynowo-skutkowym umożliwia trafne wyjaśnianie zjawisk oraz przewidywanie teoretycznego następstwa zdarzeń.

U dziecka rozwija się także samoświadomość, czyli zdawanie sobie sprawy, że jest się odrębną jednostką posiadającą tożsamość, własne cechy, umiejętności, mocne i słabe strony. W coraz większym stopniu potrafi ono porównać opinie innych na swój temat z tym, co samo o sobie myśli. Stopniowo coraz ważniejsze staje się wewnętrzne przekonanie o słuszności postępowania, niezależnie od opinii innych ludzi.

Ważne w tym czasie staje się również budowanie poczucia kompetencji, czyli doświadczanie sprawności i umiejętności w wykonywaniu zadań. Dziecko potrzebuje określonych celów do

WSKAZÓWKI

• Dzieci w tym wieku przechodzą trudny dla siebie okres – dystansują się wobec najbliższych dorosłych (rodziców czy dziadków), przeżywają głęboki kryzys zaufania do starszych – podważają ich zdanie oraz dotychczasowe bardzo ścisłe relacje z opiekunami. Oczywiście, rodzice i bliscy dorośli są w tym wieku niezwykle dzieciom potrzebni, lecz to nie oni, tylko rówieśnicy najmocniej wpływają na dziecięce postrzeganie samych siebie. Możesz uwzględnić rodziców i opiekunów w swoim projekcie, ale tak,

osiągnięcia oraz jasnych wytycznych, jak ma to zrobić, a także wiedzy na temat kryteriów sukcesu. Oczekuje informacji zwrotnej, czy dobrze wykonano zadanie, co służy również podbudowie jego samooceny.

by dzieci nie czuły, że są przez nich wyręczane: rodzice mogą wesprzeć przygotowanie posiłków dla dzieci, mogą pomóc w organizacji wyjazdu, a wreszcie – przyjąć na finałowe spotkanie i wziąć udział w grach, zabawach, warsztatach, które poprowadzą dla nich dzieci.

• Stwórz w projekcie możliwość wzajemnego uczenia się dzieci – podziel je na grupy zadaniowe, w których będą opracowywać wspólnie konkretne zagadnienia, a następnie opowiadać o nich pozostałym grupom i wymieniać się z nimi doświadczeniami. Pamiętaj, żeby co jakiś czas przesuwać dzieci z jednej grupy zadaniowej do drugiej – dzięki temu lepiej się zintegrują i uświadomią sobie inne punkty widzenia. To nie musi być opresyjna wymiana grupowa, przecinająca więzi przyjaźni i odbierająca dzieciom możliwość spędzania czasu z osobami, które lubią i z którymi czują się swobodnie. Możesz każdego dnia poświęcić jedną godzinę na pracę w grupach mieszanych, wyjaśniając dzieciom, że poznawanie nowych osób może poszerzać horyzonty i pozwala wspólnie wpadać na niezwykle pomysły. To dotyczy także różnorodności płciowej. Mimo niechęci dzieci do pracy w grupach mieszanych, świadomość, że praca w takiej grupie potrwa tylko określony czas, ułatwi im pogodzenie się z takim stanem rzeczy.

• Dawaj dzieciom w podgrupach inne zadania, a nie te same, bo w ten sposób sprowokujesz rywalizację (kto szybciej i lepiej) i podział grupowy na „nas” i „ich”. Niech poszczególne części pracy w podgrupach stanowią po połączeniu pewną całość albo niech każda podgrupa opracowuje ten sam temat za pomocą różnych narzędzi. Pamiętaj, żeby na koniec działań przedyskutować z uczestnikami pracę wykonaną w poszczególnych podgrupach.

• Nie zapomnij o konstruktywnej informacji zwrotnej. Nie chwal dzieci bez powodu, ale też nie krytykuj tylko dlatego, że nie zrobiły czegoś tak, jak zakładałeś. Każdorazowo przedstaw dzieciom kryteria sukcesu w pracy nad jakimś zadaniem. Dziecko ma prawo wiedzieć, dlaczego coś jest dobrze wykonane i nad czym jeszcze powinno popracować, jeśli chce osiągnąć lepsze rezultaty. Kryteria sukcesu muszą być jak najbardziej obiektywne i opierać się na docenieniu dziecięcego zaangażowania, wytrwałości, wysiłku, kreatywności itd.

• Dzieci mają naturalną skłonność do współdziałania. Możecie wspólnie zaplanować czynności i spróbować je wykonać w zaproponowany przez dzieci sposób. Pozwól im na samodzielność w pracy i w interpretacji – niech od początku do końca poznają, jak coś działa i co z tego wynika. Rozmawiajcie, dyskutujcie, wyjaśniajcie, szukajcie rozwiązań. Bądź ich przewodnikiem, nie dowódcą.

• Rozmawiaj z dziećmi o sprawach dla nich istotnych. Jeśli zdecydują, że chcą opracować konkretny temat, bo jest on dla nich ważny, wesprzyj je w tym działaniu.

Dorastanie to okres burzliwy – zmiany zachodzące w organizmie wywołują zmiany w zachowaniu. Tempo dojrzewania płciowego jest różne i bywa powodem frustracji i poczucia krzywdy. Dziewczęta dojrzewają wcześniej i w wieku 12–14 lat zaczynają się już interesować chłopcami, którzy przeważnie wolą przebywać tylko w swoim towarzystwie. Rozwój kontaktów między odmiennymi płciami przechodzi przez różne formy – adorację, flirt, przyjaźń i różne rodzaje miłości. Samo pojęcie miłości stanowi przy tym częsty przedmiot rozważań młodzieży, chociaż zachowania z nią związane przybierają często formy niedojrzałe i naiwne. Kontakt z płcią przeciwną oraz życie uczuciowe dostarczają dużo emocji i często przenoszą się w sferę wyobraźni. Są to ważne aspekty, które należy uwzględnić przy działaniach zespołowych i grupowych. Powinno się przy tym brać pod uwagę nie tylko sympatie, ale i niechęć uczestników.

Zmianom w rozwoju umysłowym dzieci w okresie dorastania towarzyszy zwiększenie dociekliwości i krytycyzmu, a także skłonności do analizowania i wykazywania niekonsekwencji. Podstawowe znaczenie ma myślenie przyczynowo-skutkowe i abstrakcyjne. Młodzież wysuwa hipotezy i sprawdza je, przewiduje skutki i odkrywa przyczyny. Stawia wnikliwe pytania, chętnie postępuje się metaforą. W rozwiązywaniu zadań i problemów przewiduje różne przekształcenia i możliwości. Rozumowanie młodzieży znajduje się w stadium hipotetyczno-dedukcyjnym i wymaga uzasadniania faktów, dlatego nie można jej przekazywać wiedzy bez jej dokładnego wytłumaczenia i poparcia dowodami. W tym czasie kształtują się postawy i stosunek do różnych zagadnień oparte na poważnej, skrupulatnej analizie. W procesie uczenia się młodzież zaczyna postęgiwać się w większej niż dotychczas mierze pamięcią logiczną, zapamiętuje wiele informacji, które potrafi selekcjonować i systematyzować.

Życie emocjonalne dorastających cechuje intensywność przeżyć, zmienność nastrojów, łatwość popadania w skrajności – od entuzjazmu do zniechęcenia, od braku wiary w swoje możliwości do poczucia dużej mocy sprawczej. W tym czasie pojawia się przekora oraz skłonność do stawiania oporu i buntu, które postrzegane są często jako nieposłuszeństwo wobec rodziców i wychowawców. Młodzież zaczyna interpretować świat według swoich zasad, które stają się najwyższą wartością, niezależnie od norm i przepisów. Jej zachowanie może nabierać cech arogancji, bezczelności, przesadnej pewności siebie, prowadząc do konfliktów z otoczeniem, a czasem do wypracowania negatywnej postawy wobec świata. W pierwszej fazie dorastania często pojawiają się negatywne stany uczuciowe – niepokoje i lęki dotyczące własnej osoby, niepewność przyszłości, obawa przed niepowodzeniem, kontaktami z innymi, odrzuceniem, wyśmianiem, nieśmiałość, ale też reakcje obronne takie jak gniew, złość czy agresja. Są często reakcją na frustrację, objawiając się milczeniem, krytyką

czy ironią. Młódzież przeżywa również wiele stanów emocjonalnych pozytywnych: radość, wzruszenie, miłość, podniecenie, przyjemność, zachwyty, entuzjazm.

Młodzi ludzie chcą, żeby dorośli uznali ich dojrzałość, ich prawo do samodzielności w sądach i działaniu. W wieku dorastania człowiek przyjmuje wiele reguł postępowania grupy rówieśniczej, do której przynależność ma dla niego duże znaczenie. W małej grupie czuje się bezpiecznie, uczy się hamowania impulsów i poszanowania wspólnych interesów. W okresie dorastania rozwijają się i doskonalą uczucia i potrzeby wyższe – społeczne, moralne, etyczne czy estetyczne. W sferze moralnej ważne stają się rygoryzm, przywiązanie do jednoznacznych kategorii etycznych, poczucie obowiązku wypełniania powinności, idealizm, potrzeba czynienia dobra, a także wiara i religia. Młódzież często rozważa zagadnienia takie jak cel i sens życia, czas, przemijanie, śmierć. Pojawia się potrzeba dzielenia się swoimi przemyśleniami, zwierzeń osobom bliskim, twórczości poetyckiej, literackiej, plastycznej, pisania pamiętników czy prowadzenia blogów.

Młodzi ludzie, poszukując własnej tożsamości, często przejmują cudze zachowania i poglądy. Należy im więc dostarczać okoliczności do odkrywania i wyrażania swoich spostrzeżeń, swojego zdania, rozwiązywania problemów i wykonywania zadań w indywidualny sposób, unikając przy tym krytyki przyjętych przez nich rozwiązań, ale wymagając tłumaczenia i podawania własnej interpretacji. Choć młódzież uważa dorosłych za zacofanych i unika wdawania się z nimi w dyskusje, potrzebuje pomocy z ich strony. Rodzice nadal stanowią istotne źródło uznania i oparcia. Ważne jest wspieranie dorastających poprzez okazywanie im szacunku, chwalenie ich mocnych stron, interesowanie się zarówno ich sukcesami, jak i problemami. Młódzież potrzebuje wyznaczania racjonalnych granic i nieingerujących wskazówek, właściwego motywowania, a także przestrzegania reguł.

W procesie psychospołecznego rozwoju młódzieży ważną rolę odgrywa zaspokojenie ich potrzeb. Najbardziej specyficzne dla wieku dorastania są potrzeby samodzielności czy autonomii obejmującej poglądy, uczucia, aktywność i sferę decyzyjną. Brak ich zrozumienia przez dorosłych i nieodpowiednie reagowanie na nie powoduje kształtowanie się postaw społecznie szkodliwych. Konieczne jest więc wstuchiwanie się w wypowiedzi i potrzeby młódzieży i wysuwanie na ich podstawie propozycji działań.

WSKAZÓWKI

- Przyjrzyj się ludziom, z którymi zamierzasz pracować. Nastolatkomie to jeszcze dzieci czy już dorośli? A może jeszcze nie dorośli, ale już nie dzieci? Więc kto? To pytanie powinieneś stawiać sobie codziennie i przede wszystkim – kierować je indywidualnie do każdego z nich. Pytanie: „Kim jesteś?” nie tylko pomoże ci poznać ludzi, z którymi pracujesz, ale również skłoni ich do zastanowienia się, kim są, kim chcą być, co ich interesuje, jaki świat chcą budować dookoła siebie, co jest dla nich ważne. Bycie nastolatkiem to naprawdę trudna sprawa! Dorastają, a to oznacza, że muszą zadać sobie szereg pytań dotyczących ich obecności w świecie: co lubią, czego nie lubią, w czym są dobrzy, co im nie wychodzi i z jakiego powodu, czego oczekują od rówieśników itd. Twoim zadaniem jest wspieranie ich w procesie poszukiwania.
- Realizując projekt z nastolatkami, zaprosz ich do współpracy – nie tylko przy konkretnych działaniach projektowych, ale również przy planowaniu projektu. Zapytaj, co ich interesuje, w jakim projekcie chcieliby wziąć udział i dlaczego, co według nich jest społecznie ważne i na jakie tematy chcieliby dyskutować. Nie twórz projektu dla nastolatków bez ich udziału. Może się bowiem okazać, że nikt się nim nie zainteresuje. » III. Metody ^{s.84}
- Traktuj nastolatków poważnie i pamiętaj o zawarciu między wami umowy ^{s.88} dotyczącej współpracy – ustaleniu zasad, którymi wszyscy będziecie się kierować w trakcie realizacji projektu.
  - Dzieci w wieku dorastania poszukują akceptacji: rodziny, grupy rówieśniczej, samego siebie. Jeśli ważnym kanałem komunikacji dla nastolatków są media społecznościowe, nie twórzmy projektu, w którym tych mediów nie ma (wychodząc z założenia, że młodzież spędza za dużo czasu w internecie), ale spróbujmy je mądrze włączyć w działania projektowe. Zorganizujmy na przykład warsztaty z fotografii instagramowej i powierzmy młodzieży dokumentację fotograficzną projektu za pomocą narzędzi, które mają do dyspozycji, czyli przykładowo smartfonów. Pamiętajmy jednak, żeby dobrze zdiagnozować środowisko, z którym współpracujemy – jeżeli tylko część uczestników projektu posiada niezbędny sprzęt do jakiegoś działania, zastanówmy się, co możemy zrobić, żeby nie wykluczać tych, którzy go nie posiadają.
  - Pamiętajmy, jak ważne w procesie dorastania jest doświadczenie odmienności – to czas, kiedy poszukujemy siebie, swojej odrębności, czegoś, co jest dla nas ważne. Nie twórzmy projektów monodyscyplinarnych. Pozwólmy młodym na spróbowanie swoich sił w wielu dyscyplinach i samodzielne podjęcie decyzji, w jakich działaniach chcą brać udział. Tworząc projekt teatralny, zaproszmy młodzież do udziału w warsztatach aktorskich, w tworzeniu ścieżki dźwiękowej, do laboratorium scenograficznego, do asystowania reżyserowi itd. Po wstępnym sprawdzeniu niech sami zadecydują, w czym chcą brać udział. Już podczas wspólnego wymyślenia projektu możesz poprosić młodych ludzi o wskazanie dziedzin, którymi są zainteresowani i... spróbować je ze sobą połączyć! To bardzo fajne działanie pozwalające wyjść poza tradycyjne myślenie o kulturze.
  - Warto tworzyć projekty międzypokoleniowe, w których biorą udział dzieci młodsze i starsze. Pamiętaj jednak, żeby rozdzielać zadania w zgodzie z zainteresowaniami i potrzebami wiekowymi (to, co może być ciekawe dla młodszych dzieciaków, niekoniecznie zafascynuje młodzież), uwzględnij też ich możliwości. Zadbaj o to, by starsze dzieci wspierały w działaniach młodszych kolegów i koleżanki – możesz zaproponować im na przykład opiekę merytoryczną. W ten sposób rozwijasz u młodzieży umiejętności przywódcze i empatię, młodsze natomiast otrzymują wsparcie od osób, które będą ich fascynacją i nierzadko stają się dla nich autorytetami.

O czym należy pamiętać, tworząc projekt (bez względu na wiek uczestników)?

- **Nie ma niezainteresowanych dzieci, są tylko źle skonstruowane projekty.**

Zdarzyło ci się być może, że wymyśliłeś świetny projekt, zaprosiłeś do jego realizacji wspaniałych artystów, animatorów, pedagogów, pozyskałeś środki finansowe na działanie i na pierwszym spotkaniu pojawiło się... troje dzieci? Jak to możliwe?

Taki stan rzeczy może mieć różne przyczyny. Dwie z nich są jednak najpowszechniejsze: planując projekt, nie zapytałeś dzieci o to, czy są zainteresowane wzięciem w nim udziału (i czym w ogóle są zainteresowane), albo jego promocja była źle zorganizowana (np. nieodpowiednio dobrana do grupy docelowej). A może jedno i drugie. W drugim przypadku dość łatwo naprawić szkodę – możesz jeszcze raz zorganizować odpowiednią

promocję wydarzenia, w pierwszym natomiast to zaniedbanie może zdecydować o niepowodzeniu całego przedsięwzięcia – jeżeli nie weźmiesz pod uwagę tej przyczyny, to nawet najlepsza promocja ci nie pomoże: nikt nie przyjdzie na wydarzenie, które go nie interesuje! Oczywiście, możesz uznać, że otwierasz przed dziećmi drzwi do świata, którego jeszcze nie miały okazji poznać – nie wykazują zainteresowania, bo nie wiedzą, co dokładnie je czeka i czy przypadnie im to do gustu. Jestem jednak przekonana, że lepiej zapytać dzieci, co je interesuje, i na podstawie tej wiedzy stworzyć projekt, który łączy ich pasje z nowymi możliwościami (czyli z takimi działaniami, w których dotychczas nie brały udziału, a może nawet nie wiedziały o ich istnieniu). » III. Metody ^{s.84}

Potrzeby są źródłem aktywności człowieka, kształtują nasz sposób życia i relacje z innymi ludźmi.

Potrzebujemy czegoś w chwili, gdy odczuwamy tego brak (nie czujemy się dobrze i nie możemy się rozwijać). Model hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa porządkuje je od kluczowych dla funkcjonowania człowieka (niezbędnych do życia, utrzymujących równowagę organizmu), do potrzeb wyższego rzędu, które aktywizują się dopiero po zaspokojeniu niższych. Najbardziej podstawowe są **potrzeby fizjologiczne**, na przykład snu czy jedzenia. Jako kolejne powinny być zaspokojone **potrzeby bezpieczeństwa** – potrzeba schronienia, ochrony przed agresją czy opieki.

Poczucie bezpieczeństwa zależy też od samooceny. Niska samoocena powoduje rezygnację z osiągnięcia zamierzonego celu, a zawyżona – rozczarowania przy negatywnych rezultatach swoich działań. Aby samoocena była pozytywna, dziecko musi się przekonać, że potrafi radzić sobie z trudnościami w czasie samodzielnego, odpowiedzialnego działania.

- **Mamy na dzieci wpływ, ale jest on ograniczony.**

Największy wpływ na dziecko ma to, co jest istotne z jego punktu widzenia. To, co narzucone, nie jest łatwo przyswajalne dla dzieci, nawet jeśli stworzymy wokół tego system stałej kontroli. W dłuższej perspektywie taka kontrolowana i weryfikowana edukacja to ślepa uliczka – dziecko nie czerpie radości z pracy i kojarzy ją z przymusem, a w konsekwencji jej efekty są niezadowolające. Dzieci to autonomiczne osoby, które mają swój punkt widzenia; co więcej – chętnie współpracują z tymi, dla których ten punkt widzenia jest istotny, którzy nie naciskają, nie wymuszają postuszeństwa i dostosowania do reguł, lecz wspierają i zachęcają do pracy. Takim pedagogom dzieci ufają i tylko tacy mogą inspirować dzieci do nauki. Dlatego tak ważne w pracy z dziećmi jest stworzenie indywidualnej relacji z każdym z nich. Relacji opartej na dialogu i równości, w której nie tylko dziecko uczy się od ciebie, ale również ty uczysz się od niego.

- **Każdy jest inny.**

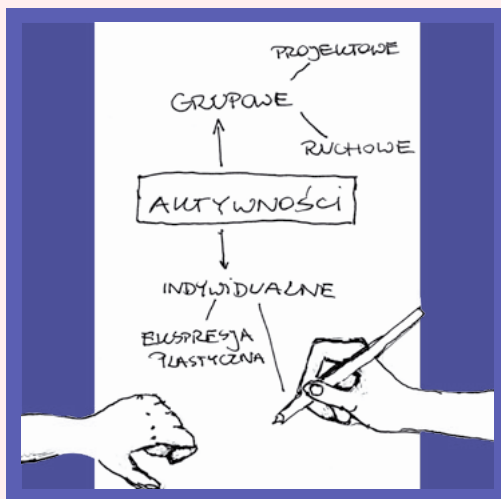
Obowiązująca standaryzacja działań edukacyjnych polega na wykonywaniu przez dzieci w zbliżonym wieku tych samych czynności w tym samym czasie. A przecież różnimy się od siebie, mamy różne zdolności i umiejętności, każdy z nas ma swoje tempo

Trzecią grupę stanowią **potrzeby przynależności** – do rodziny, grupy rówieśniczej i innych grup społecznych, gdzie jesteśmy akceptowani i czujemy się u siebie. Czwartą grupą potrzeb są **potrzeby uznania**, czyli szacunku, znaczenia czy sukcesu. Dopiero po zaspokojeniu potrzeb z wymienionych grup możemy zaspokajać te z ostatniej, czyli **potrzeby samorealizacji** – rozwijania siebie, swoich zdolności, potrzeb duchowych, potwierdzania własnej wartości. Nasze **zachowanie wynika z dążenia do zaspokojenia potrzeb**. Oznacza to, że nasze działania motywowane są przez niezaspokojone potrzeby. **Nie da się motywować potrzeb wyższych, nie zaspokoiwszy uprzednio podstawowych** – takie działania motywacyjne są skazane na niepowodzenie.

Dziecku należy stworzyć warunki umożliwiające samodzielne zaspokojenie podstawowych potrzeb, by mogło odkryć i rozwijać swoje potrzeby wyższego rzędu. Dorosły, chcąc pomóc w rozwoju potencjalnych umiejętności dziecka, powinien umiejętnie pobudzać jego możliwości. Dążyć do rozpoznania, zaakceptowania i stymulowania potrzeb dziecka⁴.

Niezmiernie istotne w zaspokajaniu potrzeb dziecka są rola dorosłych i rozumienie, że poza potrzebami materialnymi bardzo ważne są potrzeby psychiczne. Tworząc odpowiednie warunki, możemy w sposób celowy i świadomy dążyć do wytwarzania u dziecka nowych i wartościowych potrzeb. Szczególnie duże możliwości dla umiejętnego udziału dorosłych w rozwoju i zaspokajaniu potrzeb dziecka dają niewskazane dotąd grupy:

4. Abraham H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.

Dzieci są różne – planuj działania tak, by każde z nich dobrze się czuło i znalazło coś dla siebie.

zdobywania wiedzy. Jedni rozwiążą zadanie szybciej, drudzy wolniej – ci, którzy skończyli, będą się nudzić, a ci, którzy wciąż pracują, będą radzić sobie jeszcze gorzej, czując się słabsi i myśląc, że ich inteligencja już została osądzona. Dlatego indywidualizujemy działania w naszych projektach, i to nie tylko ze względu na zainteresowania dzieci (ktoś woli muzykę, ktoś inny sztuki wizualne), ale także stworzymy przyjazne warunki dla dziecięcej koncentracji. Tym, którzy skończą zadanie wcześniej lub będą potrzebować przerwy, zapewnimy przestrzeń relaksu, dystansu czy zabawy. Stawianie na różnorodność zaprocentuje w przyszłości – społeczności opierają się bowiem na różnych umiejętnościach, nie na jednej! » III. Metody ^{s.94}

- **Umowa z dziećmi (kontrakt).**

Rozpoczynając realizację projektu z dziećmi, pamiętaj o zawarciu między wami umowy dotyczącej współpracy, która sprawi, że staniecie się dobrze funkcjonującą mikrospołecznością. Nie mam tu na myśli dokumentu z paragrafami, ale ustalenie zasad, którymi wszyscy będziecie się kierować w trakcie waszych działań – sposobu, w jaki pracujecie, podziału odpowiedzialności, tego, gdzie i jak zgłaszane są i omawiane nowe propozycje, jakie są kanały informowania o tym, co już zostało zrobione, ale też tego, jak i na jakich warunkach można zrezygnować z udziału w jakimś zadaniu czy ćwiczeniu, gdzie szukać pomocy i do kogo zgłaszać się w sprawach poufnych itd. Taka umowa ma sens tylko wtedy, kiedy w czasie jej tworzenia każdy ma prawo się wypowiedzieć i grupa demokratycznie decyduje, jak będzie przebiegać wspólna praca w projekcie. Prowadzący mają więc takie samo prawo głosu jak uczestnicy. Oczywiście, umowę należy konstruować inaczej z przedszkolakami, a inaczej z nastolatkami. Nie mam jednak wątpliwości, że zapraszając dzieci do współdecydowania o procesie realizacji projektu, umacniasz ich poczucie sprawczości i wspierasz kompetencje pracy w grupie oraz sprawiasz, że czują się bezpiecznie. » III. Metody ^{s.88}

- **Dzieci mają prawo wiedzieć, w czym uczestniczą.**

W 2009 roku Komitet Praw Dziecka ONZ opublikował dokument stanowiący, że we wszelkich

działaniach z dziećmi należy stwarzać warunki, które umożliwiają dziecku urzeczywistnianie prawa do bycia wysłuchanym, ale też dają mu prawo do wiedzy, w czym uczestniczy i dlaczego¹. Dzieci nie mogą wykonywać swojej pracy w poczuciu bezcelowości, z wątpliwościami, co je czeka na jej końcu. Dlatego na samym początku projektu przedstaw dzieciom jego założenia: po co go realizujecie, jakie cele sobie stawiacie. Przedyskutuj je z dziećmi, pozwól im współdecydować, czy projekt wnosi do ich życia coś, co z ich punktu widzenia jest ważne.

Jeżeli nie, zastanówcie się wspólnie, jak to zmienić. Pracując z przedszkolakami, również przedstaw im cele, ale w sposób dla nich przystępny. Wyjaśnij również opiekunom dzieci i realizatorom poszczególnych modułów, po co powstał ten projekt, co ma zmienić, co utrwalić itd. W ten sposób stworzycie wspólnotę wokół konkretnych celów, które chcecie osiągnąć.

• **Integrujmy się.**

Dla człowieka bardzo ważne jest poczucie przynależności i więzi z innymi ludźmi. W projekcie nie chodzi tylko o to, aby dzieci się poznały i poczuły, że pracują razem, żeby osiągnąć konkretne cele, ale też żeby zobaczyły i doświadczyły, że tworzą wspólnotę. Pozwólcie sobie więc na spotkania integracyjne: wspólne wyjazdy, posiłki, zabawy, podczas których będziecie się skupiać nie na działaniach projektowych, ale na budowaniu relacji. Dzięki temu może powstać prawdziwa mikrospoteczność, która będzie chciała ze sobą współpracować nie tylko w ramach jednego projektu. To szansa na kontynuację działań, ale też możliwość zbudowania dialogu między wami i dziećmi, dzięki czemu będziecie mogli dyskutować na temat przebiegu działań i odpowiadać na zgłaszane przez dzieci potrzeby. » III. Metody ^{s.86}

- **potrzeba poznawcza** – najwyraźniej przejawia się we wczesnym dzieciństwie; zadaniem dorosłych jest umożliwienie i ułatwienie dziecku poznawania świata poprzez stawianie małego człowieka w nowych sytuacjach, pozwalnie mu na bezpośredni udział w życiu;
- **potrzeba aktywności** – każde dziecko jest naturalnie aktywne, a potrzebę aktywności zaspokajają najczęściej w zabawie, z własnej woli; aktywność jest jednym z najważniejszych czynników rozwoju, ćwiczy bowiem narządy ruchu, doskonali koordynację, rozwija zdolności postrzegania i myślenia, pozwala na gromadzenie doświadczeń; możliwości bycia aktywnym zwiększają się, sprawiając, że dziecko staje się coraz sprawniejsze i samodzielne, ale też rozwija swoją aktywność w kontaktach społecznych – poprzez gry, działania projektowe, współdziałanie, pomaganie innym; dziecko powinno być jak najwcześniej wdrażane w podejmowanie celowych, zorganizowanych, pożytecznych aktywności, aby samo działanie sprawiało mu radość;
- **potrzeba samodzielności** – występuje w każdym okresie rozwoju, ale najwyraźniej uwidacznia się w wieku dorastania; stopniowo rozszerza się zakres samodzielnie wykonywanych czynności i podejmowanych decyzji; potrzeba ta może też ulegać osłabieniu, kiedy wyręcza się dziecko w czynnościach i decyzjach;

1. General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard, CRC/C/GC/12, <http://www.refworld.org/docid/4ae562c52.html> [dostęp: 31 października 2016].

- **Monitorujmy nasze działania.**

Monitoruj działania na bieżąco i dyskutuj z dziećmi o ich przebiegu. Może się okazać, że niektóre zajęcia z jakichś powodów zupełnie im nie odpowiadają. Możecie wówczas nad tym wspólnie pracować, próbując zmienić niekomfortową sytuację. Ważne, żeby dzieci wiedziały, w jaki sposób mogą w trakcie projektu informować o sprawach, które je gnębią. Pamiętaj, że informacja zwrotna od dzieci nie może zawnąć w próżni i należy wziąć ją pod uwagę, starając się dokonać zmian na lepsze. W przeciwnym wypadku budujesz w dzieciach przekonanie, że nie mają wpływu na to, co ich dotyczy.

» III. Metody ^{s.99}

- **Zaakceptujmy tożsamość rówieśniczą.**

Kiedy konsultuję projekty edukacji kulturowej dla dzieci, bardzo często spotykam się z postulatem „krzewienia rodzimej kultury ludowej wśród dzieci”, co ma zapobiec „oderwaniu dzieci od kultury przodków”. Oczywiście, jest w tym dużo racji – brak osadzenia kulturowego może sprawić, że nasza tożsamość będzie bardzo chwiejna. Większość projektów dotyczących tożsamości lokalnej opiera się jednak na założeniu, że dzieci będą się uczyć tego, co jest interesujące dla ich dziadków i babć. I jest to, niestety, założenie nietrafione – bo dziadkowie i babcie będą być może z takiego stanu rzeczy zadowoleni, dzieci natomiast – niekoniecznie. Dlatego tak ważne jest, żeby zwrócić uwagę na to, w jakim świecie żyje współczesne dziecko: co je interesuje, jak postrzega świat, jakich narzędzi i mediów używa itd.

Tworząc projekt, w którym chcesz zachęcić dzieci do przyjrzenia się kulturze starszych pokoleń, użyj narzędzi, które są dla nich interesujące – możesz poprosić dzieci, żeby podeszły do kultury ludowej po swojemu: niech zaprojektują własne stroje, stworzą Regionalną Izbę Pamięci w internecie, potączą współczesne nurty muzyczne z muzyką ludową itd. Pamiętajmy, że dzieci potrzebują akceptacji:

- **potrzeba kontaktu** – pojawia się od najwcześniejszych chwil życia dziecka; jako pierwsza pojawia się potrzeba kontaktu z matką, rodzicami, osobami z najbliższego otoczenia, następnie przechodzi na grupę rówieśniczą, a potem na osoby znaczące; człowiek potrzebuje kontaktów z osobami bliskimi, ale też kontaktów przelotnych, powierzchownych z innymi ludźmi; z potrzeby kontaktu wynika potrzeba budowania relacji – to właśnie na relacjach opiera się najbardziej aktywne i zaangażowane emocjonalnie działanie;
- **potrzeba posiadania** – nieobca żadnemu człowiekowi, służy też zaspokojeniu innych potrzeb – przez posiadanie przedmiotów dzieci i młodzież zaspokajają jednocześnie potrzebę zwracania na siebie uwagi innych, uznania, dobrej pozycji wśród rówieśników, zaspokajają także potrzeby estetyczne; dziecko powinno się nauczyć szanować przedmioty i być rozsądnym użytkownikiem rzeczy oraz dzielić się z innymi i nie mierzyć wartości człowieka na podstawie tego, co posiada; niewłaściwe jest rozbudzanie i umacnianie w dziecku potrzeby posiadania dla samego posiadania.

akceptacji rodziny, swojej własnej, ale i rówieśników. Nie tworzymy więc projektów, które mają niewiele wspólnego ze światem dzieci, z ich spojrzeniem na kulturę.

- **Współpracujemy, nie rywalizujemy.**

Wyzwania, przed którymi stoi współczesny świat, to: nieustanne zwiększanie się ludzkiej populacji prowadzące do konfliktów o zasoby wodne, żywnościowe czy energetyczne, coraz silniejszy fundamentalizm i pogłębiające się różnice kulturowe, terroryzm itd. Receptą na nie może być bardziej zrównoważony sposób życia – oparty na relacjach i współpracy, nie zaś współzawodnictwie i skupieniu na sobie. Nie chodzi o to, by pozbawiać dzieci umiejętności samodzielnego radzenia sobie w życiu, ale żeby nauczyć je, że wszyscy pracujemy na ten sam rachunek: począwszy od kondycji Ziemi, a skończywszy na stanie naszego własnego podwórka. Nie tworzymy więc sytuacji, w których środkiem jest rywalizacja, a celem klasyfikacja – mam tu na myśli wszelkie projekty, w których występuje element konkursu lub współzawodnictwa polegającego na dzieleniu uczestników na wygranych i przegranych. Współpracujemy – niech każdy będzie zwycięzcą, a zwycięstwo będzie możliwe tylko wtedy, kiedy wszyscy potężymy siły i wykorzystamy nasze różnorodne umiejętności. Zamiast konkursów organizujemy przeglądy, podczas których nikt nie poczuje się przegrany, słabszy czy gorszy, a każda praca zostanie konstruktywnie oceniona, ze wskazaniem na osiągnięcia i punkty wymagające jeszcze pracy. Choć w obliczu przywołanych wyzwań kwestia konkursów czy gier może się wydawać trywialna, to model relacji, jaki wpoimy dzieciom, będzie podstawą budowy świata w przyszłości.

- **potrzeba seksualna** – występuje w pełnej formie dopiero u ludzi dorosłych, ale zaczyna odgrywać ważną rolę w życiu młodego człowieka już w wieku dorastania; aby ten proces przebiegał prawidłowo, młodzież musi być do niego przygotowana wcześniej; choć jest to potrzeba biologiczna, u człowieka jest ściśle powiązana z potrzebami psychicznymi; dorośli powinni się troszczyć o uświadomienie dziecka dostatecznie wcześnie i w sposób rzeczowy, zgodny z prawdą, ale dostosowany do wieku rozwojowego; istotne jest przy tym wykształcenie umiejętności empatii, troski o drugiego człowieka, odpowiedzialności, zdolności rezygnacji z własnych potrzeb na rzecz bliskiej osoby oraz wychowanie do miłości,
- **potrzeba sensu życia** – przejawia się u człowieka dorosłego, jednak rozwija się stopniowo już od dzieciństwa w zależności od sposobu oddziaływania otoczenia; ważnym zadaniem rodziców i wychowawców jest uświadamianie dziecku, że jego codzienne czynności stanowią część większej całości i są podporządkowane jakiejś idei⁵.

5. Halina Filipczuk, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Warszawa 1980; Elżbieta Jundziłł, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży: diagnoza – zaspokojenie*, Gdańsk 1998; *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. Anna I. Brzezińska, Gdańsk 2005.

- **Od 30 do 50 procent naszej populacji to introwertycy.**

Jeżeli wierzyć badaniom, niemal połowa naszej populacji to introwertycy (dotyczy to również dzieci). Introwertyzm to jeden z wymiarów osobowości człowieka i sposób reakcji na bodźce ze świata zewnętrznego, którego nie można utożsamiać z nieśmiałością. Introwertycy najlepiej pracują samodzielnie, gdy mogą się wyciszyć i skupić na zadaniu. Co to oznacza dla twojego projektu? Że nie wszystkie dzieci chcą pracować w grupie. Nie oznacza to jednak, że powinniśmy przestać współpracować, tylko, że musimy raczej dostrzec znaczenie samotności – uczmy dzieci zarówno pracy w grupie, jak i pracy samodzielnej. Niech znajdą odosobnione miejsce, wymyślą same rozwiązania i wrócą do grupy, kiedy będą gotowe, żeby przedyskutować swoje pomysły wspólnie z innymi, w przyjaznym środowisku, o które zadbasz. Ważne, żeby każde dziecko miało możliwość wypowiedzenia się, każdy pomysł czy interpretacja zostały wzięte pod uwagę, ale również, żeby każde dziecko mogło opowiedzieć się za stanowiskiem, które najbardziej przypadło mu do gustu, a decyzja o dalszym działaniu zapadła w wyniku demokratycznego wyboru dzieci. Warto mieć na uwadze, że introwertycy, pracując od początku w grupach, często dają się „przekrzykować” bardziej dominującym ekstrawertykom, przez co możemy stracić szansę, żeby ich w ogóle usłyszeć.

- **Uczenie się jako wychodzenie poza strefę komfortu.**

Nie dawaj dzieciom zbyt prostych zadań do wykonania, zakładając, że sobie nie poradzą – wykonywanie tego, co już potrafimy, utrwala nasze umiejętności, ale ich nie rozwija. Wychodzenie poza strefę komfortu i uczenie się czegoś nowego i trudnego powoduje, że między neuronami w mózgu tworzą się nowe, coraz silniejsze połączenia – synapsy. To

Dla prawidłowego i harmonijnego rozwoju psychicznego dzieci bardzo ważne jest zaspokajanie potrzeb. Środowisko dostarcza dziecku względnie stałych i powtarzających się bodźców, co ma pozytywny wpływ na jego rozwój psychofizyczny. Powtarzane reakcje utrwalają się w postaci przyzwyczajień, co prowadzi do kształtowania się postaw. Im dziecko młodsze i im bardziej plastyczna jego psychika, tym większy wpływ ma otoczenie. Z czasem ogranicza się do grup lub osób najbardziej znaczących.

Czasami pojawiają się przeszkody o charakterze wewnętrznym lub pochodzące z otoczenia, czyli zewnętrzne, uniemożliwiające zaspokojenie potrzeb psychicznych. **Frustracje odczuwane są subiektywnie jako przykre napięcie emocjonalne.** Człowiek stara się ominąć bądź usunąć przeszkodę, żeby zaspokoić swoją potrzebę, a jeśli potrzeba jest słaba, rezygnuje z jej zaspokojenia albo próbuje ją zaspokoić przez osiągnięcie innego celu. **Jeśli sytuacje frustracyjne często się powtarzają, wytwarzają się mechanizmy obronne,** takie jak:

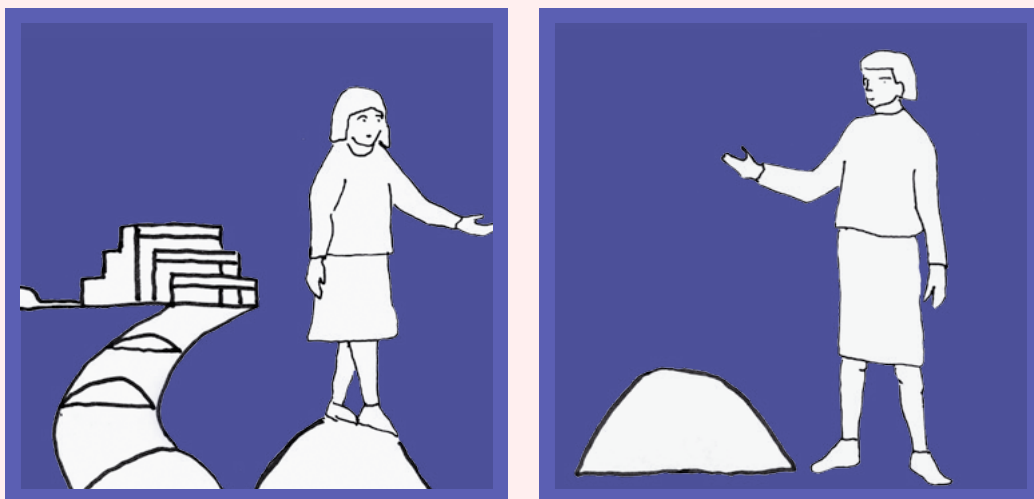
powoduje, że rozwijamy się i stajemy się coraz mądrzejsi. Wyjaśnij dzieciom, jak wygląda ten mechanizm – to zmotywuje je do pracy. Jeżeli dzieci wiedzą, po co wykonują trudne i niejednokrotnie męczące zadanie, poświęcą mu więcej czasu i będą się starały dopiąć swego. Powiedz im również, że błąd nie jest porażką, ale kolejnym krokiem do sukcesu. Uczcie się wspólnie na błędach, by nie popełniać ich ponownie. Nauczcie się także przekuwać niektóre z nich w szansę na coś nowego.

- **Nagradzajmy mądrze.**

Zewnętrzna motywacja w postaci nagród (także ocen!) osłabia dziecięcą chęć do poznawania świata, do zdobywania wiedzy na temat konkretnego przedmiotu. Dziecko zamiast na wiedzy skupia się na nagrodzie. To powoduje, że temat, którego się w danym momencie uczy, może być dla niego nieważny i w konsekwencji zapamiętuje go tylko na krótko – ważniejszy jest bowiem motywator zewnętrzny: dobra ocena, naklejki itd. Nagradzajmy dzieci w mądry sposób: doceniajmy ich zaangażowanie, wysiłek, koncentrację, pomysłowość. Skupmy się na indywidualnych postępach każdego z nich i dajmy im pozytywną informację zwrotną na ten temat. Nie podkreślajmy talentów

- **zachowania agresywne**, których celem jest zniszczenie przeszkody powodującej frustrację – mogą być ukierunkowane na przeszkody rzeczywiste, wyobrażone, na świat zewnętrzny lub przybierać formę autoagresji;
- **apatia** (rezygnacja) – powstrzymanie się od jakiegokolwiek działania – czasem dotyczy niezaspokojonej potrzeby, ale często rozszerza się na cały obszar działalności człowieka, powodując zamknięcie się w sobie i niechęć do uczestnictwa w aktywnościach;
- **regresja** – jest zachowaniem nieadekwatnym do poziomu rozwoju umysłowego i emocjonalnego człowieka, czymś jak cofanie się do wcześniejszych etapów;
- **wyparcie** – nieświadome niemyślenie o przykrych rzeczach, omijanie problemu, żeby ochronić się przed odczuwaniem dyskomfortu;
- **racjonalizacja** – wyjaśnianie swoich niewłaściwych zachowań za pomocą społecznie akceptowanych motywów, które tłumaczą ich występowanie;
- **projekcja** – przypisywanie innym osobom własnych stanów psychicznych i działań, żeby uzasadnić słuszność swojego postępowania;
- **fantazjowanie** – zaspokajanie swojej potrzeby w wyobraźni, kiedy nie można osiągnąć celu zaspokajającego potrzebę.

W przypadku długotrwałej i często powtarzającej się frustracji trwałym następstwem może być nieprzystosowanie. Objawami złego przystosowania bywają: poczucie niższej wartości, poczucie niesprawiedliwości, przewrażliwienie, lęk w nowych sytuacjach, obawa przed niepowodzeniami, zależność od innych, poczucie izolacji, nieliczenie się z normami społecznymi, a nawet depresja. Trzeba pamiętać, że wytworzone mechanizmy obronne są próbą szukania środków zastępczych i funkcjonują dzięki zniekształceniu rzeczywistości.

Dziecko chce być samodzielne – bądź gotów do pomocy, ale jej nie narzucaj.

dzieci na forum grupy, bo każde dziecko jest inne, posiada inne zdolności – w ten sposób możemy pokazać, że jedni są w czymś gorsi od drugich, a to może dzieci demotywować.

- **Samoorganizacja jako model działania dzieci.**

W trakcie konsultacji projektów bardzo często spotykam się z pytaniem, jak nakłonić dzieci do aktywności: do zadawania pytań, do dyskusowania, do wymyślania itd. Dajmy dzieciom czas na oswojenie się z nową sytuacją, dopytujemy, rozmawiamy, zintegrujemy się – na początku każdego projektu potrzebujemy czasu, żeby się poznać: dzieci z dziećmi, prowadzący z dziećmi, dzieci z nami. Dopiero kiedy zbudowane zostanie wzajemne zaufanie, możemy liczyć na dobrą współpracę. Model, w którym dzieci same organizują projekt i decydują o jego przebiegu, kiedy czują, że dorośli naprawdę wierzą w ich pomysły, przyczynia się do budowania naszej relacji z nimi w największym stopniu. Takie dzieci nie boją się działać.

- **Dzieci rzucają światu dorosłych wyzwanie.**

Nie wyręczajmy dzieci. Niech pracują samodzielnie od początku do końca – nie jest ważne, że efekt będzie daleki od naszych oczekiwań, ważne, że będzie to efekt ich wytrwałej i odpowiedzialnej pracy. Kiedyś, w pewnej miejscowości w Małopolsce w ramach pracy z dziećmi miał powstać mural.

Dorośli powinni mieć świadomość ogromnej roli emocji w życiu dziecka oraz tego, że wpływ na nie wywierają zarówno emocje pozytywne, jak i negatywne. Emocje działają w różnych obszarach:

- wpływają na stan psychiczny dziecka i codzienne przeżycia,
- przygotowują organizm do aktywności i działania,
- dostarczają dzieciom pobudzenia czy podniecenia,
- służą jako forma komunikowania się, wpływają na interakcje społeczne,

Nie miały one jednak żadnego wpływu na jego wzór – mogły jedynie wypełnić sprayem naniesione przez artystę kontury. Zapytałam je, czego nauczyły się w trakcie tej pracy. Odpowiedziały zgodnie z prawdą: niewychodzenia poza kontury i tego, że mogą zrobić coś źle albo nietadnie. Pozwólmy dzieciom samym wymyślać i realizować działania w projekcie. Wspierajmy, konsultujmy, ale nie wyłączajmy ich, nie narzucajmy im naszej perspektywy i wizji. Bardzo często wyobraźnia dzieci przekracza naszą i pokazuje nam nowe, niezwykłe możliwości. Zaryzykujemy!

• **Budowanie odpowiedzialności dzieci.**

Podczas pracy z dziećmi powinniśmy rozwijać również ich odpowiedzialność – zarówno społeczną, jak i osobistą. Odpowiedzialność społeczna to odpowiedzialność, jaką ponosimy za siebie nawzajem, za osoby z naszej rodziny, z naszej grupy, naszej szkoły, otoczenia, a także za całe społeczeństwo i całą ludzkość. Jest budowana w oparciu o empatię i nie jest rozumiana jako poświęcenie czy wyrzeczenie się siebie. Żeby roz-

wijać odpowiedzialność społeczną u dziecka, powinniśmy również zachowywać się społecznie odpowiedzialnie – wobec dzieci, innych ludzi i świata. Pamiętaj jednak, że im bardziej przekonujesz dziecko, że odpowiedzialność społeczna jest obowiązkiem, tym mniej się ono zaangażuje i słabiej się ona u niego rozwine. Odpowiedzialność osobista to natomiast odpowiedzialność, jaką bierzemy za siebie – za swoje zdrowie, rozwój fizyczny, psychiczny, umysłowy i duchowy. Wykazując się odpowiedzialnością osobistą, możemy walczyć z przeciwnościami losu, na niej bazuje nasza asertywność. Przede wszystkim jednak odpowiedzialność osobista chroni naszą wewnętrzną integralność, czyli sumę naszych potrzeb, wartości i uczuć. Powoduje ona, że jesteśmy w stanie wziąć życie w swoje ręce.

• **Język, który buduje dialog.**

Bardzo istotny w budowaniu naszej relacji z dziećmi jest język, jakim się z nimi porozumiewamy. Powinniśmy używać języka osobistego, czyli mówić o czymś z własnej perspektywy – to warunek wejścia w dialog z dzieckiem. Język osobisty zbudowany jest na sformułowaniach takich jak „chcę” / „nie chcę”, „lubię” / „nie

- dostarczają podstaw do oceny społecznej i samooceny,
- napięcie emocjonalne może mieć wpływ na sprawność motoryczną i czynności umysłowe.

Często powtarzające się reakcje emocjonalne przekształcają się w nawyki. Kiedy dziecko znajduje się w pozytywnym wychowawczym środowisku, jest pogodnym, przeważają u niego nastroje optymistyczne i jest dobrze przystosowane do rzeczywistości. Jeśli dziecko odczuwa negatywny wpływ środowiska, brak akceptacji czy zrozumienia, w jego

WARTO PRZECZYTAĆ

Jesper Juul, *Twoje kompetentne dziecko*, Podkowa Leśna 2012

lubie", „zrobię" / „nie zrobię", „to dla mnie ważne" / „nie odpowiada mi to" itd. Zamiast mówić do dzieci: „Powinnicie się teraz skupić i być przez chwilę cicho, bo pan Wojtek będzie opowiadał", powiedz: „Chcę, żebyście się teraz skupili i postarali być cicho. To dla mnie ważne, żebyście wystuchali pana Wojtka". Zwróć uwagę na to, do jakich dzieci mówisz – inaczej będziesz opowiadać o świecie nastolatkom, inaczej przedszkolakom. W tym drugim przypadku pamiętaj jednak o tym, żeby nie infantylizować języka! Miej na uwadze swoje nastawienie: ci, którzy dają dzieciom przykład swoim zachowaniem i chcą z nimi współdziałać, mają na nie większy wpływ niż ci, którzy ograniczają się tylko do ich pouczania.

zachowaniach emocjonalnych pojawia się lęk, który staje się w nich elementem dominującym. Pozostate to: nieśmiałość, zakłopotanie, smutek, złość, zazdrość, żal. Lęk w związku z zagrożeniem lub przewidywaną przykrością objawia się napięciem psychicznym, które skłania dziecko do próby jego maskowania.

Dzieci robią to na różne sposoby – podczas działań warto zwrócić uwagę zwłaszcza na:

- odruchy agresji, zachowanie hulaśliwe, popisywanie się,
- unikanie sytuacji i kontaktów zwiastujących zagrożenie,
- okazywanie znudzenia, brak zainteresowania,
- skrępowanie, unikanie działań grupowych,
- zachowanie nietypowe dla dziecka, zwykle niewystępujące,
- mimikrę, schematyczne powielanie zachowań innych,
- nadużywanie mechanizmów obronnych, reakcji automatycznych, takich jak objadanie się czy przyruchy,
- unikanie kontaktów z ludźmi, nadużywanie telewizji, gier komputerowych itd.

W rozwoju społecznym dzieci przechodzą na coraz bardziej skomplikowane poziomy. Najbardziej typowe z nowych wzorów zachowań – obok pozytywnych, takich jak odpowiedzialność i wgląd społeczny (empatia) – to:

- nadwrażliwość na aprobatę i dezaprobatę społeczną,
- nadpobudliwość,
- podatność i niepodatność na sugestię,
- rywalizacja,
- dyskryminacja społeczna,
- antagonizm płciowy⁶.

Podczas projektowania działań z dziećmi należy brać pod uwagę możliwość wystąpienia takich zachowań zarówno w przypadkach jednostkowych, jak i grupowych.

6. Maria Przetacznik-Gierowska, Grażyna Makiełło-Jarża, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1985; Józef Półturycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1998.

3.

Cele

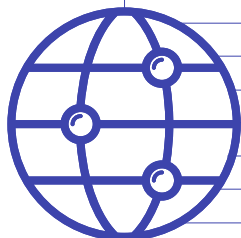
Opracowanie celu

Cel w projekcie opracowujemy po przeprowadzeniu rozpoznania sytuacji dzieci, z którymi chcemy pracować...

- Jakie są potrzeby dzieci?
- Jakie są ich pragnienia i zainteresowania?
- Jakie są ich oczekiwania?
- Jakie są ich możliwości?
- Jakie są ich problemy?
- Jakie są ich troski?
- Co dzieci potrafią i lubią robić?
- Czego nie znoszą, co im przeszkadza?

...i diagnozy sytuacji lokalnej, w jakiej znajdują się dzieci.

- Jakie możliwości mają dzieci w danym środowisku?
- Czego im brakuje, a co powinny mieć i dlaczego?
- Z jakich rodzin pochodzą?
- Czy rodzice są zaangażowani w ich rozwój?
- Gdzie dzieci najczęściej spędzają czas?
- Jakie miejsca omijają? Dlaczego?
- Która część dzielnicy/wsi jest ich najczęstszym miejscem spotkań?
- Czy miejsce, w którym planujemy działania, ma jakąś szczególną historię?
- Czy z czegoś słynie?
- Jak wyglądają tu relacje społeczne?
- Czy funkcjonują tematy tabu?
- Kto jest najbardziej aktywny w tym środowisku?
- Jakie grupy się w nim wytworzyły?

Wychodząc od analizy sytuacji, w jakiej znajdują się dzieci, nakreślamy cel naszego projektu:

PRAGNIENIE → CEL:

Czego pragną dzieci i dlaczego? Co mogą uzyskać, spełniając swoje pragnienia?

POTRZEBA → CEL:

Na jaką potrzebę dzieci chcę odpowiedzieć i co planuję osiągnąć w ten sposób? Dlaczego?

PROBLEM → CEL:

Jaki problem dotyczący dzieci chcę rozwiązać i do czego poprzez to dążę? Dlaczego?

Potrzeba odnosi się do konieczności posiadania czegoś, co jest nam niezbędne do prawidłowego rozwoju i funkcjonowania, co zapewnia nam przetrwanie lub codzienną ochronę.

Pragnienie jest potrzebą, bez której zaspokojenia jesteśmy w stanie egzystować. Jednak niespełnione pragnienia mogą wywoływać uczucie braku satysfakcji z życia.

Przykład:

Twoja obserwacja:

W poddawanej analizie miejscowości jedynym miejscem, gdzie spotykają się dzieci, jest szkoła. Nie funkcjonuje tu ośrodek kultury, miejsce to jest jedynie „sypialnią” oddalonego o kilkanaście kilometrów większego miasta. Część dzieci dojeżdża do niego na różne zajęcia pozalekcyjne, reszta nie ma takiej możliwości – ich rodzice nie mają na to czasu i/lub pieniędzy. Dzieci te spędzają popołudnia przed komputerami (jeśli je mają) lub szwendając się po okolicy i organizując sobie różne zabawy. W miejscowości tej funkcjonują dobrze zorganizowane kółko gospodyń wiejskich i ochotnicza straż pożarna.

Rozmowa z dziećmi:

Z rozmowy wynika, że dzieci świetnie poruszają się w świecie wirtualnym i bardzo to lubią. Część z nich uwielbia również zabawy w terenie – wyobraźnia dzieci splata się tu z samoorganizacją. Dzieci nie lubią natomiast zajęć dodatkowych odbywających się w szkole, bo muszą w niej wówczas spędzać również swój czas wolny, który chciałyby poświęcić na coś innego – może podchody, może jakieś zawody.

Zdiagnozowane PRAGNIENIA dzieci:

Dzieci chcą wyjść poza budynek szkoły i zrobić coś poza nią – inaczej niż zwykle i po swojemu, ale przy jednoczesnej akceptacji dorosłych. Najlepiej, żeby można było się bawić.

Zdiagnozowana POTRZEBA dzieci:

Dzieci potrzebują akceptacji dorosłych i uznania przez nich prawa dzieci do współdecydowania o samych sobie.

Zdiagnozowany PROBLEM:

Niewielkie możliwości atrakcyjnego spędzania czasu wolnego poza szkołą; znikoma współpraca aktywnych grup społecznych – KGW i OSP; brak przestrzeni dla dzieci poza szkołą.

CEL:

Uatrakcyjnienie czasu wolnego dzieci. Zaplanowanie wspólnie z dziećmi takich działań, które je zainteresują (gier, zabaw strategicznych), a przy tym będą czerpały z okolicznych zasobów kulturowych (legend, opowieści). Rozwijanie w dzieciach kompetencji społecznych.

Naszym celem jest uczenie dzieci: współpracy, przywództwa, doceniania różnic, odpowiedzialności społecznej i osobistej, słuchania oraz empatii, a także wspieranie poczucia ich sprawczości dzięki realizacji projektu, który powstał w oparciu o ich oczekiwania i w którym kształt poszczególnych działań będzie zależeć również od nich.

Poprzez wykorzystanie w naszej pracy nowych mediów, którymi dzieci swobodnie się posługują, pogłębimy ich wiedzę na temat możliwości ciekawego zastosowania tych narzędzi.

Dzięki wciągnięciu do działań społeczności lokalnej (KGW i OSP) wytworzymy załączki współpracy lokalnej na rzecz dzieci.

* W tym projekcie elementy ściśle związane z kulturą, jak lokalne legendy i opowieści, są wykorzystane jako pretekst do działań mających uczyć kompetencji społecznych i medialnych.

Pamiętaj:

- Nie stawiaj przed sobą celów, których nie jesteś w stanie osiągnąć, lub zastanów się, jak przeformułować swój projekt w taki sposób, żeby udało się to zrobić. Realizując projekt podobny do przykładowego, nie pisz o tym, że dzięki niemu zintegrujesz społeczność lokalną – możesz zwrócić uwagę społeczności lokalnej na jakieś zagadnienie i zachęcić ją do współpracy, ale nie jesteś w stanie zintegrować wszystkich jej członków, to zadanie długofalowe. Nie pisz również, że rozwinięsz sprawczość dzieci, jeśli w rzeczywistości o wszystkich działaniach będzie decydowała osoba prowadząca zajęcia, a dzieci będą jedynie wykonywały jej polecenia.

- Celu nie należy mylić z rezultatami ilościowymi/statystykami/produktami. Przykładowo: prawidłowo określonym celem nie będzie samo stworzenie muralu albo organizacja dwudziestu godzin warsztatów ze street artu. Mural może być jedynie rezultatem materialnym jakiegoś działania, które ma nas doprowadzić do celu, albo środkiem do osiągnięcia jakiegoś celu. W tym wypadku celem może być rozbudzenie u dzieci refleksji na temat lokalnej przestrzeni, a rezultatem działań – stworzenie opartego na tych refleksjach muralu.
- Istnieje różnica między celem a efektem działań. Można się w coś angażować, ale nic nie osiągnąć – na przykład uczestniczyć w warsztatach z efektywnego zarządzania czasem i wciąż nie mieć na nic czasu. Podczas realizacji projektu nie możesz ani na chwilę tracić sprzed oczu swojego celu. Wpływaj na projekt tak, by zbliżyć się do osiągnięcia nakreślonego na początku celu. Obserwuj działania projektowe: co należy utrzymać, co należy zmienić, żeby osiągnąć założony cel?
- Porozmawiaj ze wszystkimi zaproszonymi do współpracy realizatorami projektu na temat celów, które chcesz osiągnąć w ramach tego działania. Dzięki temu wszyscy będziecie mieć jasność, w jakim kierunku powinna zmierzać wasza praca. Jeśli w trakcie realizacji projektu będziesz mieć jakiegokolwiek wątpliwości co do działań podejmowanych przez twój zespół, możesz odwołać się do celów, o których rozmawialiście na początku.
- Zwróć uwagę, w jaki sposób komunikujesz informacje o celach projektu. Czy jesteś zrozumiarty? Unikaj sformułowań typu „poprawa jakości życia”, „podnoszenie kompetencji”, „rozwój kreatywności”, „aktywizacja młodzieży” – te zwroty to wydmuszki, za którymi nic nie stoi, póki nie osadzisz ich w konkretnym kontekście.
- I wreszcie – przedstaw cele projektu dzieciom, z którymi zamierzasz pracować. Ich prawem jest wiedzieć, do czego mają prowadzić wasze wspólne działania i czemu będą służyć. Pamiętaj, żeby dostosować język rozmowy do możliwości percepcyjnych dzieci!

Co dzieci mogą rozwijać dzięki naszemu projektowi?

To podstawowe pytanie, które powinniśmy sobie zadać, organizując projekty edukacyjno-kulturowe z dziećmi. Oczywiście zdarzają się bardzo różne projekty. Możemy je podzielić na przykład ze względu na:

- potrzeby i problemy, których dotyczą (niestety bardzo rzadko myślimy tu również o oczekiwaniach dzieci),
- narzędzia, którymi w ramach tych projektów się posługujemy (teatr, film, dźwięk, obraz, słowo, matematyka itd.),

- grupę, z którą pracujemy (np. dzieci w wieku przedszkolnym, nastolatki, grupa zróżnicowana wiekowo, dzieci ze środowiska zagrożonego wykluczeniem społecznym).

Niezależnie od tego, na jakie potrzeby i/lub problemy czy oczekiwania dzieci chcesz odpowiedzieć w ramach projektu, przy użyciu jakich narzędzi chcesz w tym projekcie pracować i z jaką grupą się w nim spotkasz, zawsze możesz uczyć dzieci kompetencji, które przydadzą im się bez względu na to, czy nadal będą borykać się z jakimś problemem, czy też ich potrzeba zostanie zaspokojona. Możesz rozwijać u dzieci umiejętności społeczne i umiejętności twórcze.

UMIEJĘTNOŚCI SPOŁECZNE

sluchanie

Dzieci są nieustannie bombardowane przeróżnymi bodźcami: wizualnymi, dźwiękowymi, kinestetycznymi... Trudności ze skupieniem się czy słuchaniem nie wynikają ze złej woli młodych ludzi. Trzeba więc zadawać pytania: Jak się skupić? Jak się zaangażować? Jak słuchać innych? Jak słuchać, żeby usłyszeć? Jak słuchać – bez oceniania, z życzliwością i ciekawością?

- Jeśli chcesz, żeby dzieci słuchały siebie nawzajem i żeby słuchały ciebie, daj im przykład, będąc najlepszym słuchaczem: słuchaj dzieci, w rozmowach odwołuj się do tego, co powiedziały, dopytuj, obserwuj, ucz się od dzieci. Rozmawiaj o ich spostrzeżeniach, zachwytach i obawach.
- Słuchanie dziecka polegające wyłącznie na kontrolowaniu, czy mówi ono coś zgodnego z tematem zajęć (czy się nauczyło), prowadzi do niczego. Wstuchuj się w dziecko. Zastanów się, o czym mówi, dlaczego mówi o czymś zupełnie innym i co w tym jest interesującego, wartościowego. Rozważ, czy dziecko cię zrozumiało, i w jaki sposób ty mówisz do dziecka. To start do dialogu.
- Podczas pracy z dziećmi organizuj działania w grupach polegające na dyskusjach i prezentowaniu indywidualnych i wspólnych spostrzeżeń. Na początku pracujcie w mniejszych, dwuosobowych grupach. Wtedy dzieci będą bardziej skupione na słuchaniu siebie nawzajem.

WAŻNE:

Nie wymagaj od dziecka, żeby cię słuchało, jeśli mówisz o czymś w sposób:

- nieciekawym i nieangażującym,
- trudnym i niezrozumiałym,
- niepewnym i niezaangażowanym.

empatia

Empatia polega nie tylko na słuchaniu innych ludzi, ale też na wczuwaniu się w ich sytuację i na podejmowaniu działań wspierających (to tzw. praktykowanie empatii). Nie zrozumiemy jednak drugiego człowieka, jeśli nie będziemy świadomi tego, co dzieje się z nami samymi w podobnych sytuacjach. To podstawa, abyśmy nauczyli się traktować innych ludzi tak, jak sami chcielibyśmy być traktowani. Empatia wiąże się z odpowiedzialnością społeczną, czyli odpowiedzialnością za tych, którzy nas otaczają i których chcemy wspierać. Warto jednak zaznaczyć, że równie ważna jak odpowiedzialność społeczna jest odpowiedzialność za samego siebie, zwana odpowiedzialnością osobistą.

- Obserwuj dziecko, postaraj się je poznać – jeżeli ty wykazesz empatię w stosunku do dziecka, ono będzie miało bezpośredni przykład, jak ją okazywać innym. Twoje nastawienie jest najważniejsze, bądź otwarty na dzieci, pytaj, co myślą, czują, czego chcą. W ten sposób tworzysz atmosferę pracy i wspólnego działania.
- W ramach wspólnych działań z dziećmi znajdźcie czas na pomaganie innym, bardziej potrzebującym. Wystawa waszych prac może być równocześnie kiermaszem bądź aukcją charytatywną (jeżeli pracujecie ze starszymi dziećmi, to doskonała okazja, żeby zaprosić je do organizacji takich akcji – niech dowiedzą się, jak można je przygotować, w jaki sposób zbierać i przekazywać środki finansowe itd.). Pomyślcie o organizacji jakiegoś działania na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem, które żyją w waszym otoczeniu – może na finałowy pokaz zaprosicie mieszkańców pobliskiego domu pomocy społecznej i zorganizujecie dla nich warsztaty? Możecie zrobić w szkole akcję edukacyjną dotyczącą samotności osób starszych. Razem z dziećmi poszukajcie możliwości wsparcia tych osób. Jest wiele fundacji, z którymi możecie współpracować, organizując różne działania i wydarzenia, między innymi: Save the Children, PAH itp.

WAŻNE:

Pozwól dzieciom samodzielnie wymyślić i zorganizować akcję wsparcia dla jakiejś grupy – niech to będzie od początku do końca ich pomysł i praca. W ten sposób dzieci uczą się, jak wpywać na życie swoje i innych. To buduje ich poczucie sprawczości i kompetencji.

odpowiedzialność osobista

Istnieje różnica między odpowiedzialnością społeczną a odpowiedzialnością osobistą. Ta druga, czyli odpowiedzialność, jaką bierzemy za swoje zdrowie, rozwój fizyczny, psychiczny, umysłowy czy duchowy, chroni naszą wewnętrzną

integralność i poczucie własnej wartości. Wykazując odpowiedzialność osobistą, możemy zadbać o to, żeby nie zatracić siebie na rzecz innych i nie współdziałać z nimi wtedy, kiedy tego nie chcemy, lub czujemy, że jest to wbrew naszym wartościom i zasadom – na odpowiedzialności osobistej bazuje asertywność.

- Rozmawiaj z dziećmi na temat tego, co jest dla nich ważne, słuchaj i zapamiętuj. Odwołuj się do tych wartości przy okazji sytuacji konfliktowych albo niepewności dziecka, w którą stronę iść. Dzieci dopiero budują swój stosunek do świata, ale ważne, żeby miały możliwość rozmowy na ten temat w warunkach dla nich bezpiecznych (nie wszystkie dzieci chcą uzewnętrznić się na forum, często potrzebują indywidualnych rozmów) i analizowania tego, co się dzieje w nich samych oraz jak i dlaczego zmienia się ich spojrzenie na świat.
- Łącz działania indywidualne z zespołowymi. Dzięki pracy indywidualnej dziecko może skupić się na sobie, swoich potrzebach i swoim spojrzeniu na dane działanie w ramach projektu. W trakcie pracy zespołowej najpierw poproś, aby każdy członek grupy przedstawił swój punkt widzenia i spróbował go uzasadnić. Potem spróbujcie z każdego pomysłu wziąć jeden element i połączyć je wszystkie w całość. Dyskutujcie nad nią, przebudowujcie aż do momentu, kiedy wszyscy uznają, że im odpowiada.

WAŻNE:

Na samym początku projektu stwórz z dziećmi umowę społeczną dotyczącą zasad postępowania w waszej mikrospołeczności. Zawrzyjcie tam między innymi informacje na temat tego, gdzie i w jaki sposób dzieci mogą kierować informacje dla nich poufne, z kim mogą rozmawiać, kiedy potrzebują indywidualnych rozmów, kiedy mają trudności lub wątpliwości, oraz jak zgłaszać potrzebę takiej rozmowy, żeby nie obwieszczać tego wszystkim uczestnikom projektu.

docenianie różnic

Różnice wcale nie muszą powodować konfliktów. Jeśli nauczymy się szanować zdanie innych tak, jak szanujemy swoje własne poglądy, w dyskusji o różnicach nie będzie przegranych ani wygranych. Pojawią się za to wymiana argumentów i ciekawość opinii drugiego człowieka oraz tego, czy to jego zdanie może wnieść coś do moich poglądów. Dzięki dostrzeżeniu i zaakceptowaniu perspektywy innych (jeśli tylko nie krzywdzi ona drugiego człowieka) możemy nauczyć się doceniania różnorodności świata i zdobywania wiedzy płynącej z poglądów różnych od naszych. Każdy może spoglądać na świat w sposób dla siebie właściwy, również dzieci.

- Przyjrzyj się każdemu dziecku, z którym pracujesz. Dzieci mogą mieć podobne zainteresowania, trzymać się równieśniczych ustaleń, ale różnią się od siebie. Pozwól im na wyrażanie różnych opinii na temat, nad którym pracujecie. Wspólnie zbierzcie te opinie, przedyskutujcie je i z każdej wybierzcie coś, co jest w niej ciekawego dla grupy. Spróbujecie potążyć ze sobą te elementy.
- Nie unikaj trudnych tematów w rozmowach z dziećmi. Jeśli w jakiejś kwestii masz inne zdanie niż one, opowiedz im o tym, argumentuj. Pozwól też dzieciom na własną argumentację. Nie przekonuj ich na siłę. Wspólnie uczcie się konstruktywnej dyskusji i poszukiwania logicznych uzasadnień. Jeśli nie masz zdania na jakiś temat, powiedz o tym dzieciom: „Nie wiem, co o tym myśleć, muszę się nad tym zastanowić. Czy możemy porozmawiać o tym jutro?”.

WAŻNE:

Postaraj się rozmawiać z dziećmi o tym, co mogą czuć lub myśleć inne osoby. Jaki wpływ może mieć na nie nasze zachowanie? Czy rzeczywiście różnice nam przeszkadzają? Kiedy i dlaczego tak się dzieje? Kiedy różnice są ciekawe i pokazują nowe perspektywy?

praca w grupie

Praca w grupie pomaga nam nie tylko zobaczyć coś z wielu perspektyw, ale również użyć potencjału wielu osób (dysponujemy przecież najróżniejszymi umiejętnościami i zdolnościami) do osiągnięcia wspólnego celu. Dzięki niej dzieci uczą się dzielenia swoimi pomysłami i rozwijania ich w gronie innych. Ważne, żeby taka praca opierała się na wzajemnym zaufaniu, odpowiedzialności oraz empatii. Podział obowiązków w grupie należy przeprowadzać w zgodzie z dziecięcymi potrzebami, zainteresowaniami i możliwościami. Praca w grupie jest podstawą do tworzenia się rozmaitych mikrospołeczności. Jednak sama w sobie nie oznacza jeszcze współpracy – współpraca panuje w zespole, a zespół opiera się na relacjach.

- Jeśli chcesz wzbudzić w grupie zapał do pracy, sam musisz do tej grupy należeć i razem z nią pracować. Nie możesz być tylko nadzorcą, który wymyśla zadania i czeka, aż dzieci je wykonają. Jeśli dzieci wymyślają swoje role w przedstawieniu, ty też wymyśl rolę dla siebie i z nimi zagraj!
- W trakcie pracy dziel dzieci na podgrupy – za każdym razem inne, wtedy poznają się nawzajem, poznają też inne punkty

WAŻNE:

Pamiętaj o tym, żeby zwrócić uwagę na różnorodność osobowości dzieci – na przykład na ich skłonności introwertyczne. Nie wszystkie dzieci odnajdują się w pracy zespołowej.

widzenia. Dość często dzieci wolą pracować z kimś ze swojej grupy koleżeńskiej, możesz im wówczas wyjaśnić, że praca z osobami, których nie znamy, może być bardzo twórcza i ciekawa, ponieważ uczy nas pokonywania różnic i czerpania z różnorodności. Jeśli dzieci nie są przyzwyczajone do takiej pracy, umów się z nimi, że na pracę w podgrupach mieszanych poświęcicie na przykład jedną godzinę każdego dnia waszych wspólnych działań.

przywództwo

Oddawanie dzieciom roli liderów w projekcie nie tylko wzmacnia ich poczucie sprawczości, ale również uczy tego, jak przewodzić innym, biorąc pod uwagę wszystkie punkty widzenia i jednocześnie ustalając wspólny cel działania. Dobre przywództwo opiera się na odpowiedzialności osobistej i społecznej. Szczególnie w projektach z różnorodnymi wiekowo uczestnikami, gdy starsze dzieci pracują z młodszymi jako liderzy grup, widać, jak bardzo dzieci opiekują się sobą wzajemnie i dbają o to, żeby osiągnąć cel, nie krzywdząc nikogo po drodze. Dzięki uwierzeniu w siebie dzieci mogą stać się odważniejsze w wykazywaniu inicjatywy, nauczyć się spełniać własne oczekiwania i wychodzić naprzeciw potrzebom swoim i innych. Te, które wierzą w swoją sprawczość i kompetencje lidarskie, nie boją się przyjść do nauczyciela z propozycją rozpoczęcia jakiegoś działania albo zmiany aktualnego stanu rzeczy, jeśli z jakichś przyczyn wiedzą i wierzą, że ich propozycja będzie lepsza. To uczy współdziałania ze światem i brania życia w swoje ręce.

- Każdego dnia waszych działań możesz mianować jedną osobę przywódcą – niech rozdziela zadania, monitoruje, co się dzieje, informuje o przebiegu działań, interweniuje, kiedy zachodzi taka potrzeba, prowadzi spotkania (wcześniej ustalcie przebieg pracy lidarskiej – na czym ona polega i czemu ma służyć, jakie są zadania lidera itd.). Każdego dnia można wybrać nowego przywódcę (ale osoba wytypowana może też zadecydować, że nie ma na to ochoty!). Rozmawiaj z dziećmi o tym, jak czują się w tej roli. Czy im ona odpowiada? Dlaczego (tak lub nie)? Co w tej roli im odpowiada, a co nie? Jakie inne role widzą w grupie? Czy lider może być tylko jeden? A gdyby tak każde dziecko zostało liderem w swojej ulubionej dziedzinie?
- Po zakończeniu konkretnego działania dawaj dzieciom rozwojową i pozytywną informację zwrotną dotyczącą ich pracy. Dzieci często nie wierzą w siebie, nie dostrzegają, że są w czymś dobre. Podkreślaj te rzeczy w sposób konkretny, a nie ogólny. Mów raczej: „Kiedy pracowałeś nad tą mapą, byłeś bardzo skupiony i zaangażowany. Zrobiło to na mnie duże wrażenie. Świetnie poradziłeś sobie z określeniem miejsc na mapie. Twoje rysunki są bardzo ciekawe – dobrze odwzorowują rzeczywistość, jednocześnie są oryginalne i wnoszą coś zupełnie nowego do tego, co widzimy na co dzień. Dzięki twojej mapie patrzę na te miejsca uważniej” niż: „Świetnie dziś pracowałeś”. Bardzo

ważne w procesie budowania postawy lidera jest pokazywanie dzieciom, że ich praca jest ważna, ma sens i wpływa na rzeczywistość. Pamiętaj, żeby nie prowadzić spotkań z dziećmi, tworząc przestrzeń hierarchiczną. Kiedy przez całe zajęcia stoisz w jednym miejscu, a wszystkie dzieci mają być nieustannie zwrócone w twoim kierunku, pokazujesz dzieciom, że to ty jesteś niekwestionowanym liderem spotkania. Jedną z moich znajomych nauczycielek opowiedziała mi, że znakomitym sposobem na zmianę tej sytuacji jest ciągły ruch. Ona wciąż porusza się między dziećmi, zmienia miejsca, z których z nimi rozmawia, dzięki czemu nie przyjmuje pozycji dominującej. Zwróć jednak uwagę na to, żeby swoim zbyt dynamicznym poruszaniem się nie rozpraszać pracujących dzieci.

- Lider kieruje nie tylko innymi ludźmi, ale również samym sobą. Warto wspierać dzieci w procesie rozwoju. Rozmawiaj z nimi na temat tego, co lubią, czego nie lubią, co potrafią, czego nie, co mogą zrobić, żeby rozwinąć się w jakiejś dziedzinie. Dzieci są różnorodne – myślą obrazami, dźwiękami, słowami, liczbami. Każde dziecko ma inną, unikalną mieszankę zdolności i talentów. Dobrze jest wskazywać dzieciom, w czym się wyróżniają, rozwijać ich zdolności, a jednocześnie wspierać w tych dziedzinach, w których są nieco słabsze.

WAŻNE:

Uczmy dzieci, że bycie liderem nie oznacza wcale, że należy wiedzieć wszystko. Bycie liderem opiera się na współpracy i przewodzeniu zespołom, które poszukują odpowiedzi i rozwiązań.

UMIĘJĘTNOŚCI TWÓRCZE

ciekawość

Rozbudzenie ciekawości u dzieci nie jest trudne. Małe dzieci są ciekawe wszystkiego i chcą eksplorować świat na wszelkie dostępne im sposoby, są w stanie uczyć się same i od siebie wzajemnie. Starsze również są ciekawe, lubią eksperymentować, zadawać pytania i samodzielnie poszukiwać rozwiązań. W jednych przypadkach ciekawość jakiegoś tematu jest krótkotrwała, w innych wciąż się pogłębia – mają na to wpływ różne czynniki: zainteresowania dzieci, atmosfera sprzyjająca lub niesprzyjająca zdobywaniu wiedzy i wiele innych. Ważne jest, by ciekawość rozbudzać i podtrzymywać. Warto zachęcać dzieci do samodzielnych poszukiwań, zadawania pytań, odnajdywania odpowiedzi, a także dopytywać je, zachęcać do samodzielnego wyszukiwania rozwiązań, a nie tylko oznajmiać, jakie rozwiązania widzimy my.

- Pozwól dzieciom na zadawanie pytań. Próbujcie znaleźć odpowiedź na każde z nich. Doceniaj różnorodne pomysły dzieci i staraj się z nich czerpać, zachęcaj dzieci do rozwijania własnych koncepcji – jeśli dziecko zaproponuje na przykład, żeby na wystawie waszych prac warsztatowych panowała ciemność, nie odrzucaj tej propozycji, mimo że wydaje ci się niedorzeczna. Wspólnie z innymi dziećmi zastanówcie się, jakie są plusy i minusy tej propozycji, czy wszyscy chcieliby spróbować wdrożyć ją w życie, jak tego dokonać, co możecie zrobić z pracami, żeby można było je oglądać w ciemności, jak poprowadzić oglądających, żeby poczuli się w tej przestrzeni komfortowo. Dzięki takiej postawie dzieci czują, że ich pytania i pomysły mają wartość. Chcą zadawać więcej pytań, poszukiwać; nie paraliżuje ich strach przed tym, że ich propozycja może być dla kogoś niewłaściwa lub głupia.
- Sam zacznij być ciekawy! Obserwuj świat, zadawaj pytania, rozmawiaj o twoich zaskakujących spostrzeżeniach z dziećmi, dopytuj je, jeśli ty czegoś nie rozumiesz, a dla nich jest to interesujące i się na tym znają. Twoja postawa wpływa na postawę dzieci.
- Planuj działania tak, żeby dzieci, które są ciekawe jakiegoś tematu, mogły pracować nad nim wystarczająco długo, a te, których on nie ciekawi, miały inne zajęcia. Przykładowo: przygotuj kilka symultanicznych warsztatów z różnych dziedzin – niech dzieci zobaczą, co dzieje się na każdym z warsztatów, i same zadecydują, który temat/dziedzina interesuje je najbardziej i w której grupie będą dalej pracować. Przyjrzyj się również dynamice pracy w każdym zespole. Część dzieci jest w stanie pracować dłużej, inne wymagają częstszych przerw, część szybko się dekoncentruje i potrzebuje dodatkowych bodźców. Stwórz osobne strefy działań^{5.94} dla dzieci czynne cały czas w trakcie trwania waszych spotkań warsztatowych, na przykład: strefę relaksu, do której dziecko może przyjść, kiedy chce odpocząć, czy strefę zabawy, w której można się wyszaleć.

WAŻNE:

Nie ma dzieci niezaciekawionych. Dzieci są po prostu różne, różne rzeczy je interesują. Zupełnie tak jak dorosłych.

kreatywność

Kreatywność to umiejętność generowania oryginalnych i wartościowych pomysłów. Jest istotą postępu społecznego (tworzymy i wcielamy w życie pomysły mające usprawnić lub polepszyć nasze funkcjonowanie w społeczeństwie), jak również postępu w życiu osobistym (wymyślamy ścieżki, jakimi należy iść, żeby rozwiązać jakiś problem, odnieść sukces). Myślenie kreatywne ułatwi nam odnalezienie się w otaczającym nas, coraz bardziej złożonym i dynamicznym świecie. Pomoże także znaleźć remedium na palące problemy społeczne.

- Nie mów dzieciom, jak powinno wyglądać coś, nad czym pracujecie. Niech same to zaprojektują, a potem – przy twoim wsparciu – spróbują zrealizować. Przykładowo: zaplanowaliście w projekcie instalację zbudowaną z waszych prac. Wspólnie zastanówcie się, jak mogłaby wyglądać. Przedyskutujcie, które elementy są łatwe do wykonania, a na których się nie znacie, i kogo mogliście poprosić o pomoc, które z kolei są na tym etapie nie do wykonania i dlaczego. Uwierz w pomysły dzieci. Kiedy poczują, że mogą coś zdziałać i że ktoś w nie wierzy, naprawdę radzą sobie lepiej.
- Podsuwaj dzieciom problemy do rozwiązania, a nie gotowe rozwiązania. Wspieranie dzieci w myśleniu i poszukiwaniu odpowiedzi jest niezwykle ważne – pomoże im radzić sobie z sytuacjami, które spotkają je w przyszłości. Nie narzucajmy z góry, jak dzieci mają rozumować, jak szukać rozwiązań – gdy tak robimy, uczymy je radzić sobie jedynie z zadaniami schematycznymi, wyćwiczonymi, w efekcie czego nie będą potrafiły wykorzystywać swojej wiedzy w nowych warunkach.

WAŻNE:

Kreatywność dzieci należy pielęgnować ze świadomością celu. Nie tworzymy świata sami dla siebie, powinniśmy brać pod uwagę istnienie innych – ludzi, zwierząt i roślin.

myślenie dywergencyjne

Myślenie dywergencyjne to podstawa kreatywności. To inaczej zdolność widzenia wielu rozwiązań jednego problemu, wielu zastosowań jednego przedmiotu, wielu sposobów interpretacji danej sytuacji. Myślenie dywergencyjne jest wielokierunkowe w przeciwieństwie do myślenia liniowego czy zbieżnego, które pozwalają dostrzec zwykle tylko jedno rozwiązanie. Wielokierunkowość myślenia pozwala nam się rozwijać i dostrzegać niestandardowe rozwiązania.

- Eksperymentuj z dziećmi, zadawaj im z pozoru łatwe pytania, na przykład: Do czego może służyć filiżanka? Do picia herbaty, kawy... do czego jeszcze? Ile nowych zastosowań filiżanki jesteście w stanie znaleźć? Które z nich mogą wam się do czegoś przydać? Do czego? Ile jest możliwości? Rzucaj dzieciom wyzwania, badajcie, poszukujcie, nie ma błędnych odpowiedzi.
- Rozważając jakieś zagadnienie, twórcie mapy myśli^{5,85}. Dzięki mapie myśli budujecie szeroki horyzont skojarzeń dla jakiegoś zagadnienia. Niektóre bez niej nie przyszyby wam nawet do głowy!

myślenie krytyczne

Krytyczne myślenie to nie to samo co poszukiwanie błędów i wytykanie ich. Krytyczne myślenie pozwala nam samym uzasadnić własne stanowisko lub poddać refleksji sytuację, w których bierzemy udział. Polega ono na rozumieniu kontekstów, dostrzeganiu ukrytych myśli i uczuć, interpretowaniu sytuacji, unikaniu tendencyjności, zadawaniu odpowiednich pytań i prezentowaniu spójnych wniosków. Pozwala odróżnić fakty od opinii czy zbadać sens jakichś działań.

WARTO PRZECZYTAĆ

Edward Nęcka, *Trening twórczości*, Gdańsk 2016

—
Krzysztof J. Szmidt, *Sesje twórczej pomysłowości: dla pedagogów, psychologów i trenerów grupowych*, Gliwice 2016

WAŻNE:

Pamiętaj, że po myśleniu powinno nastąpić doświadczenie – nie tylko wymyślajcie i konstruujcie nowe zastosowania, nowe rozwiązania, spróbujcie także wcielić wybrane z nich w życie!

WAŻNE:

Wyobraźnia dzieci jest ogromna. Dzieci często wymyślają rzeczy, które nam, dorosłym, wydają się nie do zrealizowania. Spójrz krytycznie na swój stosunek do takich pomysłów. Czy rzeczywiście nie da się ich zrealizować, czy też to jedynie twoje przeświadczenie? Co to znaczy „nie da się”?

Możliwości dzieci są nieograniczone – wyobraźnia jest ich światem!

- Podawaj w wątpliwość oczywistości. Czy dom kultury naprawdę musi mieścić się w budynku? Czy nie może mieć miejsca na trzepaku? Albo... w pudełku po zapałkach? Jakie są konsekwencje tego, że dom kultury jest umiejscowiony w budynku lub na trzepaku? Czym jest dom kultury? Co jest faktem, a co naszą opinią? Czym różnią się fakty od opinii? Czy na naszą opinię mają wpływ nasze emocje?

uczenie się na błędach

Popetnianie błędów jest nieodłączną częścią nauki. W edukacji panuje dość powszechne przekonanie, że istnieje tylko jedna właściwa odpowiedź, często też – jedno właściwe rozwiązanie. Takie podejście sprawia, że pozbawiamy dzieci ich zdolności do bycia kreatywnymi. Dzieci boją się popetniać błędy, bo pociągają one za sobą nieprzyjemne konsekwencje – niską ocenę, reprimendę itd. Tymczasem na błędzeniu bazuje eksperymentowanie i postępowanie. Nikt z nas nie zna właściwej drogi do innowacji.

- Jak najwięcej eksperymentujcie i działajcie samodzielnie. Zadawaj dzieciom zadania do rozwiązania, pozwól szukać im odpowiedzi, a następnie przedyskutujcie w grupie, kto jaką drogą do niej doszedł. Rozmawiajcie o błędach, które popełniacie, i pomyłkach, które wam się przytrafiły. Pamiętaj, że podczas rozmowy w grupie nie wszystkie dzieci muszą być po ukończeniu zadania. Może się okazać, że któreś dziecko tkwi właśnie w punkcie, z którego nie wie, jak ruszyć dalej, i czyjeś doświadczenie będzie dla niego wskazówką. Na przykład: macie do skonstruowania lalki do waszego przedstawienia. Do dyspozycji jest mnóstwo najróżniejszych materiałów. Daj dzieciom czas, żeby same zbudowały własne lalki. Zobaczcie potem, które z nich wydają się wam najciekawsze, najbardziej funkcjonalne. Sprawdźcie, co działa, a co nie działa w każdej lalce, jak – bazując na waszych doświadczeniach – można by je udoskonalić, żeby działały sprawniej.

- Naucz się przyznawać przed dziećmi do własnych błędów. Jeśli, na przykład, poprowadziłeś warsztaty, na których dzieci nie mogły się skupić i liczyły czas do końca, porozmawiaj z nimi o tym: „Wydaje mi się, że moje warsztaty bardzo was znudziły. Co mogę zrobić, żeby je poprawić w przyszłości?”. Albo, jeśli widzisz, że twoje dotychczasowe działanie z dziećmi było błędne, powiedz im o tym: „Myślę, że popełniłem błąd – zazwyczaj to ja mówiłem, co i jak trzeba robić. To bez sensu, bo to wy macie mnóstwo świetnych pomysłów i często wiecie lepiej ode mnie, jak coś wykonać. Chciałbym, żebyśmy na następnych zajęciach razem opracowali strategię działania”.

WAŻNE:

Wyjaśnij dzieciom, jaka jest różnica między błędem a krzywdą. Nie każdy błąd kogoś krzywdzi, bywa jednak, że zachowując się nieprawidłowo, możemy wyrządzić komuś krzywdę.

4.

Rekrutacja

Kiedy organizujemy projekt skierowany do dzieci, często stajemy przed pytaniem: co zrobić w sytuacji, kiedy chętnych do udziału w nim znajdzie się więcej, niż założyliśmy we wniosku, albo kiedy będzie ich zbyt mało? Takim sytuacjom można próbować zapobiegać.

- Zastanów się, co zrobisz, kiedy pojawi się więcej dzieci, niż zakładałeś. Czy jesteś w stanie zaprosić te dzieci do udziału w projekcie? Skąd możesz pozyskać na to dodatkowe środki finansowe? Dlaczego nie możesz znaleźć dla nich miejsca? Czy dzieci wiedzą, dlaczego nie dostały się do projektu? Czy wcześniej ustaliłeś regulamin rekrutacji i te dzieci się w niego nie wpisały? Czy twój regulamin był możliwie najbardziej otwarty dla wszystkich dzieci? Czy był dla nich zrozumiały? Czy w twojej społeczności taki regulamin ma rację bytu? Co, jeśli twój projekt jest jedyną w tej miejscowości waka-cyjną ofertą spędzania wolnego czasu dla dzieci? Czy dzieci poznały zasady regulaminu i wiedzą, dlaczego nie zostały przyjęte?
- Pomyśl, dlaczego dzieci mogłyby nie chcieć lub nie móc uczestniczyć w twoim projekcie. Planując działanie, warto przeanalizować, czy w czasie, kiedy chcemy je zorganizować, potencjalni uczestnicy nie będą zaangażowani w coś innego, jak na przykład: praca w polu, praca sezonowa, wakacje wyjazdowe, kolonie, sanatoria czy inne projekty. Czy przeprowadziliście diagnozę lokalną? Czy przeprowadziliście diagnozę potrzeb i oczekiwań dzieci? Co, jeśli dzieci będą miały czas, żeby wziąć udział w twoim projekcie, ale zupełnie nie będą zainteresowane tematem, który im zaproponowałeś?

WAŻNE:

Dzieci powinny znać prawa i zasady, od których zależy ich udział w działaniach. Wszelkie regulaminy muszą być dla nich zrozumiałe. Powinny też otrzymać jasną informację zwrotną, jeśli nie mogą w czymś uczestniczyć.

WAŻNE:

Pamiętaj o promocji. Trudno, żeby ktoś uczestniczył w projekcie, o którym nigdy nie usłyszał, albo gdy nie spodziewa się, że może być przeznaczony dla niego.

5.

Promocja

Bardzo często planując działania w obszarze kultury, traktujemy promocję po macoszemu, kalkulujemy jedynie koszt koncepcji graficznej oraz wydruku plakatu i/lub ulotek. Tymczasem promocja projektu powinna stanowić jeden z równorzędnych modułów naszego działania. Dzięki niej możemy nie tylko wpłynąć na to, ile osób odpowie na naszą propozycję, ale także pokazać szerszemu gronu, że w okolicy dzieją się wartościowe rzeczy. Jest to też sposób na podniesienie naszego własnego statusu w lokalnym środowisku, w którym realizujemy projekt, oraz w środowisku osób związanych z sektorem kreatywnym, co z kolei może nam ułatwić organizację kolejnych działań. **PROMUJMY: INFORMUJMY, ZACIEKAWIAJMY, PRZEKONUJMY!**

Tworzenie minikampanii promocyjnej w 3 krokach

Zanim przystąpisz do właściwego projektowania działań promocyjnych, zastanów się:

- **KTO stanowi grupę docelową twoich działań?** Do kogo chcesz trafić? Kogo chcesz zachęcić do udziału, a kogo chcesz zaciekawić wydarzeniem? Pamiętaj, że każda informacja powinna być dostosowana do odbiorcy. Jeżeli powiemy dzieciom, że zapraszamy je do udziału w projekcie, który „niebawem rozwinie ich twórczy i krytyczny potencjał oraz wpłynie pozytywnie na ich status w grupie rówieśniczej”, to możemy się spodziewać braku zrozumienia.
- **GDZIE w przestrzeni lokalnej najczęściej bywają twoi odbiorcy?** O jakiej porze? Nie wiesz? Sprawdź to! Zapytaj, poszukaj, porozmawiaj z osobami, które z nimi pracują – lubianym nauczycielem czy aktywną cicią animującą lokalne dzieciaki.
- **Jakie znasz DROGI rozpowszechniania informacji o wydarzeniach?** Lokalna prasa, internet, plakat, ulotka... A tajemnicze wlepki w okolicy? Zagadkowe napisy na ulicy, którą dzieciaki zazwyczaj podążają do lokalnego sklepu (kolorową kredą niczego nie zdewastujesz, bez obaw)? Albo

nietypowa akcja cukierek-psikus: spacer po okolicznych domach z koszem pełnym „cukierków”, które po rozwinięciu okazują się zaproszeniem do udziału w twoim projekcie?

– **Jakie MEDIA najbardziej interesują twoich odbiorców?** Czy rzeczywiście najodpowiedniejszym kanałem komunikacji będzie plakat rozwieszony w okolicy? Albo ulotka otrzymana w szkole? Czy dzieci czytają plakaty? Czy przeczytają ulotkę i nie zapomną przekazać jej rodzicom, którzy najczęściej decydują o tym, w czym ich dzieci uczestniczą? Pomyśl. Jeśli chłopcy, do których chcesz trafić z zaproszeniem do działania, umawiają się po południu na szkolnym boisku i tam spędzają czas, może wpadnij zagrać z nimi w piłkę i opowiedz o planowanych działaniach.

– **Jakie ŚRODKI możesz przeznaczyć i wykorzystać na budowanie strategii promocji?** Nie skupiaj się wyłącznie na środkach finansowych. Pomyśl o swoich umiejętnościach, umiejętnościach innych osób, które chcesz zaprosić do projektu, o lokalnej przestrzeni czy zasobach materialnych, które już posiadasz.

– **Jaką masz KONKURENCJĘ?** Zastanów się, czy dzieci w czasie, w którym chcesz zorganizować dla nich wydarzenie, nie mają przypadkiem możliwości wzięcia udziału w innych równie atrakcyjnych działaniach. A może pracujesz w regionie sadowniczym? Czy dzieci w okresie wakacyjnym pracują w sadach, pomagając rodzicom? Jeśli tak, pomyśl o tym, by przesunąć termin swojego działania tak, aby dzieci miały wtedy chwilę wolnego.

Wymyśl i logicznie zaplanuj działania! Pamiętaj, że promocja twojego wydarzenia powinna przebiegać w kilku etapach:

- **promocja przed wydarzeniem**, służąca zachęceniu dzieci do udziału w projekcie;
- **promocja w trakcie działania**, która nie tylko informuje o nim szersze grono, ale również wpływa motywująco na dzieciaki biorące udział w projekcie – mogą pochwalić się wśród krewnych i znajomych, że uczestniczą w czymś ciekawym; tę promocję mogą organizować dzieci – możecie utworzyć w ramach projektu grupę promocyjną, która będzie decydowała o kanałach i sposobach promocji;
- **promocja finałowego wydarzenia** – nie zapomnij zaprosić gości na finał!; zastanów się, kim oni

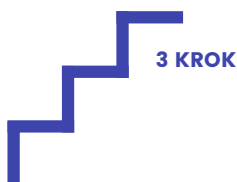
są, w jaki sposób do nich dotrzeć, czy przeczytają tradycyjny plakat, czy może lepszy będzie bezpośredni kontakt za pomocą zaproszenia;

– **promocja po wydarzeniu** – zbierz wszystkie materiały wizualne, tekstowe i audialne (zdjęcia, filmy, relacje) z twojego działania i puść je w świat! – możesz na przykład zorganizować szaloną konferencję prasową dla lokalnych dziennikarzy, działaczy społecznych, rodziców oraz znajomych, abyście mogli zaprezentować im (wspólnie z dziećmi!) to, co udało wam się osiągnąć w trakcie projektu; w ten sposób nie tylko pochwalicie się swoimi działaniami, ale też wpłyniecie pozytywnie na odbiór podobnych wydarzeń przez lokalną społeczność.

WAŻNE:

Żeby móc opublikować zdjęcie z czyimś wizerunkiem albo skorzystać z czyjejś wypowiedzi, powinieneś zdobyć zgodę autora na upublicznienie tych treści.

Skonsultuj pomysł promocji z innymi! „Posadź pomysł na gorącym krześle” i pozwól poddać go krytyce. Zapytaj znajomych, co o nim myślą – może coś by zmienili, odrzucili, dodali? Co dwie głowy, to nie jedna!

6.

Grupa proces grupowy

Czym jest grupa?

W popularnej definicji grupa to przynajmniej trzy osoby, które:

- współdziałają ze sobą, żeby osiągnąć wspólny cel lub cele i/lub zaspokajać własne potrzeby;
- posiadają względnie jednolity system norm, który reguluje ich wzajemne relacje;
- są świadome przynależności do grupy i jej odrębności wobec innych grup;
- współtworzą własną strukturę, w ramach której członkowie grupy przyjmują określone role.

To oznacza, że grupą nie są ludzie spotkani na przystanku autobusowym (mają podobny cel: czekają na autobus, ale nie posiadają wspólnego systemu wartości czy norm). Grupę mogą natomiast stanowić osoby zaangażowane w twój projekt – uczestnicy, prowadzący zajęcia itd.

Czym jest proces grupowy?

Proces grupowy to wszystkie etapy, przez które przechodzi grupa: tworzenie się grupy, różne momenty w jej rozwoju i jej rozwiązanie. W fachowej literaturze wymienia się od kilku do kilkunastu etapów procesu grupowego. Aby rozpoczął się proces formowania grupy, muszą spotkać się przynajmniej trzy osoby, które chcą razem współdziałać, żeby osiągnąć wspólny i określony cel. Osoby te powinny czuć się w grupie bezpiecznie, znać swoje role, mieć czas i miejsce niezbędne do współdziałania. Ten etap – według najbardziej rozpowszechnionego modelu procesu grupowego, stworzonego przez Bruce'a Tuckmana – to tak zwany etap formowania. Dalej mamy etapy: burzy, normowania, wykonania zadania i zawieszenia. Podczas każdego z etapów warto podjąć rozmaite określone działania.

WAŻNE:

Pamiętaj, żeby pracując w grupie, unikać:

- podziałów przestrzennych grupy, kiedy część osób pracuje w jednym pomieszczeniu, a część w innym – może to spowodować nadinterpretacje co do tego, co dzieje się „w tej drugiej części”, tworzyć niepotrzebną rywalizację i utrudniać komunikację;
- stałych podziałów na te same podgrupy w ramach grupy – może wtedy dojść do podziału na „my” i „oni”; tworząc podgrupy, pamiętaj o tym, żeby jak najczęściej mieszać ze sobą ich członków.

WAŻNE:

Członkowie grupy mogą przyjmować różne role, które zależą od ich predyspozycji: naturalnych skłonności i zdobytych umiejętności. Pokaż dzieciom, jak różnorodny jest wachlarz ról w grupie. Razem dyskutujcie o tym, które role sprzyjają wspólnej pracy, a które mogą mieć na nią destrukcyjny wpływ. W ten sposób uczysz dzieci umiejętności współpracy.

Etap I – formowanie

Etap formowania to czas, kiedy grupa się poznaje. Dzieci oswiają się ze sobą i z prowadzącymi. Jedne obserwują i badają teren, drugie chcą się pokazać, sprawdzają granice i możliwości. Pod koniec tego etapu członkowie grupy czują się już na tyle bezpiecznie, by bez oporów wypowiadać swoje zdanie i zachowywać się swobodnie – w tym momencie może dojść do rozmaitych konfliktów (etap II: burza). Najważniejsze na etapie formowania jest stworzenie dzieciom bezpiecznych i przyjaznych warunków do wzajemnego poznawania się: z innymi dziećmi, z prowadzącymi, z tobą.

» III. Metody ^{s.86},

Na pierwszym spotkaniu projektowym pojawiają się często dzieci, które:

- nie znają się nawzajem (są np. z różnych klas);
- nie do końca wiedzą, co kryje się pod tytułem projektu i co w jego ramach może się wydarzyć;
- nie znają celu projektu ani zasad funkcjonowania w nim.

Co jest ważne:

- Wprowadź dzieci w tematykę projektu – opowiedz im o tym, co wydarzy się w jego ramach, co planujesz, jak wygląda program. Zapytaj dzieci, czy program im odpowiada – czy przewidziany czas spotkań jest w porządku, czy chciałyby coś w nim zmienić. Porozmawiaj z dziećmi o ich oczekiwaniach – wspólnie zastanówcie się, które z nich jesteście w stanie spełnić. Jeżeli z jakichś powodów nie przeprowadziłeś wcześniej diagnozy potrzeb i oczekiwań dzieci, ten moment powinien posłużyć właśnie temu. Może się okazać, że wymyśliłeś projekt, który niekoniecznie odpowiada dzieciom, i teraz – aby dzieci chciały w nim uczestniczyć – musicie wspólnie zastanowić się, jak przeorganizować pracę.
- Przedstaw dzieciom cel waszego projektu – co chcecie osiągnąć, zmienić itd. Zapytaj je, czy widzą jeszcze inne możliwości – co według nich projekt może zmienić lub utrwalić, na co może wpłynąć, co może dać każdemu z nich. Grupa nie może współdziałać, jeśli nie ma wspólnego celu.
- Na pierwsze spotkania postaraj się zaprosić wszystkich, którzy będą prowadzić warsztaty w ramach projektu. Przedstaw się, a następnie poproś każdego z osobna – dzieci i realizatorów – żeby przedstawił siebie. Jeśli nie jest możliwe, żeby na pierwszym spotkaniu pojawili się wszyscy prowadzący, przygotuj krótkie prezentacje na ich temat. Możesz na przykład wyświetlić na rzutniku zdjęcia prowadzących, pokazać ich inne projekty oraz to, w czym się specjalizują. Poproś ich wcześniej, aby napisali od siebie coś, co chcieliby, żebyś na dzień dobry opowiedział o nich dzieciom.
- Pamiętaj, żeby poznać członków grupy nie tylko z imienia. Postaraj się, żeby w swobodnych warunkach każdy powiedział o sobie trochę więcej.

- Wspólnie ustalcie zasady postępowania w grupie. To bardzo ważne, żeby każdy z jej członków mógł wypowiedzieć się na temat tego, w jakiej atmosferze i w jaki sposób chciałby pracować.

Etap II – burza

W każdej grupie, której członkowie oswoją się ze sobą wystarczająco, żeby nie wstydzić się wyrażania własnych opinii, następuje etap burzy, czyli nieporozumień lub konfliktów. Pojawiają się emocje, takie jak złość czy przykrość, ale też niepewność i frustracja. Przykładowe zachowania na tym etapie to naruszanie wspólnie wypracowanych zasad postępowania, tworzenie się koalicji wewnątrz grupy, niechęć do współdziałania i pracy. Nie można ignorować takiego stanu rzeczy – jeśli machniemy na niego ręką, przygasimy jedynie emocje grupy, a nierozwiązane problemy mogą ponownie pojawić się w przyszłości.

Co jest ważne:

- Pozwól każdej osobie na opowiedzenie o tym, co jest dla niej ważne i ją rozwija, a co jej nie odpowiada i nie służy. Pamiętaj, żeby stworzyć dogodne do takich rozmów warunki, które ustaliliście podczas zawiązywania umowy (kontraktu) ^{s.88}, a które wywołują w członkach grupy poczucie bezpieczeństwa i pomagają otworzyć się na innych.
- Porozmawiaj z dziećmi na temat doceniania różnic w grupie. Aby rozwiązać konflikt ^{s.95}, stwórz przyjazną i pełną zaufania atmosferę, w której możliwy jest rozwój grupy (jej członkowie muszą usłyszeć, że nie chodzi o podział na tych, którzy mają rację, i tych, którzy jej nie mają, ale o nowe spojrzenie na to, co robicie). Pamiętaj, że ty, jako osoba wystuchująca grupy i nadająca kierunek poszukiwaniu rozwiązania, nie możesz być zaangażowany w żadną ze stron konfliktu. Jeśli konflikt dotyczy również ciebie, możesz poprosić o wsparcie kogoś spoza grupy, kto jednak będzie wiedział, jak ją poprowadzić, żeby z niego wybrnęła.
- Jeśli grupa ma zarzuty co do twojej pracy albo pracy kogoś z prowadzących działania w projekcie, przyjmij krytykę i postaraj się wypracować z grupą rozwiązania: jak zmienić tę sytuację? Nie przyjmuj postawy obronnej!

Etap III – normowanie

Jeśli przejdziecie przez etap burzy i nie cofniecie się do etapu formowania grupy (może to nastąpić, jeżeli jedynie zamieciecie problemy pod dywan, zamiast je rozwiązać), będziecie na etapie normowania, kiedy w grupie wzrasta zaufanie i chęć współpracy. To wtedy raz jeszcze tworzy się nowa

umowa społeczna w grupie – pewne ustalenia okazały się wcześniej nieskuteczne, inne, ważne, nie zostały wzięte pod uwagę. To również moment, kiedy grupa jasno widzi wspólny cel i zaczyna do niego dążyć.

Co jest ważne:

- Jako osoba monitorująca i prowadząca projekt postaraj się ograniczyć do minimum swój wpływ na działania w grupie. Zachęcaj członków grupy do wzięcia odpowiedzialności za pracę w projekcie, zadawaj dzieciom pytania o to, co teraz – według nich – moglibyście zrobić, co byłoby słuszne, ciekawe. Jeśli w trakcie pracy pojawią się problemy, zachęcaj grupę do samodzielnego poszukiwania rozwiązań.
- Doceniaj działania grupy i jej poszczególnych członków, twórz atmosferę partnerskiej współpracy, dbając nie tylko o relacje w trakcie wykonywania poszczególnych działań, ale również o relacje międzyludzkie. Możesz, na przykład, zorganizować dla grupy wspólny wyjazd, podczas którego tematem przewodnim nie będą działania projektowe, ale lepsze wzajemne poznanie się członków grupy.

Etap IV – wykonanie

To etap konstruktywnej pracy, kiedy grupa nie koncentruje się już na sobie (na poznawaniu się, docieraniu, integrowaniu), ale na tym, co ma wykonać. Na tym etapie jej członkowie zdobywają umiejętności społeczne, a także wiedzę na tematy podejmowane w trakcie działań, na przykład podczas warsztatów fotograficznych.

Co jest ważne:

- Bądź jedynie mentorem działań w grupie – doradź, inspiruj, pozwól grupie na samodzielność. Możesz wspierać merytorycznie, ale nie narzucaj rozwiązań. To samo dotyczy wszystkich zaproszonych przez siebie do projektu realizatorów: instruktorów, którzy prowadzą konkretne działania.
- Rozmawiaj z dziećmi o przebiegu działań, dopytuj, na jakim są etapie, co się wydarzyło, co im odpowiada, a co chcieliby zmienić, dodać czy też usunąć. Spróbuj spełnić ich oczekiwania i razem z grupą poszukajcie rozwiązań. Wspieraj te rozwiązania.

Etap V – zawieszenie

Czas, kiedy kończy się projekt, jest chwilowym bądź stałym zawieszeniem grupy. To czas podsumowań oraz planowania kolejnych wspólnych działań, jeśli grupa wyrazi zainteresowanie.

Co jest ważne:

- Pozwól dzieciom na wyrażenie trudnych emocji związanych z rozstaniem (choćby chwilowym): smutku, żalu, poczucia straty, ale też emocji dobrych, na przykład satysfakcji z dokonań grupy czy dumy z osiągniętych celów. Możesz zaprosić wszystkich na wspólne świętowanie po projekcie. To czas, kiedy można wyrazić najróżniejsze emocje. Jednak zaplanuj to spotkanie tak, by nie zamykać go trudnymi emocjami (żalem, smutkiem).
- Wspólnie z grupą podsumujcie działania: co udało się zrobić, co udało się osiągnąć, co nie wyszło, co można było zrobić lepiej. Zbierzcie rekomendacje na przyszłość i podsumujcie oczekiwania członków grupy: co chcieliby dalej robić? Czy grupa nadal powinna funkcjonować? Jeśli tak, to w jaki projekt chciałyby się tym razem zaangażować?

7.

Działania

– multidyscyplinarność a interdyscyplinarność

Multidyscyplinarne projekty edukacji kulturowej to

takie działania, które umożliwiają uczestnictwo w wielu rozmaitych dziedzinach kultury. To na przykład projekt, w którym uczestnicy mają do wyboru warsztaty z fotografii, muzyki czy tańca. Dzieci mogą dokonać wyboru, w których warsztatach chcą uczestniczyć, a na koniec każda grupa prezentuje pozostałym to, co udało jej się wypracować. Projekty multidyscyplinarne uwzględniają różne zainteresowania dzieci i pozwalają im znaleźć swoje miejsce – takie, które będzie im najbardziej odpowiadało.

Interdyscyplinarne projekty edukacji kulturowej to takie,

w których przenikają się rozmaite dziedziny kultury. Podczas takich warsztatów dzieci mogą na przykład tańczyć i jednocześnie malować swoimi ciałami powierzchnię, po której się poruszają (ich stopy i ręce są umoczone w farbie). Projekty interdyscyplinarne umożliwiają rozwój wielorakich inteligencji^{S.103} drzemiących w dziecku.

WAŻNE

Tworzenie projektów interdyscyplinarnych nie jest łatwe. Co zrobić, jeśli podczas Otwartego Laboratorium Możliwości^{S.84} dzieci wybiorą uczestnictwo w warsztatach ceramicznych i muzycznych? Jak je ze sobą połączyć? Jeśli nie masz na to pomysłu, w ramach projektu multidyscyplinarnego możesz stworzyć interdyscyplinarną Strefę Doświadczenia – przestrzeń, gdzie wszystkie dzieci będą brały udział w eksperymentalnych działaniach z różnych dziedzin kultury. Takie spotkania działają stymulująco i odkrywczą, skupiają uwagę na eksperymencie, z którego może wyniknąć coś nieoczekiwanego, a nie na logice połączenia między dziedzinami kultury. Uprzedź dzieci, że Strefa Doświadczenia rządzi się swoimi prawami – jest to miejsce doświadczeń, testów, ale też inspiracji. Być może okaże się, że to, co stworzyliście w ramach Strefy Doświadczenia, przyda się wam w innych działaniach podczas projektu.

WAŻNE

Rozpoczynając projekt edukacji kulturowej, zorganizuj Otwarte Laboratorium Możliwości^{S.84}, podczas którego symultanicznie będą odbywać się różne warsztaty, a dzieci będą miały szansę wypróbować rozmaite możliwości i same zdecydować, w którym zespole chcą kontynuować pracę w trakcie projektu. Jeśli okaże się, że któryś z zaproponowanych przez ciebie warsztatów nie przypadł dzieciom do gustu, zrezygnuj z niego – uprzedź jednak wcześniej realizatorów warsztatów, jakimi prawami rządzi się OLM i jakie będą jego rezultaty.

8. Internet

Dlaczego warto działać równolegle w internecie?

Każdy projekt, który żyje także internetowym życiem, jest otwarty na dalsze interwencje różnych społeczności. Oznacza to, że ma on szansę trafić do różnorodnych obiegów kultury – może zostać poddany krytyce, próbie definicji lub zmiany poprzez komentarze na forach albo bezpośrednio pod postami dotyczącymi projektu. Może stać się inspiracją dla kolejnych projektów, poszerzając tym samym grono ludzi, którzy dowiedzą się o jego istnieniu. To my jako użytkownicy internetu jesteśmy jednocześnie czytelnikami treści i ich autorami oraz dystrybutorami.

Pytania, które należy sobie zadać przed uruchomieniem projektu w internecie:

- Co, jak i po co chcemy zrobić z naszym projektem w internecie?
- Do kogo chcemy trafić?
- Czy chcemy zaprosić kogoś do dyskusji lub włączenia się w tworzenie naszego projektu, czy też jedynie chcemy o naszym działaniu poinformować lub kogoś nim zainspirować?
- Czy chcemy, żeby ktoś mógł skorzystać z treści przez nas udostępnianych?
- Czy mamy czas, energię i umiejętności, żeby odpowiednio zarządzać medium internetowym swojego projektu (stroną, blogiem, fanpage'em itp.)? Kto może nim zarządzać?
- Czy wszyscy uczestnicy naszego projektu oraz jego potencjalni odbiorcy mają taki sam dostęp do internetu jak my?
- Czy nasza grupa docelowa posiada konta mailowe i może się wymieniać adresami?
- Czy wszyscy mają konta w mediach społecznościowych?
- Dlaczego wybieramy to konkretne medium?

Kiedy odpowiemy sobie na te pytania, będziemy mogli lepiej dookreślić, jak powinna wyglądać nasza obecność w sieci.

Proste narzędzia

Obecność w internecie nie wymaga od nas specjalistycznej wiedzy. Interfejsy graficzne są tak uproszczone, że każdy z łatwością poradzi sobie ze stworzeniem własnego projektu bloga. Blog jest obecnie narzędziem informacji, dokumentacji oraz promocji naszych projektów, ale przede wszystkim może być narzędziem służącym komunikacji. Dzięki forom i możliwościom pozostawiania komentarzy dochodzi do interakcji między osobami czynnie włączonymi w projekt a tymi, które tylko z pozoru są jego biernymi odbiorcami. To samo dotyczy dobrze prowadzonego fanpage'a, którego posty nie tylko informują, ale też zachęcają „lajkowiczów” do dyskusji i wyrażania własnego zdania.

Oto lista kilku prostych narzędzi internetowych, z których warto korzystać:

- Flickr (www.flickr.com) – duża baza zdjęć na licencji CC (trzeba włączyć odpowiedni filtr w wyszukiwarce zaawansowanej); ciekawa alternatywa dla tworzenia albumów ze zdjęciami;
- Trello (www.trello.com) – narzędzie, które sprawdza się zarówno w pracy, jak i prywatnie;
- Issuu (www.issuu.com) – portal do wrzucania dużych publikacji (np. katalogi, książki itd.) z ciekawą nawigacją;
- SlideShare (www.slideshare.net) – portal do wrzucania mniejszych publikacji (dokumenty, broszury, prezentacje); bardzo łatwo „zaciągnąć” prezentację z portalu na swoją stronę www;
- WordPress (www.wordpress.org) – platforma blogowa do zakładania stron internetowych.

Darmowe zdjęcia / grafiki / zasoby:

- LibreStock (www.librestock.com);
- StockSnap (www.stocksnap.io);
- Pixel Buddha (www.pixelbuddha.net);
- Google Fonts (www.fonts.google.com).

Otwarte licencje

Otwarte licencje (**CC – Creative Commons**) to nic innego jak sposób na dzielenie się z innymi swoją wiedzą i doświadczeniami, inspirowanie innych do działania w internecie. Pliki opublikowane na otwartych licencjach możemy kopiować i modyfikować przy zachowaniu szczegółowych warunków określanych przez daną licencję. Najlepszą praktyką w edukacji kulturowej jest jak najszersze dzielenie się swoimi doświadczeniami z innymi odbiorcami i twórcami kultury. Nie bójmy się, że ktoś zawłaszczy nasze pomysły – jeżeli tak się stanie, to świetnie! Wspaniale jest widzieć, jak nasze pomysły rozwijają się w zupełnie innym środowisku wśród zupełnie innych ludzi. To doświadczenie może poszerzać naszą perspektywę.

Więcej o otwartych licencjach: creativecommons.pl.

9. Finał

Na zakończenie projektu warto zorganizować spotkanie, które będzie nie tylko podsumowaniem waszych działań, ale również rodzajem święta dla was i dla waszych bliskich.

Organizując finał, weź pod uwagę:

Co ma się wydarzyć podczas finału?

- Jeśli dzieci mają zaprezentować efekty swojej pracy warsztatowej, poproś je, żeby to one były prowadzącymi finałowe wydarzenie. Razem utóście jego program – mogą się w nim znaleźć na przykład: prezentacja efektów pracy, wspólny posiłek, warsztaty dla gości, zabawa. Zastanówcie się, jak będzie przebiegał finał od początku do końca. Kto będzie pełnił poszczególne funkcje? Kto przywita gości? Kto oprowadzi ich po wystawie? Kto skomentuje przedstawienie?

Do kogo kierujesz wydarzenie finałowe?

- Pamiętaj, że najważniejszymi uczestnikami finału będą dzieci, które wzięły udział w projekcie. To one chcą pokazać innym to, nad czym ciężko pracowały w jego trakcie. Zastanówcie się wspólnie, jaką formę powinien przybrać finał, żeby zaangażował gości – jeśli, na przykład, pojawią się koleżanki i koledzy dzieci albo ich rodzinstwo, możecie zorganizować dla nich symulację warsztatów, które mieliście w ramach projektu. Niech warsztaty poprowadzą dzieci, które wzięły w nim udział. W ten sposób rozwijasz u nich kompetencje przywódcze. A może na finale pojawi się lokalna społeczność? Wówczas możecie zorganizować dla niej grę tematyczną, która będzie dotyczyć zagadnień związanych z waszym projektem. Kogokolwiek chcielibyście zaprosić, zastanówcie się wspólnie z dziećmi, jakie formy – poza finałowym pokazem – zastosować, żeby goście z obserwatorów przeistoczyli się w uczestników wydarzenia i choć odrobinę poczuli to, w czym wy uczestniczyliście w czasie trwania projektu.

Jak trafić do tych, których chcesz zaprosić na finał?

- Zastanów się nad promocją wydarzenia. Kiedy najlepiej ją zorganizować, żeby ludzie mieli czas zarezerwować sobie termin, który im proponujesz? W jaki sposób dotrzeć do gości? Czy wszyscy czytają plakaty? A może lepiej rozstać indywidualne zaproszenia? Może poprosić konferansjera jakiegoś ważnego wydarzenia poprzedzającego wasz finał, żeby go zapowiedział?

Jakimi prawami rządzi się święto?

- Święto jest z założenia wydarzeniem nadzwyczajnym. Dobrze byłoby jakoś je uczcić. Zorganizujcie positek dla wszystkich gości – wspólne jedzenie integruje. Możecie zaprosić do współpracy lokalne koło gospodyń wiejskich albo rodziców, którzy potrafią i lubią gotować. A może zorganizujecie wspólną potańcówkę lub dyskotekę na zakończenie projektu? Wysyłając do gości zaproszenia, możecie również poprosić ich o nietypowe stroje na uroczystość.

Co dalej?

- Podczas podsumowania znajdźcie czas na refleksję – kończycie jeden projekt, w jakim kolejnym chcielibyście wziąć udział? Pamiętaj, że finał nie jest najlepszym momentem na przeprowadzenie ewaluacji (co się udało, co się nie udało, dlaczego itd.), ale jest świetną okazją, żeby pomyśleć o kontynuacji działań. Możesz, na przykład, powiesić w widocznym miejscu tablicę korkową i poprosić wszystkich (uczestników projektu, jak i przybyłych gości – może was do czegoś zainspirują!), żeby poprzypinali na tablicy karteczki z pomysłami na kolejne wspólne działania. Zbierz karteczki – to, co jest na nich zapisane, będzie dobrym materiałem do dyskusji podczas spotkania ewaluacyjnego.

10.

Monitoring i ewaluacja

Czym jest monitoring?

Monitoring to proces zbierania informacji o przebiegu projektu podczas jego trwania. Nie służy ocenie, ale aktualizacji działań, tj. obserwowaniu tego, co się dzieje w projekcie i, jeżeli projekt tego wymaga, dokonywaniu zmian w stosunku do początkowych założeń. Monitoring pozwala odpowiedzieć na pytania, czy projekt przebiega zgodnie z planem, czy wszystkie cele, które sobie wyznaczaliśmy, udaje się stopniowo osiągnąć, w jakim tempie i w jakim kierunku zmierza projekt, czy nie trzeba zmodyfikować harmonogramu albo zmienić pewnych działań ze względu na informacje napływające od uczestników albo od realizatorów.

- Dobrze prowadzony monitoring (prowadzą go osoby bezpośrednio zaangażowane w działania w projekcie, tj. koordynator oraz realizatorzy poszczególnych działań) wpływa na jakość naszych działań i sukces projektu.

Przydatne metody:

- cykliczne spotkania w grupie realizatorów,
- bieżące dyskusje z uczestnikami o przebiegu projektu,
- różne aktywne metody uzyskiwania od uczestników poufnej informacji zwrotnej,
- ustne podsumowanie z uczestnikami każdego spotkania warsztatowego,
- prowadzenie dziennika, w którym umieszczane będą wszystkie refleksje, doświadczenia i wrażenia koordynatora dotyczące przebiegu projektu.

Czym jest ewaluacja?

Ewaluacja to ocena stopnia osiągnięcia przez projekt zamierzonego celu. Pozwala zmierzyć się z pytaniami, czy projekt nam się udał, czy wszystko wyszło tak, jak planowaliśmy, co się nie udało i dlaczego, co poszło dobrze lub nawet lepiej, niż zakładaliśmy, i z jakiego powodu. Ewaluacja to innymi słowy procedura wyciągania z naszych działań wniosków, które mogą się nam przydać w realizacji kolejnych projektów. Ewaluacja, w przeciwieństwie do monitoringu, nie służy aktualizacji działań, ale je komentuje i tworzy zestaw wskazówek do dalszych prac z daną grupą uczestników.

Udana ewaluacja powinna:

- Wystartować przed rozpoczęciem działań w ramach projektu. Możesz na przykład przeprowadzić analizę swot^{5.100} projektu, zanim rozpoczniesz jakiegokolwiek działania. Taka analiza przyda ci się nie tylko do określenia ryzyka w projekcie i przygotowania się na nie. Może również postużyć do wysnucia różnych wniosków po jego zakończeniu, kiedy porównasz swoje założenia z tym, co się rzeczywiście wydarzyło.
- Być częścią projektu, a nie tylko jego marginalnym zadaniem. Poświęćmy na działania ewaluacyjne trochę czasu. Organizujemy wewnątrz grupy realizatorów spotkania, które staną się stałymi punktami naszej pracy. Notujemy bieżące refleksje, starajmy się o systematyczność w tworzeniu minireportów, zawierajmy w nich wszystkie spostrzeżenia i zmiany wynikające z monitoringu.
- Łączyć opinie uczestników oraz realizatorów projektu. Obie perspektywy są bowiem bardzo ważne. Zbierajmy informacje od obu grup, a po zakończeniu działań w projekcie zorganizujemy spotkania ewaluacyjne zarówno z uczestnikami, jak i jego realizatorami.
- Być jak najbardziej obiektywna. W tym celu o przeprowadzenie analizy bieżących informacji oraz poprowadzenie spotkań ewaluacyjnych (w środku projektu i po zakończeniu działań) warto poprosić osobę, która nie jest bezpośrednio zaangażowana w działania w ramach projektu i nie ma z nim tak silnego i emocjonalnego związku jak my. Ważne, żeby taka osoba miała doświadczenie w prowadzeniu spotkań ewaluacyjnych.
- Tworzyć rzetelny raport do wykorzystania w przyszłości. Warto spisać wszystkie wnioski i refleksje, które zostały wyciągnięte podczas spotkania ewaluacyjnego, i skorzystać z nich podczas projektowania kolejnego działania. Pamiętajmy, że informacje, które uzyskaliśmy dzięki ewaluacji, mają pomagać w planowaniu kolejnych projektów, a nie być krytyczną oceną naszej pracy.

Przydatne metody:

- spisywanie wrażeń uczestników i realizatorów po poszczególnych spotkaniach warsztatowych/działaniach,
- wywiady z uczestnikami projektu,
- wywiady z odbiorcami niebezpośrednimi projektu (jeżeli projekt zakłada, że tacy odbiorcy się pojawiają),
- wywiady z realizatorami projektu,
- analiza miniraportów realizatorów projektu z poszczególnych jego etapów (mogą być ustne lub pisemne, sporządzane każdorazowo po warsztatach albo comiesięcznie – wcześniej ustalcie formę takiego raportu),
- analiza SWOT, czyli posegregowanie informacji o projekcie według czterech kategorii: S od angielskiego słowa Strengths – mocne strony, W od Weaknesses – słabe strony, O od Opportunities – szanse, T od Threats – zagrożenia,
- informacje zebrane od uczestników dzięki różnym metodom aktywizującym.

WAŻNE:

Tak jak metody pracy, których używasz podczas warsztatów, powinny być dostosowane do grupy uczestników projektu, tak metody używane przy monitoringu i ewaluacji^{5,99} powinny odpowiadać możliwościom dzieci i angażować je do wypowiedzania swoich opinii w swobodnej atmosferze. Ankiety nie zawsze są najlepszym rozwiązaniem.

11. Harmonogram

Projekt jest działaniem określonym w czasie. Pamiętaj

jednak, żeby być elastycznym i otwartym na zmiany. Wiele wydarzeń, które zaplanowałeś, może się nie odbyć z przyczyn zupełnie od ciebie niezależnych, jak pogoda czy choroba. Planując projekt, przeprowadź analizę ryzyka – dzięki temu unikniesz nagłej frustracji i stresu, a także łatwiej poradzisz sobie, kiedy coś trzeba będzie zorganizować w sposób inny niż początkowo planowany.

Budując harmonogram projektu edukacji kulturowej skierowany do dzieci, uwzględnij kilka kluczowych spraw:

- **Projektowanie działań rozpocznij od diagnozy** – kontekstu lokalnego, zasobów lokalnych, grupy, z którą zamierzasz pracować, oraz swojej motywacji i możliwości. Zorganizuj dla dzieci spotkanie diagnostyczne, na którym spróbujesz dowiedzieć się, co je interesuje, jakie mają oczekiwania. Pozyskasz w ten sposób informację, czy pomysł, który chodzi ci po głowie, jest dla nich atrakcyjny.
- **Przed rozpoczęciem projektu znajdź czas, żeby spotkać się z realizatorami poszczególnych warsztatów czy innych działań prowadzonych w jego ramach.** Na spotkaniu przedstaw cele i założenia projektu, który razem zrealizujecie. Ustalcie, jakimi metodami pracy będziecie próbowali te cele osiągnąć. Pamiętaj, że to spotkanie powinno mieć charakter twórczy, to znaczy, że każda z osób na nim obecnych może zaproponować własne rozwiązania i strategie działania. Wszystkie powinniście wspólnie rozważyć. Dzięki takiemu podejściu z garści podwykonawców twoich założeń tworzysz zespół ludzi skupionych wokół wspólnego celu, niwelujesz również ryzyko późniejszych tarć czy konfliktów wynikających z niedomówień.
- **Zadbaj o właściwe rozłożenie w czasie promocji projektu i rekrutacji do niego.** Nie odkładaj ich na ostatnią chwilę, bo może się okazać, że w dniu, w którym planowałeś rozpocząć właściwe zajęcia, nie będzie jeszcze żadnych chętnych do udziału w projekcie.
- **Zastanów się, czy działania, które zaplanowałeś w projekcie, nie kolidują przypadkiem z obchodami lokalnych świąt lub innymi imprezami** (lepiej unikać sytuacji, kiedy na przykład w dniu planowanego finału projektu będzie odbywał się doroczny mecz między sąsiednimi miejscowościami, który oglądają wszyscy mieszkańcy).
- **Daj sobie czas na poznanie uczestników i integrację grupy.** Na początek działań możesz zaplanować wspólny wyjazd czy swobodne spotkanie przy ognisku, podczas którego ludzie będą mieli okazję lepiej się poznać. W trakcie kolejnych spotkań znajdź też czas na wspólne posiłki. Jedzenie przy jednym stole integruje, a nieformalna atmosfera może również ułatwić swobodne przegadywanie z dziećmi tego, co dzieje się w projekcie.
- **W połowie projektu zaplanuj spotkanie monitorujące z realizatorami warsztatów i innych działań.** Porozmawiajcie na nim o przebiegu projektu – o tym, co się wydarzyło, co się udało,

z czym są problemy. Wspólnie postarajcie się ustalić taki dalszy przebieg projektu, by zniwelować to, co dotychczas wam przeszkadzało, a wzmocnić te działania, które uważacie za słuszne.

- **W połowie projektu zaplanuj również spotkanie monitorujące z jego uczestnikami.** Porozmawiajcie o tym, co wam się podoba w projekcie, co warto byłoby zmienić, co dodać, co kontynuować, a co w ogóle wykluczyć. Dzięki temu dzieci będą miały realny wpływ na działania, wzmocnisz ich poczucie sprawczości.
- **Pamiętaj, żeby odpowiednio wcześniej wypromować wydarzenie finałowe.** Jeśli obwieścisz wszystkim, że finał odbędzie się za tydzień, może się okazać, że potencjalni goście mają już na ten czas inne plany.
- **Po wydarzeniu finałowym zorganizuj spotkanie ewaluacyjne z uczestnikami projektu.** Przedyskutujcie, co udało wam się osiągnąć w projekcie, co było dla was ważne. Porozmawiajcie też o tym, co wam nie odpowiadało i jak można by to było zmienić, gdybyście realizowali razem kolejny projekt. Zastanówcie się też nad możliwymi drogami kontynuacji działań – czy chcielibyście stworzyć coś nowego, wykorzystując doświadczenia projektowe, czy może zrealizować zupełnie inne działania?
- **Zwołaj również spotkanie ewaluacyjne z realizatorami projektu.** Poproś wszystkich, by opowiedzieli o tym, co było dla nich ważne, co uznają za swój sukces, co ich zdaniem się nie udało, jakie metody były skuteczne, a co należałoby zmienić. Przeanalizujcie informacje i wyciągnijcie z nich wnioski na przyszłość, opracujcie wytyczne do kolejnych działań.

WAŻNE:

Nie bój się zmian w harmonogramie i nie trzymaj się kurczowo swojego planu. Jeżeli widzisz, że uczestnicy są już zmęczeni i oferujesz im zbyt intensywny plan zajęć, zwolnij. Jeśli uczestnicy informują cię, że chcieliby więcej spotkań, zastanów się, czy jesteś w stanie je zorganizować i w jaki sposób.

12.

Alternatywne pozyskiwanie środków

Kiedy planujemy projekt edukacji kulturowej, zawsze pojawia się pytanie, skąd wziąć pieniądze na jego realizację: na wynagrodzenia ekspertów, na materiały realizacyjne, wreszcie – na opłacenie naszego własnego zaangażowania. Nie na wszystko jesteśmy w stanie pozyskać dotacje, ale też nie na wszystko potrzebujemy ogromnych sum pieniędzy.

Wymieniajmy się!

Zorganizuj na przykład cykliczne wymienniki: książek (podczas takiego wymiennika możecie podzielić się też informacjami o ulubionych lekturach, wspólnie poczytać itd.), umiejętności, wiedzy... Ktoś nauczy uczestników piec chleb na zakwasie, a ktoś inny poprowadzi lekcję tańca gruzińskiego. Takie spotkania mają na ogół nieformalną atmosferę i sprzyjają społecznej integracji. A przy tym naprawdę niewiele kosztują!

Naucz się prosić!

Zadajmy sobie pytanie: dla kogo to wszystko robimy? Oczywiście – dla ludzi. Może więc warto robić to też z ludźmi? Pytajmy innych, czy nie chcieliby nas wesprzeć w jakikolwiek sposób – pożyczając sprzęt, użyczając przestrzeni, dzieląc się swoimi umiejętnościami. Jasne, że jeżeli zjawimy się u kogoś zniezacka, zupełnie obcy, i zaczniemy dopytywać, czy zrobi to lub tamto, da nam siamto czy owamto, osoba ta może popukać się w głowę i nas wyprosić. Pamiętajmy, żeby budować relacje – przyjdź do kogoś, poznać go, porozmawiać, opowiedzieć o naszych działaniach z dziećmi, o ich celu, dopytać o jej/jego działania. Prosić o przystupę warto wtedy, kiedy możemy pozytywnie odpowiedzieć sobie na pytanie: czy mógłbym dać temu człowiekowi coś wartościowego w zamian? Mogę go na przykład wypromować albo zaprosić na wspólny obiad, mogę także zaprosić go do moich przyszłych projektów.

ROZ **Metody**

DZIAŁ

III

1.

Metody przydatne podczas diagnozy

Na wszystkich etapach działania projektowego z dziećmi możesz korzystać z różnorodnych metod aktywizujących. I tak, na początek, warto zapytać dzieci o ich pragnienia, oczekiwania, marzenia – o to, w jakim projekcie chciałyby wziąć udział.

Karty pracy: lubię / nie lubię / potrafię / chciałbym umieć

Przygotuj pisaki i kartki papieru – tyle, ile dzieci ma być na spotkaniu. Zanim pojawią się dzieciaki, każdą kartkę papieru podziel za pomocą pisaka na cztery okienka i zatytułuj je: lubię, nie lubię, potrafię, chciałbym umieć.

Podczas spotkania przedstaw dzieciom pomysł tworzenia projektu razem z nimi. Powiedz im, czym jest projekt i że zależy ci na wymyśleniu takiego, który będzie dla nich interesujący. Poproś je, by wzięły karty pracy i w każdym okienku wypisały możliwie jak najwięcej rzeczy – dotyczących ich pasji, upodobań, stosunku do świata itd. Karty powinny pozostać anonimowe.

Zbierz wszystkie karty i podziękuj dzieciom za pracę, poproś je o kolejne krótkie spotkanie, na którym – po analizie kart – przedstawiś pomysł projektu bazującego na ich zainteresowaniach i oczekiwaniach.

Jak analizować karty? Pogrupuj zdobyte informacje. Część dzieci napisała, że lubi jeździć na rowerze? Świetnie! W ramach projektu możesz zorganizować rowerową wycieczkę integracyjną, podczas której lepiej się poznać. A może dzieci chciałyby nauczyć się robić dobre zdjęcia? Połącz przejażdżkę rowerową po okolicy z warsztatami fotograficznymi. Większość dzieci napisała, że nie lubi powideł? To bardzo użyteczna informacja: nigdy, przenigdy nie przygotuj dzieciom podczas warsztatów butek z powidłami.

Otwarte Laboratorium Możliwości

Dzieci mają różnorodne zainteresowania – bardziej lub mniej sprecyzowane. Niektóre wiedzą, co je interesuje, mają swoje pasje, inne dopiero poszukują swojego hobby. Jeśli chcesz dowiedzieć się, w jakich warsztatach dzieci wzięłyby udział najchętniej, zorganizuj dla nich Otwarte Laboratorium Możliwości. Zaprosz ekspertów z różnych dziedzin do poprowadzenia symultanicznych warsztatów – dzieci będą mogły przemieszczać się od warsztatów do warsztatów, sprawdzając, które są dla nich najbardziej

WAŻNE:

Pamiętaj, żeby uprzedzić prowadzących, że ich zaangażowanie w dalsze działania w projekcie będzie zależeć od wyboru dzieci. To dla nich bardzo ważna informacja – czasem wybór warsztatów przez dzieci nie zależy od tematu zajęć, ale od atmosfery spotkania i charyzmy prowadzącego.

interesujące i w czym chciałyby się rozwijać. Na koniec poproś, by zapisały na karteczkach nazwę warsztatów, w których najbardziej chcą uczestniczyć. Na tej podstawie skonstruujesz program działań.

Mapa myśli (znana też jako: mapa skojarzeń, mapa mentalna, mapa mózgu)

Mapa myśli może posłużyć ci do zdobycia informacji o tym, co jest dla dzieci ważne. Podczas rozmowy często nie dostrzegamy licznych powiązań i skojarzeń z jakimś zagadnieniem. Brytyjscy naukowcy, bracia Tony i Barry Buzan stworzyli metodę, która pozwala je zaobserwować. Kolejne etapy budowania mapy myśli to:

- zapisanie tematu na środku dużej kartki ułożonej poziomo,
- narysowanie kilku gałęzi wyrastających z tematu,
- swobodne zapisanie na nich skojarzeń, jakie pojawiają się w związku z tematem (na każdej gałęzi zapisujemy jedno słowo),
- rozbudowywanie struktury mapy poprzez dodawanie kolejnych gałęzi do już istniejących.

Poproś dzieci, żeby na środku dużej kartki napisały słowo „KULTURA”, a następnie zbudowały mapę myśli wokół tego tematu. Kiedy skończą, niech wspólnie wybiorą trzy najważniejsze dla nich skojarzenia. Dzięki temu dowiesz się, czym jest dla dzieci kultura i jakie jej elementy są dla nich istotne. Kiedy dzieci dokonają wyboru, zastanówcie się wspólnie, jakie działania moglibyście zorganizować, żeby połączyć ze sobą te trzy wybrane skojarzenia.

2.

Metody przydatne w integracji grupy

Spacer na dzień dobry

Dzieci swobodnie poruszają się po sali, wypetniając całą przestrzeń. Na sygnał prowadzącego witają się z każdą napotkaną osobą:

- za pomocą prostego gestu i zwrotu „cześć”,
- przytulając się,
- przyglądając się sobie wzajemnie i mówiąc sobie jakiś komplement,
- pytając się nawzajem o ulubione zajęcie.

Im więcej pomysłów, tym lepsza zabawa!

Ćwiczenie możesz również rozwijać, prosząc uczestników, żeby zaczęli poruszać się po sali ruchem, który jest charakterystyczny dla postaci, jaką chcieliby być. Poproś ich, by witali się ze sobą w sposób, w jaki przywitałaby się ich postać. Następnie zaproponuj, żeby poruszali się w przestrzeni jako wybrane postaci, odpowiadając sobie na pytania: „Gdzie teraz jestem?”, „Czego szukam?”, „Czego potrzebuję?”, „O czym marzę?”, „Czego się obawiam?”.

Krąg + piłeczka

Stajemy w kręgu. Prowadzący rzuca do kogoś piłeczkę, wypowiadając imię tej osoby. Następnie dziecko, które złapało piłeczkę, rzuca ją do kolejnej osoby, również podając jej imię. Kolejne dziecko wykonuje to samo zadanie (rzut + imię) itd., aż do momentu, kiedy każdy z uczestników złapie piłkę. Każdy uczestnik ma do zapamiętania trzy rzeczy – od kogo dostał piłeczkę, komu rzucił piłeczkę i jak ta osoba ma na imię. Prowadzący rzuca piłkę jako pierwszy i odbiera ją jako ostatni. Kiedy piłka do niego wróci, rozpoczynamy kolejną rundę – prowadzący znowu rzuca piłkę wraz z imieniem do osoby, do której rzucił za pierwszym razem, ta osoba powtarza swój rzut itd. (Chodzi o to, żeby zapamiętać wytyczony tor piłeczki wraz z imionami). Po chwili prowadzący wprowadza drugą, później trzecią, czwartą piłkę. Piłki krzyżują się w powietrzu, ustala się rytm podań i rzutów, który wymaga koncentracji, wzmożonej uwagi i zespolonego działania.

Metoda ta może być także stosowana w pracy z małymi dziećmi w wariacie o nazwie **Krasnoludek**. Wszystko przebiega jak powyżej, ale zamiast piłki rzuca się maskotkę.

Krąg + imię + przymiotnik + gest

Stajemy w dużym kręgu. Pierwsza osoba wypowiada swoje imię z przymiotnikiem, który ją określa, oraz wykonuje gest odpowiadający temu przymiotnikowi. Kolejna osoba w kręgu powtarza imię koleżanki lub kolegi wraz z przymiotnikiem i gestem, potem podaje swoje imię, przymiotnik i gest. Następna osoba powtarza tekst i ruch osoby pierwszej, tekst i ruch osoby drugiej, po czym podaje swoje imię, przymiotnik i gest... Ostatnia osoba z kręgu powtarza wszystkie pojedyncze sekwencje imiennie-ruchowe, a następnie podaje własną sekwencję. Na koniec wszyscy uczestnicy symultanicznie raz jeszcze powtarzają wszystkie zestawienia imion, przymiotników i gestów. Ćwiczenie jest świetne dla grup, które się jeszcze dobrze nie znają – pozwala zapamiętać imiona, rozluźnia atmosferę, a przy tym jest energetyzujące.

Wizytówki

Siadamy w kręgu. Każdy z uczestników otrzymuje kartkę formatu A4 oraz flamaster (dobrze byłoby, gdyby flamastry były różnokolorowe). Na górze kartki piszemy wielkimi literami swoje imię. Kiedy wszyscy wykonają tę czynność, prosimy uczestników, by podali kartkę ze swoim imieniem osobie siedzącej po prawej stronie. Teraz, na znak prowadzącego, rysujemy na kartce owal twarzy naszego kolegi czy koleżanki i podajemy kartkę w prawo. Podczas kolejnego etapu rysujemy oczy, podajemy kartkę dalej w prawo... Prowadzący moderuje sytuację, obserwując, czy wszyscy uczestnicy skończyli rysować dany element, prosząc o przesunięcie kartki w prawo i decydując, która część portretu będzie rysowana w kolejnym ruchu. Kiedy już „kolektywnie” narysujemy portrety, ostatnim etapem będzie napisanie na dole kartki przymiotnika określającego daną osobę. Poproś uczestników, by był on pozytywny i niebanalny, niech dadzą sobie chwilę na zastanowienie się (w przeciwnym wypadku powstanie mnóstwo „sympatycznych” i „fajnych” kolegów i koleżanek). Na koniec portrety trafiają do osób na nich sportretowanych, które zaprezentują się całej grupie, wypowiadając swoje imię oraz nadany im przymiotnik. Jeżeli grupa jeszcze dobrze się nie zna, można stworzyć portrety na mniejszych i sztywnych kartkach, a następnie przykleić je sobie sznureczkami i takie „wizytówki” nosić podczas zajęć. Ćwiczenie jest świetnym wstępem motywacyjnym. Rozluźnia i daje uczestnikom poczucie, że są wyjątkowi (bardzo ważną rolę odgrywają tu pozytywne przymiotniki!).

WAŻNE:

Jeżeli pracujesz z małymi dziećmi, uprzedź je na samym początku ćwiczenia, że mają rysować swoje karykatury, czyli mocno wyolbrzymić oczy, uszy, noski. Inaczej po zakończeniu działania niektóre dzieci mogą poczuć się urażone tym, co zobaczą, myśląc, że ich koledzy naprawdę ich tak postrzegają. Ważne jest wprowadzenie atmosfery zabawy i łapania dystansu do samych siebie (pokaż to dzieciakom na własnym przykładzie, śmiejąc się z tego, jak inni narysowali twoją twarz).

3. Kontrakt (umowa z dziećmi)

Rozpoczynając pracę z grupą dzieci, zawrzyjcie układ – wspólnie stwórzcie zbiór zasad dotyczących tego, jak można, a jak nie wolno postępować w waszej grupie. W tworzeniu takiego kontraktu najważniejsze jest, żeby:

- uczestniczyli w nim wszyscy przyszli członkowie grupy,
- każdy miał prawo do wypowiedzi,
- każdy punkt umowy został zaakceptowany przez członków grupy,
- pojawiły się w nim tylko te zasady, których jesteście w stanie przestrzegać,
- pojawiły się w nim zasady dotyczące współpracy dzieci z dziećmi, ale też funkcjonowania dorosłych razem z dziećmi: twojego, innych realizatorów.

Tworzenie kontraktu krok po kroku:

- 1) Przygotuj dużą kartkę, na której spiszesz punkty waszej umowy.
- 2) Wyjaśnij grupie, czym jest kontrakt i do czego służy. Opowiedz o tym, że nie jest to zestaw obowiązków, ale zasady, które pomogą wam ze sobą współpracować i które dotyczą zarówno dzieci, jak i dorosłych.
- 3) Zapytaj dzieci, czy przychodzą im jakieś zasady do głowy. Jeśli nie, zaproponuj kilka pierwszych; to powinno zachęcić je do dalszej pracy nad kontraktem.
- 4) Słuchaj uważnie każdego pomysłu i upewnij się, że dobrze rozumieasz to, co dziecko miało na myśli. Zapytaj całą grupę, czy zgadza się na zaproponowany punkt umowy; jeśli tak – zapisz go na kartce.
- 5) Upewnij się również, że każde dziecko miało możliwość wypowiedzenia się oraz że usłyszałeś wszystkie wypowiedzi i żadnej nie pominąłeś.
- 6) Jeśli jakaś propozycja zostanie odrzucona, wyjaśnij dlaczego i zastanówcie się wspólnie, czy może być ona inspiracją innej.
- 7) Ustalcie wspólnie, komu i w jaki sposób będziecie sygnalizować o nieprzestrzeganiu umowy i jakie będą tego konsekwencje. Nawet jeśli dzieci ustalą, że konsekwencją będzie stanie przez dziesięć minut na jednej nodze, nie odrzucaj tego pomysłu – potraktuj dzieci poważnie. Zobaczysz, że tylko na początku wszyscy będą chcieli łączyć zasady, żeby zwrócić na siebie uwagę i stanąć na jednej nodze. Szybko im się to jednak znudzi i odstąpią od takich zachowań, kiedy zobaczą, że ty oraz inni prowadzący szanujecie zawiązaną wspólnie umowę.
- 8) Po stworzeniu kontraktu podpiszcie się pod nim (wszyscy!) i powieście go w widocznym miejscu.

WAŻNE:

Dobrze byłoby, gdyby na pierwszym spotkaniu z dziećmi, podczas którego zamierzacie stworzyć kontrakt, pojawili się również wszyscy prowadzący warsztaty i inne osoby zaangażowane w projekt. Kontrakt ma być wspólną umową i powinien opierać się na zgodzie całej grupy, również osób dorosłych. Jeśli nie ma takiej możliwości, przekaż informacje o kontrakcie wszystkim zaangażowanym w projekt i wyjaśnij, o co chodzi w poszczególnych punktach.

Spisując kontrakt, możecie poruszyć następujące kwestie:

- W jaki sposób traktujemy siebie wzajemnie? W jaki sposób nie traktujemy siebie wzajemnie?
- Jakie zasady obowiązują podczas zajęć?
- W jaki sposób zgłaszamy potrzebę zmian lub nowe pomysły i kiedy o nich dyskutujemy oraz w jaki sposób je zatwierdzamy?
- W jaki sposób możemy zrezygnować z udziału w jakimś ćwiczeniu?
- W jaki sposób możemy poinformować o czymś, co nam nie odpowiada w projekcie lub w zachowaniu innych? Do kogo zgłaszamy takie informacje? U kogo szukać wsparcia?
- W jaki sposób reagujemy, kiedy ktoś łamie zasady? Jakie są tego konsekwencje?

Kontrakt może przybrać różną formę – wszystko zależy od waszej fantazji. Możecie po prostu zapisać zasady na dużej kartce, ale możecie też stworzyć kolaż dotyczący zasad, które wymyśliście (dzieci zwykle lepiej zapamiętują tak przedstawione zasady).

4.

Metody przydatne w pracy problemowej

Burza mózgów (znana też jako: fabryka lub giełda pomysłów)

Metodę tę warto zastosować wtedy, kiedy chcemy zebrać jak najwięcej pomysłów dotyczących jakiegoś zagadnienia czy rozwiązań danego problemu.

Burza mózgów przebiega dwuetapowo:

- Pierwszy etap to zbieranie pomysłów. Każdy uczestnik burzy mózgów ma prawo zgłaszać swoje pomysły; wszystkie, nawet te najbardziej szalone, powinny zostać zapisane.
- Drugi etap to selekcja pomysłów, czyli odrzucanie koncepcji całkowicie niemożliwych do realizacji oraz grupowanie podobnych do siebie. Staramy się wybrać lub znaleźć jedno rozwiązanie, które połączy mocne punkty wszystkich propozycji.

Burza mózgów opiera się na kilku podstawowych zasadach:

- 1) Burza mózgów powinna być moderowana. Osoba moderująca spotkanie czuwa nad jego przebiegiem i przestrzeganiem zasad oraz zapisuje pomysły uczestników, a następnie – w drugim etapie – moderuje selekcję i wybór rozwiązań.
- 2) Temat, który chcemy poruszyć, formułujemy jako pytanie otwarte, rozpoczynające się od „jak” i „co”, a nie „czy”. Przykładowo: „Jak mógłby wyglądać nasz plac zabaw?”, „Co mogłyby się na nim znaleźć?” zamiast: „Czy nasz plac zabaw powinien być w tym miejscu?”, „Czy na naszym placu zabaw będzie huśtawka?”.
- 3) W trakcie burzy mózgów nie komentujemy ani nie oceniamy i w żadnym wypadku nie ośmieszamy zaproponowanych pomysłów.
- 4) Zapisujemy wszystkie pomysły w kolejności zgłaszania.
- 5) Pozwalamy na podchwytywanie i rozwijanie już zaproponowanych rozwiązań.
- 6) Pilnujemy czasu wyznaczonego na zbieranie pomysłów.

Pamiętaj, żeby nie dominować podczas burzy mózgów – pozwól dzieciom na wytonienie jak największej liczby pomysłów.

Dyskusja w grupie

Wszyscy uczestnicy spotkania mają jednakowe szanse na udział. Osoba prowadząca przedstawia temat i czuwa nad przebiegiem spotkania, może też rozpocząć dyskusję, przedstawiając swój punkt widzenia.

Podstawowe zasady:

- Uważnie słuchamy siebie nawzajem.
- Nie oceniamy mówiącego, oceniamy to, co mówi.
- W jednym momencie mówi tylko jedna osoba.
- Prowadzący dba, by zasady były respektowane przez wszystkich.
- Prowadzący albo specjalnie wyznaczona do tego osoba zapisuje najważniejsze informacje, które pojawią się podczas dyskusji.
- Na koniec cała grupa analizuje najważniejsze informacje i wyciąga wnioski.

Dyskusja w podgrupach (podgrupy dyskutują w tym samym czasie)

Osoba prowadząca spotkanie przedstawia temat i dzieli grupę na kilka mniejszych podgrup. Najlepiej dokonać podziału losowego – na przykład dzieci mogą losować karteczki. Te, które wylosowały zieloną karteczkę, trafiają do grupy zielonych; te, które wylosowały niebieską, do grupy niebieskich itd. Dzięki temu unikniecie podziałów koleżeńskich, które często narażają na ostracyzm dzieci bardziej nieśmiałe lub introwertyczne i przez to izolowane. Ważne, żeby organizując dyskusję, każdorazowo na nowo mieszać dzieci. Wszystkie podgrupy powinny otrzymać swoje kartki i pisaki do notowania najważniejszych informacji pojawiających się podczas dyskusji. Każda podgrupa może wytypować swojego sekretarza, który wynotowuje spostrzeżenia, a następnie – podczas spotkania wszystkich podgrup już po zakończeniu pracy – przedstawia wnioski swojego zespołu innym. Prowadzący zbiera wnioski i podsumowuje dyskusję.

Dyskusja z ekspertem

Dyskusja jest podzielona na dwa etapy:

- 1) W pierwszej części ekspert przedstawia własny punkt widzenia, opowiada o swojej dziedzinie pracy. Na tym etapie uczestnicy słuchają eksperta i wynotowują pytania, wątpliwości, tematy, o których chcieliby z nim szerzej porozmawiać.
- 2) W drugiej części uczestnicy mogą zadawać pytania, poruszać interesujące ich tematy, rozpoczynając w ten sposób dyskusję z ekspertem. Dobrze, żeby dyskusja była moderowana przez zewnętrznego prowadzącego, który będzie czuwał nad jej przebiegiem: udzielał głosu uczestnikom, pilnował, by mówiła tylko jedna osoba naraz oraz żeby były zachowane zasady wzajemnego szacunku, a w razie milczenia grupy – podtrzymywał rozmowę, zadając własne pytania.

Dyskusja panelowa

W dyskusji panelowej bierze udział więcej niż jeden ekspert. Warto podzielić ją na dwa etapy:

- Rozmowa ekspertów na konkretny temat, moderowana przez prowadzącego, który rozpoczyna, zadając pytania istotne dla wybranego przez was tematu.
- Drugi etap – czas na wypowiedzi widowni i ich pytania do ekspertów.

Dyskusja panelowa z ekspertami daje uczestnikom możliwość poznania jakiegoś tematu z wielu różnych punktów widzenia. Ważne jest, żeby w gronie ekspertów znalazły się osoby o zróżnicowanym podejściu do tematu, różnie w niego zaangażowane. Taka dyskusja nie tylko może znacząco poszerzyć wiedzę o jakimś zagadnieniu, ale również uczy, jak okazywać szacunek swojemu rozmówcy, nawet kiedy reprezentuje on zupełnie odmienny punkt widzenia niż my.

Debata oksfordzka

W debacie oksfordzkiej uczestniczą dwa obozy eksperckie i moderator, który czuwa nad przebiegiem dyskusji. Obozy eksperckie podzielone są na zwolenników i przeciwników tezy, która jest tematem dyskusji. Jeśli angażujesz w debatę dzieci, podziel je wcześniej – najlepiej losowo – na podgrupy zwolenników i przeciwników i daj im czas, żeby mogły przygotować swoją argumentację, przemyśleć temat. Jeśli do grupy zwolenników jakiegoś tematu trafi osoba, która jest jego zagorzałym przeciwnikiem, tym lepiej – próba zrozumienia osób, które mają zupełnie inny stosunek do danego zagadnienia niż my sami, otwiera na odmienne spojrzenie na świat i uczy do niego szacunku. Pamiętaj jednak, że debata oksfordzka nie polega na budowaniu dwóch radykalnych, zwalczających się obozów – jej zadaniem jest nauka krytycznego myślenia i dociekania.

Dyskusja z zastosowaniem sześciu kapeluszy według Edwarda de Bono¹

Ten typ dyskusji jest świetnym sposobem na poszukiwanie wielu odmiennych spojrzeń na jedno zagadnienie, biorącym pod uwagę rozmaite możliwości odbioru otaczającego świata (emocjonalny, krytyczny, faktograficzny itd.). Prowadzący podaje temat do dyskusji lub problem do rozwiązania. Następnie dzieli uczestników na podgrupy – każda otrzymuje kapelusz w innym kolorze (zamiast kapelusza można zastosować inne przedmioty w różnych kolorach: flamastry, karteczki itd.).

Każdy z zespołów rozpoczyna wewnętrzną dyskusję, by ustalić wspólne stanowisko. Jednocześnie mają one narzucony z góry – razem z wylosowanym kapeluszem – stosunek do tematu. Mianowicie:

- Niebieski kapelusz należy do mediatora. Mediator nie uczestniczy w dyskusji, ale czuwa nad jej przebiegiem: informuje o zasadach, podaje temat, podsumowuje i zapisuje wnioski.

1. Edward de Bono, *Sześć myślowych kapeluszy*, tłum. Joanna Krzemień-Rusche, Gliwice 2008.

- Biały kapelusz należy do grupy skupionej na faktach, która:
  - podaje informacje prawdziwe i niezbędne,
  - przekazuje informacje obiektywnie i neutralnie (bez subiektywnych interpretacji).
- Czerwony kapelusz należy do grupy skupionej na emocjach, która:
  - kieruje się intuicją i emocjami,
  - mówi o emocjach.
- Żółty kapelusz należy do grupy pozytywnie nastawionej do proponowanych rozwiązań, ukazującej ich mocne strony. To grupa, która:
  - skupia się na wszystkim, co pozytywne,
  - jest nastawiona optymistycznie i pozytywnie ocenia wysuwane propozycje.
- Czarny kapelusz należy do grupy o postawie krytycznej wobec proponowanych rozwiązań, nastawionej na wyszukiwanie ich słabych stron. To grupa, która:
  - wskazuje słabe strony rozwiązania i logicznie uzasadnia swoją krytykę,
  - podczas krytyki przedstawia tylko prawdziwe argumenty,
  - nie włącza emocji do krytyki.
- Zielony kapelusz należy do grupy o podejściu innowacyjnym. To grupa, która:
  - jest kreatywna i świadomie szuka nowinek nadających się do uwzględnienia w dyskusji,
  - stawia na nowatorskie rozwiązanie problemu.

Kafeteria (inaczej: metoda stolików zadaniowych)

Prowadzący dzieli uczestników na podgrupy. Każda z nich siada przy innym stoliku, do którego przydzielony jest konkretny temat do przedyskutowania lub problem do rozwiązania. Uczestnicy zapisują na kartkach swoje pomysły i wnioski. Mają na to określony czas, na sygnał prowadzącego przechodzą do kolejnego stolika, by dyskutować na inny temat – mogą skorzystać z wniosków zapisanych przez ich poprzedników. W innym wariantcie, jeśli członek jakiegś podgrupy uzna, że wyczerpał już konkretny temat, może udać się do innej podgrupy i tam dyskutować kolejny. Ten rodzaj dyskusji sprzyja szybkiej wymianie poglądów. Dobrze, jeśli prowadzący postara się zaaranżować przestrzeń tak, żeby uczestnicy rzeczywiście mieli możliwość wypicia herbaty czy zjedzenia ciastka, atmosfera wówczas będzie sprzyjać swobodnej wymianie myśli.

Pudło pytań

To metoda aktywizująca, pobudzająca ciekawość, kreatywność i rozwijająca myślenie krytyczne. Każdorazowo po zajęciach prosisz dzieci, by anonimowo napisały na kartkach pytania, które przychodzą im do głowy po zakończeniu wspólnych działań. Pytania mogą dotyczyć tematu zajęć, ale też relacji w grupie, tego, co je poruszyło, zaintrygowało lub zdenerwowało. Kartki z pytaniami dzieci wrzucają do Pudła pytań. Na następnym spotkaniu, zanim rozpoczniecie właściwe zajęcia, poświęćcie pierwszą godzinę na próbę znalezienia odpowiedzi przynajmniej na jedno wylosowane z Pudła pytanie. Nie bój się rozmawiać z dziećmi, stwórz atmosferę sprzyjającą wymianie poglądów. Pamiętaj, żeby wprowadzić zasady niezbędne do przeprowadzenia dobrej dyskusji:

- uważnie słuchajcie siebie nawzajem,
- nie oceniacie mówiącego, oceniacie to, co mówi,
- w jednym momencie niech wypowiada się tylko jedna osoba.

Dbaj, by zasady były respektowane przez wszystkich.

5.

Metody uwzględniające różnorodność osobowości i potrzeb uczestników

Strefy działań

Pracując z dziećmi, weź pod uwagę ich różnorodność – odmienne temperamenty, różne zainteresowania itd. Jedne dzieci chcą pracować nad jakimś tematem dłużej, inne szybciej kończą pracę albo są rozkojarzone i chciałyby zająć się czymś innym. Czasem dzieci potrzebują więcej ruchu, a czasem odpoczynku i możliwości zrelaksowania się.

Działania w projekcie możesz budować w oparciu o symultanicznie funkcjonujące strefy dla dzieci, na przykład:

- w strefie kreacji pracujecie warsztatowo nad różnymi zagadnieniami,
- w strefie wrzenia prowadzone są rozmaite zabawy ruchowe,
- w strefie ciszy dzieci mogą zrelaksować się i odpocząć.

Taki podział pozwoli dzieciom pracować w zgodzie z własnym usposobieniem, potrzebami i samopoczuciem.

5 podejść (wejść) do pojęcia ^{s.103}

6.

Rozwiązywanie konfliktów

Ja i ty

Konflikt generuje podziały. Żeby rozmawiać z dziećmi o konflikcie, musimy ustalić, co się stało i jak sprawę widzą obie jego strony (na ogół widzą ją zupełnie inaczej, nie mając świadomości, że druga osoba nie patrzy na zdarzenie w ten sam sposób, co pierwsza), czego każda z nich oczekuje, a w końcu – jak możemy połączyć te dwa stanowiska, czyli wrócić do momentu sprzed podziału. Twoją rolą jest rola mediatora, który czuwa nad konstruktywnym przebiegiem spotkania.

- Weź sześć dużych kartek, pięt z nich podziel pionową linią na pół.
- Na pierwszej kartce po lewej stronie zapisz: „CO SIĘ STAŁO?”, a po prawej: „JAKIE SĄ ROZWIĄZANIA?”. To wspólna kartka dla obu stron sporu.
- Druga i trzecia kartka są identyczne. Na obu po lewej stronie zapisz: „CO ZROBIŁEM JA, ŻE TO SIĘ STAŁO?”, a po prawej: „CO ZROBIŁA DRUGA OSOBA, ŻE TO SIĘ STAŁO?”.
- Czwarta i piąta kartka również są identyczne. Na obu po lewej stronie zapisz: „CO CZUJĘ, MYŚLĘ, CZEGO PRAGNĘ (w związku z tą sytuacją)?”, a po prawej: „CO CZUJE, MYŚLI I CZEGO PRAGNIE DRUGA OSOBA (w związku z tą sytuacją)?”.
- Na szóstej kartce zapisz na środku: „PROPOZYCJE DZIAŁAŃ W PRZYSZŁOŚCI”.

Praca powinna przebiegać w etapach:

- 1) Wspólna praca z obiema stronami konfliktu nad pytaniem: „CO SIĘ STAŁO?”. Tutaj zapiszcie przebieg sytuacji, która doprowadziła do powstania sporu. Bez emocji – tak, jakbyście opisywali zdarzenie, obserwując je z boku. Nie pytaj dzieci, co czuły w danym momencie, nie dyskutujcie, kto zawinił. Zapytaj, jak osoba, która byłaby zewnętrznym obserwatorem, mogłaby opisać tę sytuację.
- 2) Indywidualna praca nad pytaniami: „CO ZROBIŁEM JA, ŻE TO SIĘ STAŁO?” oraz „CO ZROBIŁA DRUGA OSOBA, ŻE TO SIĘ STAŁO?”. Daj dzieciom trochę czasu, żeby zastanowiły się nad odpowiedziami i nie generowały ich pod wpływem silnych negatywnych emocji (złości na drugą osobę itp.). Następnie spotkajcie się w grupie i porozmawiajcie o waszych odpowiedziach – niech każdy przeczyta swoje. Skupcie się na różnicach w waszym postrzeganiu siebie i drugiej osoby, nie na tym, czy ktoś ma rację, czy nie.
- 3) Indywidualna praca nad pytaniami: „CO CZUJĘ, MYŚLĘ, CZEGO PRAGNĘ (w związku z tą sytuacją)?” oraz „CO CZUJE, MYŚLI I CZEGO PRAGNIE DRUGA OSOBA (w związku z tą sytuacją)?”. Przedstawcie sobie wzajemnie odpowiedzi. Porozmawiajcie o różnicach w waszym postrzeganiu. Czy spodziewaliście się, że druga osoba może poczuć lub pomyśleć coś takiego? Dlaczego tak? Dlaczego nie?

4) Krótka przerwa na łyk wody i świeżego powietrza.

5) Wspólna praca nad pytaniem: „JAKIE SĄ ROZWIĄZANIA?”.

Jeśli znamy perspektywę i uczucia drugiej osoby, łatwiej nam dojść do wspólnego rozwiązania. Zróbcie burzę mózgów i wypiszcie wszystkie propozycje, które przychodzą wam do głowy (pamiętając, że nie ma głupich propozycji!). Przyjrzyjcie się im i wspólnie zastanówcie nad każdą: co może przynieść, czy polepszy sytuację, czy jesteśmy ją w stanie zrealizować. Wybierzcie najlepszą według was propozycję i postarajcie się wprowadzić ją w życie.

6) Wspólna praca nad kartką: „PROPOZYCJE DZIAŁAŃ

W PRZYSZŁOŚCI”. Bardzo istotne jest, żeby nie tylko rozwiązać konflikt, ale również utrwalić sytuację współpracy. Poproś dzieci, żeby wypisały propozycje działań, które będą zapobiegać podobnym sytuacjom konfliktowym w przyszłości. Przeanalizujcie je wspólnie i wybierzcie te, które waszym zdaniem należy wprowadzić w życie jako zasady pracy w waszej grupie. Przedstawcie je na forum całemu zespołowi i dopiszcie do waszego kontraktu.

WAŻNE:

Spotkanie powinno przebiegać w jak najżyczliwszej atmosferze. Pamiętaj, że jesteś mediatorem, nawet jeśli uważasz, że któraś ze stron nie ma racji, nie możesz dać tego po sobie poznać – powinieneś traktować obie strony tak samo, starając się jak najbardziej obiektywizować spotkanie. Ważne, żebyś powtarzał swoimi słowami to, co zapisały dzieci, sprawdzając, czy dobrze rozumiesz ich komunikaty. Dopytuj również, czy druga strona rozumiała, co miała na myśli pierwsza – i odwrotnie.

7. Informacja zwrotna

Feedback kanapkowy

Feedback (z ang. informacja zwrotna) kanapkowy to metoda, dzięki której informacja zwrotna na temat czyjejś pracy zamiast budzić emocje może motywować do działania. Możesz stosować ją w pracy z dziećmi, dostosowując język komunikacji do adresata, oraz w pracy z dorosłymi, na przykład współrealizatorami projektu.

Feedback kanapkowy składa się z trzech etapów:

- 1) Co jest dobrze? Ogólna pochwała (szczerza) i informacja, dlaczego kogoś za coś chwalimy.
- 2) Co poprawić? Możliwości rozwoju i sposoby, jak tego dokonać.
- 3) Co jest dobrze? Konkretna pochwała (szczerza) jakiejś cechy/umiejętności, która może wesprzeć dziecko w rozwoju cech/umiejętności omawianych na etapie drugim.

Zacznij informację zwrotną od podkreślenia tego, co podobało ci się w pracy danej osoby lub grupy nad jakimś zadaniem. Nawet jeśli dziecko czy grupa dzieci nie wykonały zadania prawidłowo albo pracując, doprowadziły do konfliktu, jesteś w stanie spojrzeć na tę pracę i znaleźć w niej coś wartościowego, na przykład zaangażowanie, wytrwałość, skupienie, nowe punkty widzenia. Pamiętaj, żeby mówić do dzieci językiem osobistym i w sposób komunikatywny. A także: nie oszukuj dzieci! Jeśli ich praca wymaga wielu poprawek, nie mów: „Świetna robota” czy „Dobrze wam poszło”. Wyciągnij na wierzch pojedyncze pozytywne aspekty: „Jestem pod dużym wrażeniem waszego skupienia i wytrwałości, to bardzo cenna umiejętność, dzięki której ludzie odnoszą sukcesy” albo „Podoba mi się to, co zaproponowaliście w swojej pracy, to nowe i wyjątkowe spojrzenie na ten temat. Dzięki oryginalnym pomysłom możliwy jest na świecie postęp”. Dzięki pozytywnej informacji zwrotnej wprawiasz dzieci w dobry nastrój, który sprzyja nauce – dzieci stają się wówczas bardziej otwarte na propozycje dalszej pracy i związany z nią wysiłek.

Drugi etap to rozwojowa informacja zwrotna – powiedz dzieciom, nad czym powinny jeszcze popracować. Nie mów o tym, co zrobiły źle, ale co wymaga nakładu pracy z ich strony. Zamiast: „Byłeś rozproszony, bo ciągle z kimś rozmawiałeś podczas pracy” powiedz: „Zauważyłem, że prowadziłeś rozmowy z innymi dziećmi podczas pracy. Jestem przekonany, że gdybyś bardziej skupił się na niej, mógłbyś ją jeszcze dopracować”. Albo zamiast: „Jesteś niegrzeczny, przeszkadzasz innym dzieciom” możesz powiedzieć: „Chciałbym, żebyś był miłszy dla innych dzieci, wtedy one łatwiej skupią się na swojej pracy i ty będziesz miał czas, żeby dopracować własną”.

Na drugim etapie bardzo istotne jest, by wskazywać dzieciom nie tylko, CO mogłyby zrobić lepiej lub inaczej, ale także JAK mogłyby to zrobić. Przykładowo: „Chciałbym, żebyś był miłszy dla innych dzieci, wtedy one łatwiej skupią się na swojej pracy i ty będziesz miał czas, żeby dopracować własną. Jeśli chcesz z kimś porozmawiać w trakcie pracy, poproś mnie, chętnie z tobą podyskutuję. Jeśli musisz przez chwilę robić coś innego, powiedz mi o tym, na pewno znajdę dla ciebie sporo propozycji”. Przypadek, który przedstawiłam, jest powszechny: jedne dzieci dłużej utrzymują uwagę, inne dekoncentrują się szybciej. Pamiętaj, że możesz wyjść naprzeciw różnorodności dzieci, postuż się metodą Strefy działań^{5.94}.

Trzeci etap to pozytywne odwołanie się do umiejętności i możliwości dziecka, które mogą mu pomóc w pracy nad sobą. Na przykład po wypowiedzi: „Chciałbym, żebyś był miłszy dla innych dzieci, wtedy one łatwiej skupią się na swojej pracy i ty będziesz miał czas, żeby dopracować własną” dodaj: „Wiem, że kiedy jesteś skupiony, tworzysz świetne prace – wczoraj nie mogłem się nadziwić twojemu pomysłowi”. Albo: „Pamiętasz, kiedy pracowałeś samodzielnie nad prototypem domu? Byłem pod wrażeniem twojego skupienia. Potrafisz świetnie pracować”.

8.

Metody przydatne przy monitoringu i ewaluacji

Metaplan

Metoda ta pozwala przeanalizować problem z wielu punktów widzenia oraz przedstawić rozwiązania, które w końcowym głosowaniu mogą zostać przyjęte jako rozwiązania do wdrożenia. Metaplan przydaje się często w sytuacjach kryzysowych, kiedy w grupie rodzi się konflikt albo nie udaje się zrealizować jakiegoś planu. Może też posłużyć jako metoda autoewaluacji, kiedy dostrzegamy, że to, co zakładaliśmy, nie udaje się, i poszukujemy rozwiązań tej sytuacji.

Prowadzący przygotowuje trzy tablice/kartony zatytułowane kolejno:

- Jak jest?
- Jak powinno być?
- Dlaczego nie jest tak, jak powinno być?

Następnie przedstawia problem i zaprasza uczestników do poszukiwania odpowiedzi na te trzy pytania w odniesieniu do problemu. Uczestnicy zapisują je na kartkach, które przypinają do tablicy lub wypisują je bezpośrednio na kartonie. Po zakończeniu procesu „wytwarzania” odpowiedzi, prowadzący czyta na głos odpowiedzi do każdego pytania, analizuje je razem z grupą i porządkuje (niektóre odpowiedzi będą podobne). Następnie formułuje wnioski z analizy problemu i razem z grupą tworzy zestaw rekomendacji, zapisując na czwartym kartonie pomysły na jego rozwiązanie. Na koniec grupa może zagłosować i wybrać te pomysły, które chciabą wdrożyć.

Pudło zmian i pudło kontynuacji

To metoda poufnego monitoringu. Na pierwszym spotkaniu poinformuj dzieci, że zamykane pudłeczka z otworami na kartki są po to, by każdorazowo po spotkaniu projektowym anonimowo poinformować prowadzących, co nam się w zajęciach podobało i co warto kontynuować (te kartki wrzucamy do pudła kontynuacji), ale też co nam się nie podobało i co chcielibyśmy zmienić (pudło zmian). Zachęcaj dzieci, by do pudeł wrzucały również pomysły na zmiany lub na nowe warianty kontynuacji. Pamiętaj, żeby każdorazowo po zajęciach opróżnić pudła i przeczytać sugestie uczestników – najlepiej w gronie prowadzących zajęcia. Wówczas możecie wspólnie zastanowić się, jak wdrożyć je w życie. Ważne, żebyś przed rozpoczęciem pracy projektowej poinformowała prowadzących zajęcia o tej metodzie monitoringu działań i o tym, że chcesz, żeby monitoring miał realny wpływ na to, co dzieje się w projekcie, i aby informacje od dzieci były uwzględniane w przebiegu zadań. W zależności od grupy dzieci, z którymi pracujesz, możesz wykonać inne pudła zmian czy kontynuacji. Przedszkolaki będą

na przykład zaintrygowane, jeśli pudło będzie... większe od nich! Łatwiej będzie je wtedy zachęcić do współpracy. Pamiętaj również, że mniejsze dzieci mogą nie być w stanie tworzyć tekstualnych wypowiedzi na temat zajęć – przedszkolakom można zaproponować, żeby umieszczały w pudłach rysunki.

Ewaluacja w ruchu

Przypnij w czterech miejscach sali kartki z napisami: „rewelacyjne”, „dobre”, „przeciętne”, „złe”. Następnie poproś grupę, by po podaniu przez siebie hasła, na przykład „atmosfera na warsztatach muzycznych”, uczestnicy wyrazili swoją opinię na ten temat, podbiegając do kartki z odpowiednim opisem. Później osoby chętne mogą skomentować swój wybór na forum. Notuj swoje spostrzeżenia, a także opinie grupy.

WAŻNE:

Aby ewaluacja była skuteczna, powinna odbywać się w przyjaznej atmosferze, w której nikt nie boi się wyrażać swoich opinii

Dłoń

Poproś dzieci o odrysowanie na kartkach ich dłoni. Wyjaśnij im, że:

- kciuk oznacza to, co było najlepszą stroną projektu,
- palec wskazujący jest tym, o czym opowiemy znajomym,
- palec środkowy to najstarsza strona projektu,
- palec serdeczny wskazuje, co bym w nim zmienił,
- mały palec oznacza to, czego nauczyłem się w trakcie projektu.

Możesz narysować przykładową dłoń na dużym arkuszu papieru i podpisać na niej palce, żeby dzieci pamiętały, co który palec oznacza. Następnie poproś je, żeby na każdym z palców napisały jedną rzecz dotyczącą ewaluowanego projektu według schematu z rysunku. Później chętne osoby mogą skomentować swoje rysunki na forum.

Analiza SWOT

To metoda, która pozwala przeanalizować sytuację, w jakiej się znajdujemy. Bierzymy cztery kartki i zapisujemy na nich tytuły: S (Strengths) – mocne strony, W (Weaknesses) – słabe strony, O (Opportunities) – możliwości, szanse, T (Threats) – zagrożenia. Następnie wypisujemy wszystko, co przyjdzie nam do głowy w związku z tematem analizy i konkretnymi tytułami.

Na przykład, jeśli chcemy przeanalizować nasz projekt (powinniśmy to zrobić, jeszcze zanim rozpoczniemy jego realizację, wtedy będziemy wiedzieć, co może nas czekać, na co warto zwrócić uwagę, nad czym popracować, na co być gotowym itd.), wypiszmy:

- w mocnych stronach wszystko, co wypływa z naszego potencjału: ludzi i ich umiejętności, doświadczenie w podobnych działaniach, wiedzę, sprzęt, przestrzeń, na przykład posiadanie zaangażowanej grupy świetnych ekspertów, która nie tylko może przyciągnąć do projektu, ale również wpłynąć na poziom działań;
- w słabych stronach wszystko, co może być konsekwencją braku: ludzi, umiejętności, wiedzy, zasobów, na przykład brak przeprowadzonej diagnozy lokalnej może skutkować oderwaniem projektu od rzeczywistości i tym, że nikt nie będzie nim zainteresowany;
- w szansach wszystko, co może się wydarzyć, jeśli pojawią się sprzyjające okoliczności, na przykład uda nam się zorganizować finał projektu podczas dorocznego lokalnego święta, dzięki czemu zaangażujemy w nasze działania więcej osób;
- w zagrożeniach wszystko, co może się wydarzyć i na co nie mamy wpływu, na przykład ulewa w dniu plenerowego warsztatu.

Analizę SWOT możesz również wykorzystać w pracy diagnostycznej z dziećmi, nieco modyfikując poszczególne rubryki, na przykład w ten sposób: „W czym jestem dobry?”, „Czego nie potrafię?”, „Co mogę zrobić, żeby się nauczyć?”, „Co mi przeszkadza w nauczaniu się?”. Jest to wówczas nie tylko działanie służące dzieciom do autoewaluacji, ale również może istotną informacją dla ciebie, jako prowadzącego, jakiego wsparcia potrzebuje dziecko.

* Metoda

to sposób postępowania (zestaw czynności) stosowany, aby osiągnąć pożądaný cel. Dobór metod uzależniony jest od wielu czynników: wieku uczestników działania, celów i zadań, miejsca, w którym działanie ma się odbyć, jak również środków, którymi zamierza się postużyć edukator lub animator. Stosowanie danej metody w praktyce nazywamy techniką, ale na ogół w opisie nie stosuje się rozróznienia między metodami a technikami. Najczęściej mówimy o **metodach nauczania** – od nich zależy osiągnięcie celów kształcenia i spowodowanie w dziecku żatożonych zmian. Wartość metod zależy od tego, w jakim stopniu aktywizują i angażują dziecko.

Jednym z najbardziej znanych podziałów metod nauczania jest ten stworzony przez Wincentego Okonia¹, oparty na koncepcji kształcenia wielostronnego. Dzieli on metody na:

- **asymilacji (przyswajania) wiedzy, czyli uczenie podające,**
- **samodzielnego dochodzenia do wiedzy, czyli uczenie problemowe,**
- **waloryzacyjne (eksponujące), czyli uczenie przez przeżywanie,**
- **praktyczne, czyli uczenie przez działanie.**

Obecnie pedagogika coraz mocniej podkreśla konieczność wycofywania się z metod, które jedynie podają wiedzę do zapamiętania lub umiejętności do przyswojenia. Wskazuje się przy tym na potrzebę przemyślenia i stosowania w procesie dydaktycznym różnych metod, zauważono bowiem, że mają one duży wpływ na efektywność działań edukatora. Nas interesować będą te, które łączą przeżywanie, działania i myślenie problemowe, czyli metody aktywizujące. Jak sama nazwa wskazuje, mają one na celu przede wszystkim aktywizowanie uczestników działań – poprawę umiejętności komunikowania siebie oraz porozumiewania się z innymi, samopoznanie, rozwój kreatywności, poszerzenie możliwości działania, współpracę z innymi, pogłębienie zainteresowań indywidualnych i wspólnych. Uzupelniając spostrzeżenia Jadwigi Krzyżewskiej², możemy wśród metod aktywizujących dokonać wewnętrznego podziału, chociaż jest on jedynie porządkujący – w praktyce większość metod może mieć różne zastosowanie i pełnić różnorodne funkcje.

Metody aktywizujące i ich przykłady:

- **metody integracyjne – wprowadzają życzliwą, przyjazną atmosferę w grupie, stosowane w celu umożliwienia skutecznej współpracy, mają swoje źródło w pedagogice zabawy:**

Pajęczynka

Dzieci stoją w kole i przerzucają sobie wzajemnie kłębek wełny. Jednocześnie wypowiadają swoje imiona, mówią, co lubią, lub witają się nawzajem. W efekcie przerzucania kłębka powstaje pajęczynka. W przypadku starszych dzieci tę metodę można nazywać siecią.

Spacer na dzień dobry s.86

Krąg + piłeczka s.86

Krąg + imię + przymiotnik + gest s.87

Wizytówki s.87

1. Wincenty Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.

2. Jadwiga Krzyżewska, *Aktywizujące metody i techniki w edukacji*, Suwałki 2000.

- **metody tworzenia i definiowania pojęć – uczyć nazywania elementów rzeczywistości i używania ich w dyskusji, określania oraz opisywania problemów i zadań:**

5 podejść (wejść) do pojęcia

Teoria inteligencji wielorakich Howarda Gardnera³ (tutaj z modyfikacjami) zakłada, że ludzie mogą rozwijać się wielopłaszczyznowo, w różnych obszarach, zwanych inteligencjami, które obrazują różnorodne sposoby doświadczania przez nich świata. Płaszczyzny te to:

- **inteligencja werbalna** – objawia się zainteresowaniem słowem, to uczenie się przez pisanie i czytanie, opisywanie zjawisk i problemów, może się wyrażać poprzez pisanie artykułów, prowadzenie debat, redagowanie tekstów;
- **inteligencja logiczna** – matematyczne widzenie i opisywanie rzeczywistości, potrzeba określania związków przyczynowo-skutkowych, opisywania ciągów zdarzeń;
- **inteligencja muzyczna** – wrażliwość na barwę, tonację, charakter dźwięków, na ładunek emocjonalny muzyki, uczenie się poprzez piosenki, potrzeba organizowania materiału do nauki za pomocą dźwięków lub wystukiwania rytmu;
- **inteligencja wizualna** – myślenie za pomocą przekształcających się scen, całościowe i wielozmysłowe postrzeganie rzeczywistości, zapamiętywanie wiadomości w postaci obrazów; potrzeba wizualizowania pojęć;
- **inteligencja motoryczna** – wyjątkowe panowanie nad własnym ciałem i jego czynnościami; uczenie się poprzez manipulowanie pomocami edukacyjnymi;
- **inteligencja interpersonalna** (społeczna) – umiejętność odczytywania sytuacji międzyludzkich, potrzeba pracy w grupie, wspólnego uczenia się, dzielenia się wiedzą, zamiany nauki w zabawę;
- **inteligencja intrapersonalna** (wewnętrzna) – skoncentrowanie na wyznawanych wartościach i celu życiowym, potrzeba opisywania swoich uczuć i myśli, potrzeba przechodzenia od myślenia do doświadczania.

Wywodząca się z teorii inteligencji wielorakich metoda wskazuje na sposoby zaznajamiania z nowymi rzeczami. Ważne, żeby do owego zaznajomienia dojść przez wszystkie pięć zaproponowanych wejść:

- **wejście narracyjne** – czytanie lub opowiadanie historii, tworzenie opisów, opowiadań;
- **wejście logiczne** – dostarczanie danych, używanie rozumowania dedukcyjnego, zastanawianie się nad liczbami, statystyką elementów, rytmem, logiką, przyczynami i skutkami;
- **wejście fundamentalne** – wielkie pytania o istotę rzeczy, znaczenie, filozofię, szerszy kontekst
- **wejście estetyczne** – odniesienia sensoryczne, zmysłowe, pobudzanie wrażliwości, osobiste interpretacje;
- **wejście eksperymentalne** – odniesienie do poznania bezpośredniego, doświadczania – fizycznego lub wyobraźniowego, symulacje, eksperymenty.

3. Howard Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Poznań 2002.

Badania terenowe

Metoda polegająca na obserwacji zachowań ludzi w codziennych okolicznościach.

Kula śnieżna (albo dyskusja piramidowa)

Dzieci początkowo pracują indywidualnie, precyzując i prezentując własne stanowiska. Następnie w parach, czwórkach i stopniowo całą grupą, za każdym razem negocjując znaczenia. Uczą się wypracowywać wspólne rozwiązania, wykorzystując doświadczenia innych.

Linie czasu

Metoda wizualnego przedstawienia problemu w ujęciu chronologicznym. Na długim pasku papieru zaznacza się odcinki czasu oraz opisuje lub rozrysowuje fakty. Następnie eksponuje się je i omawia.

Metoda tekstu przewodniego

Polega ona na tym, że w ramach pomocy do wykonania zadań edukator przygotowuje uczestnikom tak zwane teksty przewodnie, czyli pytania doprowadzające i formularze do wypełnienia.

Studium przypadku

Metoda ta polega na analizowaniu rzeczywistych wydarzeń z uczestnictwem innych ludzi i wyciągnięciu z nich wniosków dla siebie. W każdym studium przypadku mają miejsce: diagnoza sytuacji (na podstawie opisu zdarzenia), poszukiwanie rozwiązań problemu, dyskusja nad rozwiązaniami i przedstawienie wniosków na sytuacje w świecie realnym.

Analiza materiału źródłowego

Celem tej metody jest rozwijanie umiejętności czytania trudnych tekstów ze zrozumieniem i sporządzania z nich krótkich notatek. Uczy ona wyszukiwania, selekcji i krytycznej analizy informacji. Jest bardzo pomocna w działaniach metody projektu.

Portfolio

W skład portfolio, czyli teczek, mogą wchodzić notatki, materiały źródłowe, graficzne przedstawienia problemów, fotografie, rysunki, uzasadnienie wyboru materiałów do teczek. Metoda ta może być wykorzystana przy diagnozie sytuacji lub grupy czy ewaluacji.

Mapa myśli ^{s.85}

Burza mózgów ^{s.90}

- **metody hierarchizacji (mogą służyć do planowania) – uczą porządkowania wiadomości ze względu na ich istotność:**

Piramida priorytetów

Celem tej metody jest ułożenie listy priorytetów według ustalonych wcześniej kryteriów, na przykład wagi, kolejności działań lub rozwiązań. Podzieleni na grupy uczestnicy gromadzą i zapisują na karteczkach samoprzylepnych opisy działań lub rozwiązania danego problemu. Każda grupa przykleja hasła na kartonie z narysowaną piramidą według obranych priorytetów. Na koniec grupy mogą stworzyć wspólną piramidę.

Promyczkowe uszeregowanie

Metoda stosowana głównie w młodszych klasach. Polega na układaniu rozwiązań do zapisanego problemu lub skojarzeń w formie promyczków stońca.

Ranking

To ułożenie pomysłów według określonego kryterium, na przykład ich wagi czy efektywności.

Graf

To wizualny plan działań przedstawiony w postaci wykresu i zestawu symboli. Uczestnicy zapisują na karteczkach działania, które muszą być wykonane w czasie realizacji projektu, i nakleją małe kartki na duży karton, zachowując kolejność i zakres czasowy wypisanych zadań (te, które muszą być wykonane w tym samym czasie, umieszczają w jednej linii). Na koniec łączą działania strzałkami i numerują kolejność, uwzględniając priorytety.

- **metody twórczego rozwiązywania problemów – uczą podejścia do omawianych zagadnień w sposób kreatywny, niekonwencjonalny:**

Rybi szkielet

Eduktor rysuje szkielet ryby, a następnie w obrys jej głowy wpisuje diskutowany problem. Stosując burzę mózgów, uczestnicy poszukują tak zwanych czynników głównych, mających wpływ na problem, i zapisują je na dużych ościach. Następnie szukają przyczyn, które mają wpływ na dany czynnik, i zapisują je na mniejszych ościach. Na zakończenie uczestnicy opracowują plan działań zmierzających do rozwiązania problemu.

Z ręki do ręki

Metoda ta polega na tym, że każdy wpisuje na kartce po trzy pomysły rozwiązania podanego problemu, po czym podaje kartkę sąsiadowi, który wypisuje ich dobre i złe strony. Kolejny sąsiad, dostawszy kartkę, robi to samo. Ćwiczenie wykonujemy przez określony czas lub określoną liczbę „przekazań”. Dzielimy uczestników na tyle grup, ile jest różnych rozwiązań. W grupie dyskutujemy nad przyjęciem lub odrzuceniem rozwiązania.

Fabuła z kubka

Metoda do inspirowania w pracy twórczej. W pojemnikach znajdują się kartki z informacjami, a na pojemnikach napisy: „postacie”, „fabuła”, „miejsce akcji”, „cechy postaci”, „problem”. Każdy z uczestników wybiera po jednej kartce z każdego pojemnika i tworzy historię.

Ale kino (albo zakończenie filmu)

Uczestnicy oglądają fragment filmu. Otrzymują też karty pracy do wypełnienia w trakcie filmu lub po. Mogą próbować wymyślić jego zakończenie (w formie storyboardu). Następnie wybierają najciekawsze pomysły i dyskutują nad nimi, porównując je z prawdziwymi rozwiązaniami.

Metoda projektu

W tym przypadku uczestnicy realizują większe przedsięwzięcie albo określony fragment całości – są wdrażani do wykonania długofalowego, pracochłonnego projektu. Metoda ta składa się z kilku etapów:

1. Wybór tematu projektu.
2. Przygotowanie do realizacji projektu – opracowanie celów, wybór metod, ustalenie podziału zadań i harmonogramu, zawarcie z uczestnikami kontraktu na wykonanie projektu i dążenie do osiągnięcia celów.
3. Realizacja projektu – zbieranie i opracowywanie informacji, wykonanie zadań cząstkowych i ich prezentacja, opracowanie sprawozdania.
4. Prezentacja projektu – przebiega według zasad ustalonych w harmonogramie i kontrakcie.
5. Ocena projektu – ocena pracy całego zespołu, poszczególnych członków, kolejnych etapów i całości projektu (włącza się tu samoocenę uczestników dotyczącą umiejętności radzenia sobie z problemami oraz pracy w grupie).

Dyskusja z zastosowaniem sześciu kapeluszy według Edwarda de Bono ^{s.92}

Kafeteria ^{s.93}

Pudło pytań ^{s.93}

- **metody diagnostyczne – mają na celu rozpoznanie możliwości i problemów dotyczących uczestników lub procesu:**

Karty pracy: lubię / nie lubię / potrafię / chciałbym umieć ^{s.84}

Otwarte Laboratorium Możliwości ^{s.84}

Analiza SWOT ^{s.100}

- **metody dyskusyjne – uczą skutecznego argumentowania, przedstawiania swojego zdania, kulturalnej dyskusji, zajmowania stanowiska i szanowania odmiennego zdania:**

Drzewko decyzyjne

To graficzny zapis analizy problemu. Na pniu drzewa należy wypisać problem, w obrys głównych gałęzi wpisujemy możliwe rozwiązania problemu, a do nich dopisujemy rozgałęzienia – korzyści i niebezpieczeństwa wyboru takich rozwiązań.

Dywanik pomysłów

Metoda ta służy prowadzeniu dyskusji nad postawionym problemem. Uczestnicy zapisują na kartkach propozycje rozwiązania (jeden pomysł na kartce). Następnie odczytują je głośno i układają na podłodze, po czym grupują takie same lub podobne. Na koniec dyskutują, wybierając rozwiązania powtarzające się najczęściej lub najbardziej podobające się grupie.

Akwarium

Kilka osób siedzi w kręgu, prowadząc rozmowę na wybrany temat, podczas gdy pozostałe obserwują sytuację (używane argumenty, przestrzeganie zasad dyskusji), siedząc wokół nich. Potem następuje zamiana ról. Na koniec uczestnicy wspólnie analizują przebieg dyskusji, ucząc się od siebie nawzajem.

Dyskusja w grupie s.90

Dyskusja w podgrupach s.91

Dyskusja z ekspertem s.91

Dyskusja panelowa s.92

Debata oksfordzka s.92

Metaplan s.99

- **metody grupowego podejmowania decyzji – kształtują umiejętność podejmowania decyzji w grupie przy uwzględnieniu zdania wszystkich uczestników i istniejących faktów:**

4 kąty

Metoda ta służy przedstawieniu w grupie różnych opinii dotyczących podanego, zapisanego na tablicy, stwierdzenia. Uczestnicy grupują się w kątach sali w zależności od tego, jak bardzo się z nim identyfikują. Poszczególne kąty oznaczają: zdecydowanie się zgadzam, częściowo się zgadzam, częściowo się nie zgadzam, zdecydowanie się nie zgadzam. Podzieleni uczestnicy w ramach grup wypisują argumenty na poparcie swoich opinii. Osoby przyjmujące jakieś stanowisko powinny umieć je uzasadnić.

Kontrakt s.88

Strefy działań s.94

Ja i ty s.95

- **gry dydaktyczne – uczyć przestrzegania reguł i zasad oraz radzenia sobie z poczuciem przegranej:**

Quiz

Jest metodą sprawdzania wiedzy grupy przez atrakcyjnie sformułowane pytania. Służy również wprowadzeniu informacji wyrównującej wiedzę poszczególnych członków grupy na dany temat.

WebQuest

Jest to rodzaj pracy projektowej z wykorzystaniem internetu. Bazuje na zainteresowaniu uczestników tym medium. Zawiera następujące elementy: zadanie – opis produktu cyfrowego lub analogowego (gra, przewodnik, ulotka), jaki mają uzyskać uczestnicy; proces – instrukcja do kolejnych działań związanych z projektem i źródłami, z jakich powinni korzystać uczestnicy; ewaluacja – ocena produktu końcowego.

- **metody dramy i inscenizacyjne – służą do przełożenia problemów na język ciała:**

Symulacje i gry symulacyjne

Metody polegające na udawaniu rzeczywistości. Uczestnicy naśladują działania w celu zdobycia doświadczeń zbliżonych do prawdziwych lub przeanalizowania sytuacji. W symulacji najważniejsze jest podsumowanie, czyli wspólne omówienie wydarzeń.

Drama (odgrywanie ról)

W tej metodzie uczestnicy spontanicznie naśladowują zachowania innych osób, aby poznać role społeczne, zrozumieć i przećwiczyć postawy i zachowania (wyrażanie własnych opinii i emocji, komunikacja interpersonalna). Przebiega ona od rozpoznania problemu, czasem przygotowania scenografii czy rekwizytów, przez odegranie roli, po omówienie procesu z udziałem obserwatorów. Pracę z tą metodą należy rozpoczynać od najprostszych technik, takich jak żywy obraz czy rzeźba, oraz od ćwiczeń koncentracji.

Inscenizacja

Na metodę tę składają się inscenizacja i dyskusja na jej temat. Edukator sam albo z udziałem uczestników przygotowuje scenariusz rozpatrywanego zdarzenia (krótki opis, charakterystykę postaci, dialogi, czas, miejsce) oraz wybiera aktorów (przez własną decyzję, losowanie lub zgłoszenia uczestników). Ci, którzy nie uczestniczą w inscenizacji, podczas przedstawiania są obserwatorami – robią notatki na temat faktów, przyczyn i zachowań. Potem następuje dyskusja, w której aktorzy i obserwatorzy przedstawiają swoje odczucia i wrażenia.

Jesteśmy aktorami

Metoda ta polega na obejrzeniu przez uczestników filmu bez dźwięku. Kolejnym krokiem jest wchodzenie w role i odgrywanie obejrzanych scen oraz opisywanie swoich odczuć. Pozostali uczestnicy komentują te rozwiązania. Na koniec następuje konfrontacja ze sceną filmową z oryginalnym dźwiękiem.

Wywiad

Uczestnicy wcielają się w jedną z dwóch ról: dziennikarza lub osoby udzielającej wywiadu. Dziennikarze przygotowują pytania i robią notatki. Na koniec ćwiczenia obie strony dzielą się wrażeniami i wyciągają wnioski.

- **metody przekładu intersemiotycznego (zmiany sposobu wypowiedzi) – pomagają w kształceniu umiejętności posługiwania się różnymi kodami komunikacyjnymi:**

Inteligentne oko (według Davida Perkinsa)⁴

Metoda polegająca na rozwijaniu inteligencji i ćwiczeniu umiejętności wypowiedzi poprzez opis dzieł sztuki. Pomaga w definiowaniu i opisie problemów, zagadnień i rozwiązań.

Ważne zachowania:

- dawanie sobie wystarczającej ilości czasu na ogląd dzieła sztuki,
- patrzenie z bliska i z daleka,
- chodzenie w ciszy podczas oglądania dzieł,
- poszukiwanie tego, co dziwaczne, zaskakujące,
- patrzenie z różnych punktów widzenia, poza to, co oczywiste,
- stawianie pytań, hipotez,
- zastanawianie się nad powodami powstania danej pracy,
- szukanie dowodów na swoje domysły,
- poszukiwanie kulturowych i historycznych powiązań,
- śledzenie własnej percepcji – zapisywanie, opowiadanie.

4. David Perkins, *The Intelligent Eye: Learning to Think by Looking at Art*, Los Angeles 1994.

Ważne pytania:

- O co tutaj chodzi – co się tu dzieje?
- Co jest zaskakujące?
- Co jest dziwne?
- Jakie elementy do siebie nie pasują, a jakie są zbieżne?
- Dlaczego artysta to przedstawił?
- Jakie uczucia przekazuje dzieło?
- Jak artysta uzyskał ten efekt?
- Czy dzisiaj namalowałby tak samo?
- Co mogło być jego inspiracją – jakie wydarzenie, jakie emocje?
- Jak dzieło odnosi się do współczesności – do naszego życia?

Obraz do tematu

Prowadzący omawia z uczestnikami dany temat, a następnie prosi o jego zwizualizowanie lub narysowanie wyobrażonych rozwiązań – mniej lub bardziej abstrakcyjnie. Po pracy omawia grupowo lub indywidualnie otrzymane prace i ich związek z tematem.

Język fotografii

Prowadzący przygotowuje zestaw fotografii związanych z omawianym zagadnieniem, a uczestnicy wybierają te, które według nich najlepiej je opisują, ilustrują lub w inny sposób się z nim kojarzą, a potem komentują swój wybór. Edukator może też poprosić uczestników o samodzielne wykonanie serii zdjęć odnoszących się do poruszanego tematu.

Wizualizacja

Metodę tę wykorzystuje się w celu uruchomienia wyobraźni i pogłębienia zrozumienia problemu. Osoba prowadząca używa materiałów dźwiękowych (muzyka, tekst) lub światła w celu wywołania pożądanego stanu emocjonalnego, budowania określonych skojarzeń i obrazów myślowych, bądź łatwiejszego wyobrażenia sobie zjawiska.

Kolaż (albo moodboard – kolaż emocjonalny)

Uczestnicy, indywidualnie lub w grupach, wykonują kolaż z przygotowanych przez prowadzącego materiałów (zdjęcia, wycinki z gazet, rysunki, teksty, tkaniny, małe przedmioty). Na koniec omawiają efekty swojej pracy. Mogą też stworzyć jedno wspólne dzieło. Kolaż w prosty sposób pokazuje, co uczestnik czuje w stosunku do opracowywanego problemu.

Podróż w przyszłość (albo droga życia)

Metoda ta to podróż w świecie wyobraźni inspirowane pytaniami prowadzącego dotyczącymi przyszłości – na przykład o cele lub marzenia uczestników, ale też o problemy i przeszkody, jakie przed sobą widzą. Uczestnicy indywidualnie zbierają lub wytwarzają materiały – obrazy i opisy wydarzeń, a następnie w grupach je porządkują, tworząc kręgi tematyczne, stanowiące bazę do dalszej dyskusji.

Okienko informacyjne

Metoda twórczej notatki. Arkusz papieru dzielimy na cztery części. W pierwsze okienko wpisujemy hasło/termin/zagadnienie, które nas interesują, w drugie – jego opis czy definicję, w trzecie – jego

metaforyczny obraz (symbol, rebus itp.), a w czwarte – scenkę komiksową, dialog lub karykaturę z jego wykorzystaniem.

Karty dydaktyczne

To przygotowane przez edukatora materiały, według których mają pracować uczestnicy. Łączą one słowo i obraz, aby lepiej inspirować do ich wypełniania. Są elementem pracy warsztatowej.

- **metody ewaluacyjne – uczą oceny własnej pracy i konstruktywnej krytyki, umożliwiają też opiniowanie przebiegu i efektów procesu:**

Ankieta

Metoda służąca zebraniu opinii na jakiś temat, zapewniająca jednocześnie anonimowość wypowiedzi. Polega na odpowiadaniu na zadane przez ankietera pytania.

Barometr nastroju

Na kartonie z narysowanym znakiem barometru i piktogramami wyrażającymi samopoczucie poszczególni uczestnicy zaznaczają kropką swój nastrój. Na zakończenie odbywa się dyskusja podsumowująca.

Graffiti

Edukator rozwiesza na ścianie kartony, na których uczestnicy pojedynczo lub w grupach uzupełniają rozpoczęte przez niego zdania („Podobało mi się, że...”, „Przeszkadzało mi...” itp.) i dorysowują obrazy lub symbole. Pracę kończy dyskusja.

Informacja w plecaku (albo informacja zwrotna)

Każdemu uczestnikowi edukator przypina na plecach koszulkę na dokumenty; pozostali uczestnicy wrzucają do niej napisane na karteczkach komentarze, dotyczące na przykład współpracy z daną osobą, problemów, jakie napotkali w kontakcie z nią, czy zaobserwowanych w procesie pozytywnych i negatywnych zachowań tej osoby. Każdy z uczestników przegląda zawartość swojego „plecaka” i udziela krótkiej informacji zwrotnej do komentarzy.

Kosz i walizeczka

Osoba prowadząca przygotowuje dwa kartony z narysowanymi na nich koszem i walizką (albo rzeczywiste rekwizyty). Uczestnicy otrzymują kartki – na jednej wypisują pozytywne, a na drugiej negatywne aspekty omawianego zagadnienia lub przeżytego procesu. Swoje komentarze przylepiają na kartonach: pozytywne na kartonie z walizką (jako warte zabrania ze sobą), a negatywne z koszem (do wyrzucenia). Na zakończenie wszyscy komentują rezultat.

Tarcza strzelecka

Prowadzący rysuje na tablicy lub kartonie tarczę strzelecką i dzieli ją na części odpowiadające aspektom, które mają być ocenione (np. atmosfera, prowadzący, materiały). Rozdaje strzałki, czyli karteczki samoprzylepne, i prosi o wypełnienie tarczy według zasady: środek – wysoka ocena, obrzeża – niska.

Obserwacja

Obserwacja może być uczestnicząca (prowadzona z pozycji członka zespołu), nieuczestnicząca (obserwator nie bierze udziału w działaniu), jawna (uczestnicy wiedzą, że są obserwowani) lub ukryta (prowadzona bez wiedzy uczestników). Do ewaluacji służą notatki robione w czasie obserwacji.

Feedback kanapkowy ^{s.97}

Pudło zmian i pudło kontynuacji ^{s.99}

Ewaluacja w ruchu ^{s.100}

Dłoń ^{s.100}

Bibliografia

- Adamek Irena, *Podstawy edukacji wczesnoszkolnej*, Kraków 1997.
- Adamska-Staroń Monika, Piasecka Małgorzata, Łukasik Beata, *Inny sposób myślenia o edukacji. Metaforyczne narracje*, Kraków 2007.
- Baltes Paul B., Staudinger Ursula M., *Wisdom: A Metaheuristic (Pragmatic) to Orchestrate Mind and Virtue toward Excellence*, „American Psychologist” 2000, no. 55 (1).
- de Bono Edward, *Naucz się myśleć kreatywnie. Podręcznik twórczego myślenia dla dorosłych i dzieci*, Warszawa 1995.
- de Bono Edward, *Sześć myślowych kapeluszy*, Gliwice 2008.
- Buzan Tony, *Mapy twoich myśli*, Łódź 2014.
- Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, red. Jacques Delors, Warszawa 1998.
- Erikson Erik H., *Tożsamość a cykl życia*, Poznań 2004.
- Filipczuk Halina, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Warszawa 1980.
- Gardner Howard, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Poznań 2002.
- Gloton Robert, Clero Claude, *Twórcza aktywność dziecka*, Warszawa 1985.
- Hurlock Elizabeth B., *Rozwój dziecka*, Warszawa 1985.
- Jundziłł Elżbieta, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży. Diagnoza – zaspokojenie*, Gdańsk 1998.
- Juul Jesper, *Twoje kompetentne dziecko*, Podkowa Leśna 2012.
- Kielar-Turska Maria, *Jak pomagać dziecku w poznawaniu świata*, Warszawa 1992.
- Kirchner Hanna, *Janusz Korczak. Pisarz – wychowawca – myśliciel*, Warszawa 1997.
- Komisja Europejska, *Biała księga kształcenia i doskonalenia. Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa*, Warszawa 1997.
- Krzyżewska Jadwiga, *Aktywizujące metody i techniki w edukacji*, Suwałki 2000.
- Kupisiewicz Czesław, *Podstawy dydaktyki*, Warszawa 2005.
- Lowenfeld Victor, Brittan W. Lambert, *Twórczość a rozwój umysłowy dziecka*, Warszawa 1977.
- Maruszewski Tomasz, *Psychologia poznania. Sposoby rozumienia siebie i świata*, Gdańsk 2001.
- Maslow Abraham H., *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.
- Melosik Zbyszko, Szkudlarek Tomasz, *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Kraków 2010.
- Modele opieki nad dzieckiem zdolnym*, red. Mirosław Partyka, Warszawa 2000.
- Nęcka Edward, *Trening twórczości*, Gdańsk 2016.
- Okoń Wincenty, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007.
- Pedagogika miejsca*, red. Maria Mendel, Wrocław 2006.
- Perkins David, *The Intelligent Eye: Learning to Think by Looking at Art*, Los Angeles 1994.
- Piaget Jean, Inhelder Bärbel, *Psychologia dziecka*, Wrocław 1999.
- Popek Stanisław, *Analiza psychologiczna twórczości plastycznej dzieci i młodzieży*, Warszawa 1985.
- Pótturzycki Józef, *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń 1998.
- Przetacznik-Gierowska Maria, Makiełto-Jarża Grażyna, *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*, Warszawa 1985.
- Przetacznik-Gierowska Maria, Włodarski Ziemowit, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 2004.
- Psychologia rozwoju człowieka*, red. Barbara Harwas-Napierała, Janusz Trempała, Warszawa 2000.
- Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, red. Anna I. Brzezińska, Gdańsk 2005.
- Read Herbert, *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław 1976.
- Rozwijanie aktywności twórczej uczniów klas początkowych. Zarys metodyki*, red. Jerzy Kujawiński, Warszawa 1990.
- Schaffer H. Rudolf, *Psychologia dziecka*, Warszawa 2013.
- Szmidt Krzysztof J., *Sesje twórczej pomysłowości dla pedagogów, psychologów i trenerów grupowych*, Gliwice 2016.
- Szuman Stefan, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1990.
- Śnieżyński Marian, *Dialog edukacyjny*, Kraków 2001.
- Taraszkiewicz Małgorzata, *Jak uczyć lepiej, czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Warszawa 2003.
- Tuan Yi-Fu, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987.

SYNAPSY

Podręcznik *Projektuj z dziećmi! Edukacja kulturowa w praktyce* powstał w ramach trzyletniego wielopoziomowego programu „SYNAPSY” – program rozwoju edukacji kulturowej w Małopolsce”, realizowanego przez Małopolski Instytut Kultury w Krakowie. Program ten zaprojektowaliśmy z myślą o nauczycielach i animatorach kultury oraz odbiorcach ich działań. Chcemy wspólnie tworzyć nowoczesną edukację kulturową, łącząc edukację szkolną z aktywnością pozaszkolną, projektując działania skierowane do dzieci i młodzieży, w których młody człowiek jest nie tylko widzem i odbiorcą, ale też czynnym uczestnikiem i współtwórcą. Synapsy to miejsce styku edukacji i kultury, przestrzeń przenikania się, wymiany i ścierania poglądów oraz doświadczeń z obszaru działań z dziećmi i młodzieżą – w szkole, w domu kultury, w kinie czy teatrze, w internecie i na podwórku. Łączymy siły, żeby budować dialog społeczny i tworzyć mądre działania edukacyjne, wykorzystujące kulturę jako narzędzie ekspresji i refleksji nad światem.

Synapsy i towarzyszący im podręcznik powstały dzięki dofinansowaniu ze środków Narodowego Centrum Kultury w ramach programu „Bardzo Młoda Kultura 2016–2018”, którego strategicznym celem jest wzmacnianie roli edukacji kulturowej w Polsce poprzez wykorzystanie i pobudzenie edukacyjnego potencjału kultury. Program ma zbudować system, w ramach którego działania podejmowane w sferze kultury przyczynią się do kształtowania cenionych społecznie umiejętności i postaw, takich jak kreatywność, innowacyjne działanie, współpraca, zaufanie, kompetencje medialne oraz komunikacyjne. Podstawowym środkiem realizacji tych założeń jest tworzenie i rozwijanie organizacyjnych i merytorycznych narzędzi współpracy pomiędzy sferami kultury i edukacji, a więc sektorami życia społecznego, które są odpowiedzialne za kształtowanie różnorodnych kompetencji jednostek.

ISBN 978-83-61406-06-8

CC BY-NC-SA 3.0

www.synapsy.malopolska.pl

Publikacja bezpłatna, nieprzeznaczona do sprzedaży